

72

PROPOZYCJE i MATERIAŁY

Anna Dura

**Emigracyjny księgozbiór
Lidii i Adama Ciołkoszów**

Nagroda Młodych SBP

**WYDAWNICTWO
SBP**

Urodziłam się w 1970 r. w Tarnowie. Ukończyłam Policealne Studium Księgarskie w Krakowie (1991) oraz studia z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim (2005). Od 12 lat pracuję w Zakładach Azotowych w Tarnowie – Mościcach S.A. Zainteresowania: literatura (od Dostojewskiego do Stasiuka), muzyka (od Edith Piaf do Kazika Staszewskiego), film (od M. Formana do L. von Triera). Lubię zwierzęta (zwłaszcza koty) oraz podróże po Polsce (zwłaszcza na Kujawy i Pomorze).

Anna Dura

POLISH LIBRARIANS ASSOCIATION

PROPOSITIONS AND MATERIALS

Anna Dura

Emigration book Collection
of **Lidia and Adam Ciołkosz**
in the J. Słowacki
Municipal Public Library in Tarnów

WYDAWNICTWO
SBP

WARSAW 2007

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

PROPOZYCJE I MATERIAŁY

Anna Dura

Emigracyjny księgozbiór
Lidii i Adama Ciołkoszów
w Miejskiej Bibliotece Publicznej
im. J. Słowackiego w Tarnowie

WYDAWNICTWO
SBP

WARSZAWA 2007

Komitet Redakcyjny serii wydawniczej
«PROPOZYCJE i MATERIAŁY»

Stanisław CZAJKA (przewodniczący), Piotr BIERCZYŃSKI,
Lucjan BILIŃSKI, Marcin DRZEWIECKI, Janina JAGIELSKA, Jerzy KRAWCZYK,
Janusz NOWICKI (sekretarz), Ewa STACHOWSKA-MUSIAŁ, Stanisław TUREK,
Maria WASIK, Andrzej ZIEMIŃSKI, Elżbieta Barbara ZYBERT

**Książka Anny Dury zdobyła I nagrodę w konkursie na najlepszą pracę
magisterską, ogłoszonym przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich**

Projekt graficzny okładki i strony tytułowej
Wydawnictwo SBP

Redakcja techniczna i korekta
Marta LACH

© Copyright by Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich

ISBN 978-83-89316-80-6

CIP - Biblioteka Narodowa

Dura Dura

Emigracyjny księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów w Miejskiej Bibliotece Publicznej im.
J. Słowackiego w Tarnowie / Anna Dura. - Warszawa : Wydawnictwo SBP, 2007. -
(Propozycje i Materiały / Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich ; 72)

Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7, tel. (022) 827-52-96
Warszawa 2007 r. Wyd. I. Ark. wyd. 10,00. Ark. druk. 11,5

Łamanie: Renard HAWRYSZKO

Druk i oprawa: MKJ druk. 15-703 Białystok,
ul. Zwycięstwa 3a, tel./faks (085) 652-52-30
e-mail: mkjdruk@wp.pl

WSTĘP

Celem pracy jest analiza księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów znajdującego się w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie. Księgozbiór ten został przekazany w 1998 r. – za pośrednictwem Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie – Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie. Pracownicy Biblioteki przystąpili do opracowywania kolekcji, z zamiarem szybkiego udostępnienia jej czytelnikom. Plany te pokrzyżowała jednak przeprowadzona w 1999 r. reforma administracyjna kraju, w wyniku której Tarnów utracił status miasta wojewódzkiego, a dwie odrębnie działające biblioteki – wojewódzką i miejską – przekształcono w Miejską Bibliotekę Publiczną im. Juliusza Słowackiego (MBP). Bieżące działania odsunęły wówczas na dalszy plan prace związane z księgozbiorem A. i L. Ciołkoszów. Wprawdzie najcenniejsza część kolekcji została zaprezentowana na wystawie zorganizowanej w 2001 r. z okazji setnej rocznicy urodzin A. Ciołkosza [(kam), 2001], jednak po zakończeniu wystawy książki powróciły do magazynu Biblioteki.

Adam Ciołkosz (1901-1978) i jego żona Lidia (1902-2002), znani działacze Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), przez dużą część swego życia byli związani z Tarnowem. Stąd pochodził ojciec Adama, Kasper Ciołkosz, inicjator założenia w 1908 r. Miejskiej Biblioteki Naukowo-Literackiej im. J. Słowackiego w Tarnowie – obecnej MBP. A. Ciołkosz aktywnie działał w strukturach tarnowskiego harcerstwa, a w 1928 r. został wybrany posłem na Sejm z okręgu tarnowskiego. L. Ciołkoszowa urodziła się w Tomaszowie Mazowieckim, ale dalsze jej losy związane są z Krakowem, gdzie studiowała na Uniwersytecie Jagiellońskim i gdzie poznała swego męża oraz z Tarnowem, w którym Ciołkoszowie mieszkali do 1935 r. i gdzie urodził się ich syn.

A. i L. Ciołkoszowie związani byli z PPS od lat studenckich do końca życia. Działali w jej strukturach w dwudziestoleciu międzywojennym oraz podczas II wojny światowej, gdy przebywali w Londynie, aktywnie wspierając konspiracyjną działalność krajowej PPS. Kiedy zaś Polska wskutek ustaleń konferencji jałtańskiej znalazła w sferze wpływów ZSRR, a tzw. legalna („koncesjonowana”) PPS połączyła się z Polską Partią Robotniczą tworząc PZPR, A. Ciołkosz stanął na czele emigracyjnej PPS, zdecydowanie przeciwstawiającej się rozwojowi sytuacji politycznej w kraju. Po jego śmierci przywództwo partii objęła L. Ciołkoszowa.

Książki odgrywały w życiu Ciołkoszów ogromną rolę, zarówno w ich pracy naukowej, jak i w działalności politycznej. A. Ciołkosz publikował liczne artykuły na łamach czasopism, był także autorem wielu książek i broszur. L. Ciołkoszowa zajmowała się działalnością biblioteczną, publicystyczną i wydawniczą.

Praca niniejsza obejmuje charakterystykę księgozbioru pod względem zakresu tematycznego oraz zasięgów: chronologicznego, językowego, topograficznego i typograficznego. Na podstawie powyższej analizy oraz w oparciu o dołączony do zbioru inwentarz książek, dedykacje, odrębne notatki i wycinki prasowe zgromadzone przez A. Ciołkosza, podjęłam próbę ukazania głównych zainteresowań właścicieli księgozbioru, jak również ich rozległych kontaktów z innymi przedstawicielami polskiej emigracji w latach 1939-1989.

W wyżej wspomnianej księdze inwentarzowej zostało skatalogowanych blisko 5,5 tys. publikacji. Tarnowska kolekcja liczy 546 pozycji, a więc stanowi około 10% całości zbiorów. U podstaw przekazania części księgozbioru właśnie tarnowskiej bibliotece leżał wspomniany już fakt biograficznych powiązań A. i L. Ciołkoszów z tym miastem. Inna, większa część zbioru Ciołkoszów znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej [(SMOL), 1998].

Kolekcję tarnowską tworzą przede wszystkim książki wydane w Anglii i Francji w latach 1939-1995. Duża ich część ukazała się w trudnych, wojennych warunkach, w niewielkim nakładzie. Wiele z nich od dawna nie było wznawianych, stanowią więc wartościową dokumentację przeszłości. Jeszcze cenniejszym aspektem kolekcji są dedykacje umieszczane na książkach przez znanych pisarzy i polityków (m.in. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Herminię Naglerową, Jana Nowaka-Jeziorańskiego), co nadaje wielu egzemplarzom unikatowy, indywidualny charakter.

Oprócz książek i broszur głównie o tematyce historycznej i politycznej (w tym 9 publikacji autorstwa A. Ciołkosza), tarnowska biblioteka otrzymała 575 numerów paryskiej „Kultury” (w tym numer pierwszy wydany w Rzymie), komplet numerów „Zeszytów Literackich” z lat 1983-1986, oraz komplet numerów kwartalnika politycznego „Aneks” z lat 1973-1986. Analiza zawartości tych czasopism niewątpliwie przyniosłaby interesujące rezultaty, jednak ze względu na obszerność materiału ta część kolekcji A. i L. Ciołkoszów musi zostać w niniejszej pracy pominięta.

Wgląd w tarnowską kolekcję daje pewne wyobrażenie o charakterze i profilu całości zbiorów A. i L. Ciołkoszów, jednak traktowanie tej części jako „próby reprezentatywnej” byłoby ryzykowne. Np. w tarnowskim księgozbiorze zdecydowanie dominują książki w języku polskim, na 546 tytułów tylko 44 są w języku angielskim, pojedyncze pozycje po francusku, rosyjsku i włosku. Tymczasem nawet pobieżne przejrzanie księgi inwentarzowej ukazuje, że w całym skatalogowanym zbiorze proporcje kształtują się inaczej, przy czym oprócz języków wymienionych wyżej występują też inne (przede wszystkim niemiecki, ale również czeski, hiszpański, szwedzki i in.). Również zasięg chronologiczny książek odnotowanych w inwentarzu jest szerszy (najstarsza publikacja pochodzi z 1863 r.). Być może ofiarodawcy przeznaczając właśnie tę część księgozbioru dla biblioteki tarnowskiej kierowali się preferencjami potencjalnych czytelników. Stąd prawdopodobnie dominacja książek w języku polskim, stosunkowo duży procent literatury beletrystycznej, a także obecność wśród autorów książek postaci związanych z Tarnowem lub okolicami (Jan Bielatowicz, Zdzisław Peszkowski).

Ponieważ moja praca skupia się przede wszystkim na zbiorach znajdujących się w MBP, jedynie porównawczo przywołując orientacyjne dane wynikające z inwentarza, wszelkie informacje dotyczące książek, jak również wnioski płynące z analizy dedykacji i notatek, nie mogą pretendować do rangi generalnych wniosków na temat preferencji czytelniczych czy relacji towarzyskich A. i L. Ciołkoszów.

Informacje o życiu i działalności A. i L. Ciołkoszów znaleźć można w wielu opracowaniach encyklopedycznych dotyczących XX-wiecznej historii Polski – wśród najważniejszych należy wymienić publikacje *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* [Majchrowski red., 1994] oraz Encyklopedię polskiej emigracji i Polonii [Dopierała red., 2003], jak również zbiór szkiców *Sylwetki polskich socjalistów* [Śliwa, 2000]. Noty biograficzne Kaspra, A. i L. Ciołkoszów zamieszczone zostały w najnowszej edycji wydanej przez Miejską Bibliotekę Publiczną im. J. Słowackiego publikacji pt. *Patroni tarnowskich ulic* [Sawczyk, 2003, s. 36-39]. Artykuły i notatki poświęcone Ciołkoszom odnaleźć można również na łamach ogólnopolskich i lokalnych dzienników i czasopism, jak „Gazeta Wyborcza” [Smoleński, 1993; Friszke, 2002], „Rzeczpospolita” [Garztecki, 2002], „Dziennik Polski” [(SMOL), 1998 i 2001], TEMI [Sterkowicz, 1995; Filip, 2003], „Tarnowskie Azoty” [Zychowska, 1995]. Bogatym materiałem dotyczącym działalności i poglądów A. Ciołkosza jest opublikowana z okazji jego 70 urodzin książka A. Ciołkosz: *polityk, pisarz, historyk socjalizmu* [Zmigrodzki red., 1972], w której zamieszczono wypowiedzi osób związanych z A. Ciołkoszem na gruncie politycznym lub prywatnym. Wybór artykułów A. Ciołkosza z lat 1940-1978 przynosi książka *Walka o prawdę* [Ciołkosz, 1989]. Rozległą wiedzę historyczną A. i L. Ciołkoszów ukazuje dwutomowe dzieło *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*. Natomiast książka *Spojrzenie wstecz* – obszerny wywiad A. Friszke z L. Ciołkoszową [Ciołkoszowa, 1995] odnosząc się do wielu wydarzeń i postaci znanych z kart podręczników historii, zarazem dostarcza czytelnikowi obszernych wiadomości na temat codziennego życia A. i L. Ciołkoszów, ich poglądów i problemów, kontaktów towarzyskich, kręgu przyjaciół i przeciwników politycznych, jak również zainteresowań literackich oraz działalności publicystycznej. Liczne informacje na temat działalności A. i L. Ciołkoszów można odnaleźć w publikacjach poświęconych polskiej emigracji powojennej, przede wszystkim w trzytomowym wydawnictwie *Druga Wielka Emigracja 1945-1990* [Friszke, Machewicz, Habielski, 1999], ukazującym zarówno polityczne jak i kulturalno-społeczne aspekty życia emigracji, a opartym na szerokiej podstawie dokumentacyjnej, tj. archiwach i prasie emigracyjnej. Podobny charakter ma znacznie skromniejsza objętościowo, ale za to bogato ilustrowana publikacja *Polski Londyn* [Habielski, 2004]. Opis różnorodnych doświadczeń emigracji, jej poglądów i dylematów polityczno-etycznych, będący zarazem przejmującym świadectwem jednego z jej przedstawicieli, odnaleźć można w obszernym wyborze artykułów Tymona Terleckiego, pisanych w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w., a zebranych w publikacji *Emigracja naszego czasu* [Terlecki, 2003]. Należy wspomnieć również

o książkach koncentrujących się na działalności emigracyjnej PPS, takich jak m.in. *PPS na emigracji w latach 1945-1956* [Siwik, 1998] i *Polskie uchodźstwo polityczne: socjaliści na emigracji w latach 1956-1990* [Siwik, 2002] oraz *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji: 1939-1965* [Stefanowski, 1996].

Ponieważ księgozbiór A. i L. Ciołkoszów przekazany tarnowskiej bibliotece zawiera głównie książki pisane i wydawane na emigracji, bardzo pomocne dla ustalenia zakresu tematycznego publikacji oraz analizy zbiorów pod względem typograficznym były opracowania na ten temat, przede wszystkim *Szkice o literaturze emigracyjnej* [Danilewicz-Zielińska, 1992], jak również *Zanim powstanie panorama: wobec literatury polskiej na emigracji* [Lichniak, 1983], *Literatura złej chwili dziejowej* [Kryszak, 1995], *W kręgu twórczości pisarzy emigracyjnych: studia i szkice* [Andres red., 1999], dwutomowa *Literatura emigracyjna 1939-1989* [Pytasz red., 1994 i 1996], a także opracowania encyklopedyczne jak *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej* [Zieliński red., 1990] oraz *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939-1980* [Klimaszewski, red., 1992]. Wiele informacji na temat tendencji literackich, działalności poszczególnych pisarzy oraz oficyn wydawniczych zawierają publikacje z serii «Archiwum Emigracji», wydawane przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, częściowo dostępne również poprzez Internet. Temat zasobów emigracyjnej dokumentacji w bibliotekach i muzeach porusza również kustosz biblioteki UMK, Mirosław A. Supruniuk w artykule *Archiwa i kolekcje emigracyjne w Polsce* [Supruniuk, 1998].

Wśród opracowań metodologicznych pomocnych przy pisaniu niniejszej pracy należy wymienić przede wszystkim artykuł *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie* [Bednarska-Ruszajowa, 1989], szczegółowo przedstawiający powyższą metodę oraz wskazujący wiele aspektów, które należy wziąć pod uwagę analizując określony typ księgozbioru. Z kolei artykuł Marii Sipayłło *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków* [Sipayłło, 1975] zawiera szereg cennych uwag mających zastosowanie również przy badaniu cech postnakładowych nowszych zbiorów. Przydatne okazały się również artykuły i opracowania dotyczące różnych księgozbiorów historycznych przechowywanych w bibliotekach publicznych lub domowych, zamieszczane na łamach profesjonalnych czasopism bibliotekarskich i archiwistycznych jak „Roczniki Biblioteczne”, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi” i innych.

Podstawą źródłową pracy są książki z kolekcji A. i L. Ciołkoszów znajdujące się w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej w Tarnowie. Ich wykaz sporządziłam w oparciu o skrócony spis książek dokonany przez pracowników biblioteki, którzy przyjęli i wstępnie opracowali dar, a następnie zweryfikowałam drogą autopsji oraz porównania z zapisami w księdze inwentarzowej przekazanej wraz ze zbiorami. W celu orientacyjnego określenia profilu tematycznego zbiorów L. i A. Ciołkoszów odnotowanych w inwentarzu, oraz ich cech formalnych (zasięgów: językowego, chronologicznego i topograficznego), część informacji z księgi inwentarzowej przenieśliam do roboczej bazy da-

nych programu Microsoft Access. Utworzone rekordy zawierały następujące pola: nazwa autora, tytuł dzieła, język, miejsce i rok wydania. Ich przetworzenie pozwoliło uzyskać odpowiedź na pytanie o procentowy udział w księgozbiorze dzieł w danym języku, o lata publikacji reprezentowane przez największą liczbę pozycji oraz o miejscowości, w których książki zostały wydane. Ze względu na pewne luki w zapisach inwentarza, dane oraz oparte na nich obliczenia są przybliżone, pozwalają jednak na wyciągnięcie ogólnych wniosków o strukturze księgozbioru. Następnie wyodrębniłam z bazy wydawnictwa znajdujące się w posiadaniu Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie, uzupełniając dotyczące ich rekordy o dalsze informacje (nazwę wydawcy, opis fizyczny, szczegółowe uwagi dotyczące dedykacji lub innych znaków charakterystycznych). Przy wyborze danych do analizy oraz późniejszej interpretacji wyników zastosowałam metodę bibliograficzną. Metoda statystyczna posłużyła do dokonywania obliczeń, np. procentowego udziału publikacji danego wydawnictwa w całym księgozbiorze. Natomiast do analizy intensywności udziału A. i L. Ciołkoszów w życiu emigracji i ich kontaktów z innymi osobami posłużyła metoda biograficzna. Zawartość księgozbioru zestawiałam z wypowiedziami L. Ciołkoszowej na temat poszczególnych osób [Ciołkoszowa, 1995], a także wypowiedziami osób znających państwa Ciołkoszów (np. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego) na ich temat. Stąd, jak również z dedykacji i notatek, płynnie wniosłem, że wiele osób, których książki znalazły się w zbiorze, było znanych Ciołkoszom osobiście.

Praca składa się z pięciu rozdziałów.

Rozdział 1. *Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie – historia, działalność, zbiory* – poświęcony jest placówce, do której trafiły zbiory A. i L. Ciołkoszów. Poszczególne części rozdziału obejmują: przegląd najważniejszych wydarzeń w blisko 100 letniej historii biblioteki, opis jej obecnej struktury organizacyjnej i form działalności oraz krótką charakterystykę najcenniejszych zbiorów.

Rozdział 2. *Życie i praca A. i L. Ciołkoszów* – ma na celu przybliżenie postaci darczyńców biblioteki. W części pierwszej opisałam koleje ich losów oraz działalność polityczną i społeczną, głównie w powiązanych z PPS strukturach krajowych i emigracyjnych. Drugą część rozdziału poświęciłam aktywności pisarskiej i redakcyjnej L. i A. Ciołkoszów, natomiast trzecią – szczególnej roli książek w ich życiu prywatnym i zawodowym. W części tej scharakteryzowałam również księgę inwentarzową zbiorów A. i L. Ciołkoszów oraz przedstawiłam wnioski wynikające z interpretacji zawartych w niej danych.

Rozdział 3. *Zakres tematyczny księgozbioru A. i L. Ciołkoszów w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie* – koncentruje się na analizie treści kolekcji подарowanej tarnowskiej bibliotece i odnosi się zarówno do problematyki poruszanej w książkach (zagadnienia historyczne, kulturalne, społeczne), jak również sposobu przedstawienia treści (opracowania naukowe, dokumenty, beletrystyka i inne).

Rozdział 4. *Analiza zasięgów formalnych księgozbioru* – omówiłam poszczególne cechy formalne, poświęcając każdej z nich jeden podrozdział. Analiza zasięgu językowego miała na celu ustalenie języka dominującego wśród zgromadzonych książek oraz narodowości autorów publikacji. Analiza zasięgu chronologicznego pomogła ustalić graniczne daty, tj. wskazać publikację najstarszą i najnowszą oraz lata, na które przypada największa ilość książek w zbiorach Ciołkoszów. Zasięg topograficzny dotyczy geograficznego rozmieszczenia centrów edytorskich i procentowego udziału w księgozbiorze publikacji z poszczególnych krajów i miejscowości. Analiza księgozbioru pod kątem zasięgu typograficznego miała na celu wskazanie instytucji wydawniczych najliczniej reprezentowanych w księgozbiorze i charakterystykę ich profilu wydawniczego. Przy analizie zasięgu językowego, chronologicznego i topograficznego oparłam się również w pewnym stopniu na danych wynikających z książki inwentarzowej w celu umieszczenia wyciąganych wniosków w szerszym kontekście.

Rozdział 5. *Cechy indywidualne książek zgromadzonych przez A. i L. Ciołkoszów* – obejmuje charakterystykę pieczęci oraz dedykacji i innych zapisów rękopiśmiennych. Ich przytoczenie oraz zestawienie z biografią A. i L. Ciołkoszów pozwoliło na orientacyjne określenie rodzaju poszczególnych znajomości oraz tego, czy wiązały się one wyłącznie ze współpracą zawodową, czy też miały bliższy, prywatny charakter.

Praca zawiera 2 tabele i 7 wykresów, indeks nazwisk wszystkich osób wspomnianych w tekście, aneks w postaci wykazu książek A. i L. Ciołkoszów, przekazanych Miejskiej Bibliotece Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie oraz materiał fotograficzny, prezentujący niektóre z omawianych książek.

Pragnę serdecznie podziękować opiekunowi pracy Panu dr hab. Andrzejowi Linertowi za życzliwość i wsparcie metodologiczne, a także pracownikom Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie; Pani Dyrektor Janinie Kani za udostępnienie materiałów sprawozdawczych biblioteki, Pani Marii Sasiadowicz – Kierownicze Działu Informacyjno-Wydawniczego – za inspirację przy wyborze tematu pracy oraz pomoc na etapie poszukiwań bibliograficznych, Pani Barbarze Sawczyk – Kierownicze Oddziału Starych Druków i Książki XIX-wiecznej za udzielenie informacji niezbędnych do napisania rozdziału o starodrukach znajdujących się w posiadaniu MBP, Pani Zofii Rogowskiej – byłej Dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Panu Tadeuszowi Trytkowi – Kierownikowi Działu Terenowego za udzielenie informacji o przekazaniu zbiorów L. i A. Ciołkoszów Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie oraz o działaniach i planach związanych z tą kolekcją.

Rozdział 1

MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA im. J. SŁOWACKIEGO W TARNOWIE – HISTORIA, DZIAŁALNOŚĆ, ZBIORY

W rozdziale omówiona została geneza tarnowskiej biblioteki, okoliczności, w jakich została założona oraz jej rozwój na przestrzeni 97 lat istnienia. Druga część rozdziału dotyczy obecnych podstaw organizacyjno-materialnych i bieżącej działalności biblioteki, a część trzecia poświęcona jest charakterystyce jej najcenniejszych kolekcji.

1.1. Powstanie i rozwój biblioteki

Idea założenia biblioteki w Tarnowie sięga pierwszej dekady XIX wieku, a inicjatorem tego projektu był Józef Maksymilian Ossoliński – bibliofil i bibliotekarz, urodzony w 1748 r. w Woli Mieleckiej w pobliżu Tarnowa. Po III rozbiórce Polski doszedł on do wniosku, że jedynie powszechny dostęp do książek może uratować rodzime piśmiennictwo oraz tradycje patriotyczne. Wybór Tarnowa na siedzibę biblioteki uzasadnił Ossoliński w opracowanym w 1809 r. statucie pn. „Oryginalna Pierwiastkowa Ustanowa Biblioteki Ossolińskich w Tarnowie”. Planowana biblioteka miała gromadzić przede wszystkim dzieła z zakresu nauki, ze szczególnym uwzględnieniem literatury i bibliografii. Jednak z nieznanych przyczyn do założenia fundacji Ossolińskich w Tarnowie nie doszło, a powyższy projekt został zrealizowany dopiero w 1817 r. we Lwowie, gdzie utworzono Zakład im. Ossolińskich [Jaśkiewicz, 1983].

Stopniowy rozwój bibliotek publicznych na ziemiach zaboru austriackiego wiązał się przede wszystkim z działalnością Towarzystwa Szkoły Ludowej (TSL), które rozwinęło swą działalność biblioteczną również na terenie Tarnowa. W mieście już wcześniej funkcjonowały biblioteki szkolne oraz czy-

telnie i wypożyczalnie różnych stowarzyszeń (np. Towarzystwa Kasynowego, Stowarzyszenia Gwiazda, Towarzystwa Oświaty Ludowej), jak również wypożyczalnie przy księgarniach – nie były one jednak dostępne dla ogółu społeczeństwa. Inicjatywa zmierzająca do utworzenia powszechnie dostępnej biblioteki została podjęta w 1907 r. przez prezesa Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, Kaspra Ciołkosza, który analizując przyczyny niepowodzeń wyborczych Towarzystwa, zwrócił uwagę na zaniedbania na polu kulturalno-oświatowym. Rozwiązania tego problemu upatrywał w udostępnieniu społeczeństwu biblioteki i czytelnicy. Postulat poparli inni członkowie Towarzystwa Demokratycznego, przede wszystkim profesor gimnazjalny Wincenty Sikora – ówczesny sekretarz tarnowskiego Koła TSL. Ponieważ w skład tego gremium wchodził również Kasper Ciołkosz, powyższy projekt został złożony na posiedzeniu Zarządu Tarnowskiego Koła TSL. W dniu 15 maja 1908 r. podjęto uchwałę o założeniu biblioteki w Tarnowie. Miała ona być powszechnie dostępna dla społeczeństwa i gromadzić dzieła ze wszystkich dziedzin wiedzy, przede wszystkim w języku polskim. Towarzystwo Szkoły Ludowej zwróciło się do społeczeństwa z prośbą o ofiarowanie książek na rzecz przyszłej biblioteki, a jedną z pierwszych osób, które zareagowały na apel, był dyrektor tarnowskiego Gimnazjum, Roman Zawiliński. Jego dar w postaci 500 dzieł utworzył zaczątek zbiorów tarnowskiej biblioteki, której uroczyste otwarcie nastąpiło 7 listopada 1908 r. [Jaśkiewicz, 1970, s. 31-38]. Nowopowstała księżnica otrzymała nazwę Biblioteka Miejska Literacko-Naukowa im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie. Wybór patrona wiązał się z rozpowszechnionym w początkach XX w. kultem poety, a przede wszystkim z przypadającą w roku następnym setną rocznicą jego urodzin [Sąsiadowicz, 1994].

Księgozbiór biblioteki w chwili otwarcia liczył 2700 tomów i w ogromnej części składał się z darów. W następnych latach stopniowo wyrównywały się proporcje pomiędzy darami, a książkami pochodzącymi z zakupu, aż do osiągnięcia przewagi tych ostatnich [Jaśkiewicz, 1970, s. 36-40]. Pierwszym kierownikiem biblioteki został Józef Pollak, doktor filozofii, literat, zastępca sekretarza Tarnowskiego Koła TSL. Po nim funkcję tę pełnili kolejno: Józef Szaflarski (1911-1913) – germa-

nista i filozof, członek Zarządu TSL w Tarnowie, Stefan Język (1913-1923) – filolog klasyczny, przewodniczący Komisji Doboru Książek w Tarnowskim Kole TSL, Andrzej Indyk (1923-1930) – polonista i pedagog, Maria Madeyska (1930-1932) [Kania, 1998, s. 4-5].

Stopniowo biblioteka stała się jedną z przodujących w Galicji. Jej systematyczny rozwój został jednak przerwany przez I wojnę światową, w wyniku której zniszczeniu uległo 1400 tomów, zmniejszyła się również liczba czytelników. Jednak już w 1915 r. biblioteka wznowiła działalność, a do końca 1918 r. zarówno ilość czytelników jak liczba zakupionych tomów wzrosła dwukrotnie w stosunku do stanu z 1913 r. Na uwagę zasługuje fakt, iż po zakończeniu I wojny biblioteka, w ciągu swej historii kilkakrotnie zmieniająca lokalizację, mieściła się w byłym mieszkaniu Kaspra Ciołkosza w kamienicy przy Placu Kazimierza Wielkiego, zajmując cztery pokoje [Jaśkiewicz, 1970, s. 54].

Podczas II wojny światowej tarnowska biblioteka, jak wiele innych, została zamknięta dla publiczności, prowadziła jednak działalność konspiracyjną [Gołaszewski, 1970, s. 89]. Wskutek działań wojennych utracono blisko 45% księgozbioru oraz całe wyposażenie lokalu. Biblioteka otwarta została ponownie w lutym 1945 r. Dysponowała wówczas liczbą 13,5 tys. tomów, a personel w początkowym okresie pracował nie pobierając wynagrodzenia. Ponieważ po wojnie Koło TSL nie wznowiło działalności, pieczę nad Biblioteką imienia J. Słowackiego przejęło Muzeum Ziemi Tarnowskiej, z ramienia którego kierownictwo nad nią objęła dr Maria Dziama. [Rak, 1987, s. 488-493] Stan taki trwał do 1 stycznia 1947 r., kiedy na mocy „Dekretu o bibliotekach” placówka znalazła się pod opieką Zarządu Miasta, przyjmując nazwę Miejska Biblioteka Publiczna im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie. W 1948 r. Biblioteka otrzymała własny lokal przy ul. Staszica, w którym mieści się do dziś. Uroczyste otwarcie nowych pomieszczeń nastąpiło 16 stycznia 1949 r. Biblioteka składała się wówczas z Wypożyczalni dla Dorosłych, Oddziału dla Dzieci i Młodzieży, Czytelni Naukowej oraz Działu Gromadzenia i Opracowania Zbiorów.

Pod kierownictwem Alfreda Hodboda (1948-1956) – germanisty, filologa klasycznego i wizytatora ministerialnego,

a następnie Bronisława Jaśkiewicza (1956-1971) – historyka, absolwenta UJ, biblioteka umacniała swą pozycję i zwiększała zasięg oddziaływania. Na terenie miasta otwarto 16 filii, organizowano liczne wystawy i odczyty, a szczególnie interesujące formy działalności (konkursy, projekcje filmowe, zakładanie kółek zainteresowań) rozwinął Oddział dla Dzieci i Młodzieży [Gołaszewski, 1970, s. 92-106]. Dynamiczny rozwój biblioteki na przestrzeni 60 lat jej istnienia został przedstawiony w obszernej publikacji pt. *Z dziejów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie* [Jaśkiewicz, 1970], wydanej z okazji jubileuszu biblioteki. Książka ta zapoczątkowała działalność wydawniczą biblioteki, kontynuowaną na szerszą skalę w dwóch ostatnich dekadach XX w. oraz obecnie.

W lutym 1971 r. obowiązki dyrektora Biblioteki przejęła Zofia Mańkowa – historyk, absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego. Liczba zgromadzonych woluminów powiększała się sukcesywnie, podobnie jak ilość czytelników (w 1975 r. biblioteka dysponowała 201 684 woluminami, a z jej usług korzystało 22 143 czytelników [Kania, 1998, s. 7].

W 1975 r. wskutek zmiany podziału administracyjnego kraju Miejską Bibliotekę połączono z Biblioteką Powiatową, tworząc Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Juliusza Słowackiego. W momencie powstania Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej jej strukturę stanowiły następujące agendy: Dział Udostępniania (wypożyczalnia) i Czytelnia dla Dorosłych, Oddział dla Dzieci i Młodzieży, Dział Instrukcyjno-Methodyczny, Administracja i Księgowość, 15 filii bibliotecznych na terenie Tarnowa. We wrześniu 1982 r. dyrektorem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej została Zofia Rogowska, zastępując pełniącą poprzednio tę funkcję Zofię Mańkową. Wojewódzka Biblioteka Publiczna, zachowując wszystkie zadania, jakie wypełniała Biblioteka Miejska w odniesieniu do czytelników z Tarnowa, musiała znacznie rozwinąć funkcje ponadlokalne. Oprócz sprawowania opieki merytorycznej nad podległymi placówkami oraz prowadzenia działalności szkoleniowo-instruktażowej pełniła również rolę ośrodka informacji o regionie [Rogowska, 1993 s. 6-7]. Na początku 1991 r. biblioteka otrzymała nowy lokal przy ul. Krakowskiej 4, do którego w pierwszej kolejności została przeniesiona Czytelnia Naukowa mieszcząca-

ca się od 1986 r. w budynku przy ul. Szujskiego 66. W dniu 26 września 1991 r. Rada Miasta Tarnowa podjęła decyzję o reaktywowaniu Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego jako placówki samorządowej. Z dniem 1 stycznia 1992 r. Wojewódzka Biblioteka Publiczna przekazała na rzecz miasta Dział Udostępniania dla Dorosłych, Oddział dla Dzieci i Młodzieży, Dział Zbiorów Specjalnych, część Działu Gromadzenia i Opracowania oraz wszystkie filie biblioteczne. [Rogowska, 1993, s. 11]. Był to początek działania Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego jako jednostki samorządowej. Natomiast Biblioteka Wojewódzka po wydzieleniu z niej Miejskiej Biblioteki Publicznej funkcjonowała odrębnie do 1999 r., tj. do czasu, gdy przestało istnieć województwo tarnowskie. Wtedy też jej zbiory – w tym księgozbiór A. i L. Ciołkoszów – przeszły na własność MBP.

Od chwili wyodrębnienia ze struktury Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, tj. od 1992 r. Miejska Biblioteka Publiczna rozpoczęła pierwsze działania w kierunku automatyzacji procesów bibliotecznych, natomiast *Plan kompleksowej komputeryzacji MBP* został zatwierdzony przez Zarząd Miasta w 1996 r. Już dwa lata później Biblioteka udostępniła przez Internet komputerowe katalogi i bazy danych oraz część własnych wydawnictw. Sukcesywnie wprowadzano automatyzację wypożyczeń w poszczególnych działach. Równocześnie wraz z powstaniem w Tarnowie wyższych uczelni zmieniono funkcję biblioteki z publicznej na publiczno-akademicką [Kania, 1999, s. 13]. Na początku 2003 r. rozpoczęto także dygitalizację zbiorów.

W 2003 r. biblioteka obchodząca 95-lecie swego istnienia została odznaczona Medalem Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich „Bibliotheca Magna – Perennisque”, przyznawanym „za wybitne dokonania lub całokształt działalności na rzecz rozwoju bibliotekarstwa polskiego i upowszechniania książki w społeczeństwie polskim oraz za zasługi dla SBP” [(MAB), 2003].

Licząca obecnie niemal 100 lat Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie od początku swego istnienia stanowiła kulturalne centrum miasta, stopniowo zwiększając zasięg swego oddziaływania i pozyskując nowych czytelników.

Temu też celowi mają służyć działania, którym poświęcona jest druga część rozdziału.

1.2. Obecna struktura organizacyjna i formy działalności

Miejska Biblioteka Publiczna działa w oparciu o uchwałę nr X/203/99 Rady Miejskiej w Tarnowie z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie połączenia bibliotek publicznych w Tarnowie i nadania statutu Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie. Statut Biblioteki definiuje jej zadania w następujący sposób:

1. Gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych służących rozwijaniu czytelnictwa oraz zaspokajaniu potrzeb informacyjnych, edukacyjnych i samokształceniowych.

2. Pełnienie funkcji ośrodka informacji biblioteczno-bibliograficznej, opracowywanie i publikowanie bibliografii regionalnej, a także innych materiałów informacyjnych, zwłaszcza dokumentujących i popularyzujących dorobek kulturalny, naukowy i gospodarczy regionu.

3. Udostępnianie zbiorów na miejscu, wypożyczanie na zewnątrz, prowadzenie wymiany międzybibliotecznej.

4. Organizowanie czytelnictwa i udostępnianie materiałów bibliotecznych ludziom chorym i niepełnosprawnym.

5. Tworzenie i udostępnianie własnych komputerowych baz danych: katalogowych, bibliograficznych i faktograficznych.

6. Koordynacja gromadzenia i udostępniania piśmiennictwa specjalistycznego na terenie miasta.

7. Udzielanie pomocy metodycznej innym bibliotekom działającym w Tarnowie i organizowanie wymiany doświadczeń bibliotekarskich.

8. Organizacja form pracy z czytelnikiem służących popularyzowaniu sztuki, nauki oraz upowszechnianiu dorobku kulturalnego miasta.

9. Współdziałanie z bibliotekami w zakresie określonym w ustawie o bibliotekach oraz innymi bibliotekami, instytucjami i organizacjami oświaty i kultury w celu rozwoju czytelnictwa i zaspokajania potrzeb oświatowych i kulturalnych czytelników [Statut, 2000, § 7].

Miejska Biblioteka Publiczna zajmuje obecnie dwa lokale w centrum miasta, przy ul. Krakowskiej 4 oraz Staszica 6.

Przy ulicy Krakowskiej 4 obok Dyrekcji i działów administracyjnych mieszczą się: Dział Komputeryzacji, Dział Instrukcyjno-Methodyczny, Oddział Starych Druków i Książki XIX-wiecznej, Czytelnia Naukowa, oraz Dział Informacyjno-Wydawniczy wraz z Galerią Niebieską, tj. salą służącą do organizacji wystaw oraz spotkań z czytelnikami.

Przy ulicy Staszica 6 znajduje się Wypożyczalnia dla Dorosłych, Wypożyczalnia Zbiorów Audiowizualnych, Oddział dla Dzieci i Młodzieży, Oddział Książki Obcojęzycznej, Dział Gromadzenia i Opracowania Zbiorów oraz Dział Terenowy, pełniący funkcje ponadlokalne w zakresie m.in. szkoleń bibliotekarzy i opracowywania pomocy metodycznych dla bibliotek powiatu.

Ponadto Biblioteka sprawuje nadzór merytoryczny nad jedenastoma filiami znajdującymi się na terenie miasta. Funkcję dyrektora biblioteki pełni od 1992 r. Janina Kania.

Miejska Biblioteka Publiczna im. Juliusza Słowackiego gromadzi zbiory o charakterze uniwersalnym, tj. beletrystykę polską i obcą, literaturę popularnonaukową, podręczniki akademickie, wydawnictwa naukowe oraz roczniki czasopism. Biblioteka posiada również tzw. zbiory specjalne – nazwą tą objęte są zarówno wydawnictwa najstarsze (rękopisy, stare druki, dokumenty muzyczne i kartograficzne) jak i najnowsze, wśród których można wymienić kasety magnetofonowe i wideo, DVD oraz bazy na CD-ROM-ach).

Rodzaj gromadzonych zbiorów zależy od specjalizacji działu bądź filii oraz rodzaju oferowanych usług. **Czytelnia Naukowa** gromadzi przede wszystkim literaturę naukową i popularno-naukową, **Wypożyczalnia dla Dorosłych** – beletrystykę polską i obcą, lecz również wydawnictwa popularno-naukowe, **Oddział dla Dzieci i Młodzieży** lektury szkolne, wydawnictwa informacyjne przeznaczone dla odpowiednich grup wiekowych, płyty i kasety. **Oddział Książki Obcojęzycznej** posiada książki i czasopisma w j. angielskim, niemieckim, francuskim i rosyjskim, encyklopedie, słowniki, podręczniki, kasety wideo i magnetofonowe, a także prezencyjny zbiór książek i czasopism w odmiennych systemach pisma (np. arabskim, japoń-

skim i in.), **Oddział Starych Druków i Książki XIX-wiecznej** posiada w swych zbiorach stare druki z XVI-XVIII w., rękopisy i varia XIX-XX w. (zbiory te omawiam szerzej w podrozdziale 1.3.), **Dział Informacyjno-Wydawniczy** gromadzi księgozbiór o charakterze informacyjnym (encyklopedie, bibliografie, słowniki), a przede wszystkim tarnoviana tj. książki, czasopisma i dokumenty życia społecznego dotyczące Tarnowa i regionu. **Dział Terenowy** dysponuje księgozbiorem podręcznym o charakterze informacyjnym oraz pomocami metodycznymi dla bibliotekarzy. **Czytelnia Specjalistyczna** gromadzi literaturę z zakresu ekonomii, prawa, administracji rządowej i samorządowej oraz ochrony środowiska. Biblioteka udostępnia również multimedialne bazy CD-ROM o charakterze encyklopedycznym i edukacyjno-informacyjnym, w tym encyklopedie ogólne oraz dziedzinowe – z zakresu astronomii, geografii, historii, prawa, literatury, muzyki i inne.

Filie gromadzą przede wszystkim książki beletrystyczne oraz popularno-naukowe. Dodatkowo, ze względu na specjalizację, filia nr 2 gromadzi wydawnictwa z dziedziny historii sztuki, architektury i malarstwa, natomiast filie nr 8 i 12 tzw. książkę mówioną. Udostępnianie zbiorów we wszystkich działach MBP zostało całkowicie zautomatyzowane, a katalogi biblioteki dostępne są przez sieć Internet.

Poprzez sieć internetową udostępniane są następujące bazy katalogowe, oparte na zakupionym w Bibliotece Narodowej programie MAK:

- Katalog Książek Polskich MBP – centralny katalog obejmujący tytuły książek znajdujących się w działach i filiach biblioteki.
- Katalog Książek Obcojęzycznych MBP – obok książek rejestrujący także czasopisma.
- Katalog Książki XIX-wiecznej.
- Katalog płyt CD.
- Katalog książek bibliotek powiatu ziemskiego tarnowskiego, oraz bazy bibliograficzne, opracowywane w Dziale Informacyjno-Wydawniczym:
 - Bibliografia Zawartości Czasopism Tarnowskich.
 - Bibliografia Miasta Tarnowa (od 1997 r.).
 - Znani Tarnowianie (baza biograficzno-bibliograficzna).

Wszystkie bazy zaopatrzone są w indeksy umożliwiające wyszukiwanie książek lub artykułów wg różnych kryteriów.

Pod adresem internetowym <http://www.biblioteka.tarman.pl> zamieszczono informacje dotyczące historii biblioteki i jej zbiorów oraz wykaz działów i filii wraz z informacjami o ich specjalizacji i godzinach otwarcia. Biblioteka poprzez sieć na bieżąco informuje o organizowanych w swej siedzibie wystawach, konkursach, spotkaniach z czytelnikami itp. Udostępnia poprzez Internet również pełne teksty niektórych swoich wydawnictw.

Oprócz swej podstawowej funkcji, tj. udostępniania książek i innych materiałów bibliotecznych oraz prowadzenia usług informacyjnych, MBP realizuje inne formy działalności kulturalno-oświatowej, takie jak:

- spotkania autorskie (w ciągu ostatnich lat zorganizowano spotkania m.in. z Ryszardem Kapuścińskim, Pawłem Huelle, Tomaszem Jastrunem),
- warsztaty literackie,
- prelekcje oraz lekcje biblioteczne,
- wystawy: plastyczne, fotograficzne, literackie, okolicznościowe,
- imprezy literacko-plastyczne dla dzieci,
- seanse wideo.

Wśród ważniejszych wystaw ostatnich lat, które zostały udokumentowane wydanymi z tej okazji katalogami, bądź zaprezentowane częściowo na stronie internetowej, można wymienić:

- *Tarnów w książce i czasopiśmie w zbiorach MBP (1992),*
- *Świadectwa religijności książąt Sanguszków z przełomu XIX i XX w. w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej (1992),*
- *Kaznodziejstwo i żywotopisarstwo polskie na przestrzeni wieków w zbiorach MBP (1995),*
- *Od piktogramu do alfabetu. Dzieje pisma (1997),*
- *Patroni tarnowskich ulic (od 1998 r. odbyły się 3 edycje tej wystawy),*
- *Ten sam duch, różne sposoby działania. Twórczość sakralna Stanisława i Andrzeja Westwalewiczów (2001),*
- *Krystyna Baniowska-Stąsiek. Bretania – akwarelowy szkicownik (2002),*

- *Kalevala – fiński epos narodowy* (2003),
- *Andrzej Buchaniec i jego ekslibrisy* (październik 2004).

Działalność wydawnicza biblioteki datuje się od opublikowanej w 1970 r. wspomnianej już książki *Z dziejów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie* pod redakcją Bronisława Jaśkiewicza. Była to zarazem najobszerniejsza jak dotąd publikacja wydana nakładem biblioteki. Działalność wydawniczą wznowiono w latach osiemdziesiątych XX w., gdy Biblioteka Miejska funkcjonowała w ramach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej. Najbardziej znaczące z wydanych wówczas pozycji to 5 tomów *Bibliografii województwa tarnowskiego* za lata 1979, 1980, 1981, 1982 i 1983, opracowane przez Marię Sasiadowicz. Tomy *Bibliografii województwa tarnowskiego* za lata 1992-1995 ukazały się nakładem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w latach 1993-1996, natomiast funkcjonująca samodzielnie od 1992 r. Miejska Biblioteka Publiczna wydaje począwszy od 1995 r. *Bibliografię Miasta Tarnowa*, od 1997 r. udostępnianą również na stronie internetowej. Spośród licznych wydawnictw MBP, na ogół niewielkich objętościowo, a dotyczących głównie historii miasta oraz samej biblioteki i jej zbiorów, na szczególną uwagę zasługują, cieszące się dużą popularnością wśród mieszkańców miasta: *Tarnów i jego okolice w legendzie* w opracowaniu Renaty Iwaniec (2000, wyd. 2) oraz *Ocalić od zapomnienia: patroni tarnowskich ulic. Cz. 1: A-M* – zbiór biogramów opracowanych przez Barbarę Sawczyk, Marię Sasiadowicz oraz Ewę Stańczyk (2003, wyd. 2). Pełne teksty obydwu publikacji również dostępne są na stronie internetowej biblioteki. Ostatnie publikacje wydane w końcu 2004 r. to: *Ocalić od zapomnienia: patroni tarnowskich ulic. Cz. 2: O-Ż* oraz *Tarnowskie Kalendarium*.

Biblioteka od lat rozwija interesujące formy zajęć dla dzieci i młodzieży. Do młodszych dzieci skierowana jest oferta pn. *Biblioteczne przedszkole* (organizowane raz w tygodniu zajęcia literacko-plastyczne, przedstawienia kukiełkowe itd.) Natomiast zawiązany na początku lat dziewięćdziesiątych Klub Młodych Autorów organizuje comiesięczne warsztaty literackie dla uzdolnionej młodzieży, wydaje własne pismo pt. „Aspiracje”, będące kontynuacją wydawanego wcześniej periody-

ku pt. „Kajet Artystyczno Kulturalny Tudzież (Nie) Użyteczny Społecznie” (KAKTUS) oraz indywidualne tomiki poetyckie młodych autorów.

MBP udostępniając swe zbiory, prowadząc działalność informacyjną i wydawniczą oraz organizując różnorodne formy zajęć dla różnych grup wiekowych, wszechstronnie zaspokajają potrzeby swych użytkowników. Jednak elementem stanowiącym o indywidualności każdej biblioteki jest ta część jej zbiorów, które trudno znaleźć gdzie indziej.

1.3. Najcenniejsze zbiory

W poprzednim rozdziale przedstawiłam ogólny profil zbiorów poszczególnych działów MBP. Jest on zgodny z potrzebami użytkowników i modyfikowany wraz z ich ewolucją. Jednak oprócz gromadzonych na bieżąco publikacji, biblioteka posiada w swych zbiorach książki cenne i unikatowe. Do takich należą zgromadzone w Oddziale Starych Druków i Książki XIX-wiecznej fragmenty księgozbioru rodowej Biblioteki książąt Sanguszków z Gumnisk oraz innych okolicznych rodów ziemiańskich, jak Cieleccy z Ryglie, Konopkowie z Brnia i Olesna, Stadniccy z Wielkiej Wsi, Zborowscy z Pogwizdowa i Żabowie ze Zbylitowskiej Góry. Znalazły się one w zasobach biblioteki po II wojnie światowej, kiedy to decyzją wojewody krakowskiego ustanowione zostało Muzeum Ziemi Tarnowskiej, mające zabezpieczyć przed zniszczeniem i rozproszeniem dzieła sztuki, w tym również wyżej wymienione księgozbiory podworskie. Księgozbiory te, liczące ok. 30 500 woluminów, przechowywane były w Bibliotece Muzeum Ziemi Tarnowskiej, gdzie w celu umożliwienia czytelnikom dostępu do nich utworzono niewielką czytelnię naukową [Gołaszewski, 1970, s. 90]. W maju 1949 r. decyzją Ministerstwa Oświaty duża część zbiorów podworskich została przekazana Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie oraz Bibliotece Uniwersytetu we Wrocławiu. W Tarnowie pozostały dublety poloniców XVI-XVIII w., dzieła z zakresu literatury, historii literatury, monografie historyczne znajdujące się w czytelni, czasopisma „Biblioteka Warszawska” i „Tygodnik Ilustrowany” oraz inne

czasopisma, encyklopedie i słowniki, którymi nie były zainteresowane Biblioteki Wrocławska i Jagiellońska; a także dzieła dotyczące Galicji oraz fragmenty archiwum rodowego książąt Sanguszków z Gumnisk. Ogółem w zbiorach tarnowskiej biblioteki pozostało kilkaset pozycji z kolekcji historycznej. Do najcenniejszych z nich należy grupa XVI-wiecznych starodruków, wśród których na szczególną uwagę zasługują:

- *Statuty Jana Łaskiego* – wydane w 1506 r. w oficynie Jana Hallera w Krakowie. Jest to najstarszy druk znajdujący się w MBP [Sygn. SD 173],
- *Vitae beatissimi Stanislai Cracoviensis Episcopi* Jana Długosza z 1511 r., zawierająca opis życia św. Stanisława oraz legendy o innych świętych patronach Polski, Węgier, Prus czy Śląska [Sygn. SD 111],
- *De origine et rebus gestis Polonorum* Marcina Kromera – historia Polski do 1506 r., wydana w oficynie Jana Oporina w Bazylei w 1568 r. [Sygn. SD 201],
- *Sarmatie Europaeae descriptio* Aleksandra Gwagnina z 1578 r., zawierające zarys geografii i historii Polski, Litwy, Prus, Inflant, Moskwy i Tatarii, wydane w krakowskiej oficynie Macieja Wirzbięty [Sygn. SD 187],
- *Gniazdo Cnoty* Bartłomieja Paprockiego z 1578 r., dzieło dotyczące herbów polskich, zdobione drzeworytami, wydrukowane w krakowskiej typografii Andrzeja Piotrkowczyka [Sygn. SD 163],
- Dzieła Jakuba Wujka: np. *Postylla* z 1580 r., pochodząca z poznańskiej oficyny Jana Wolraba [Sygn. SD 98] oraz *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu*, wydrukowane w 1599 r. w krakowskiej typografii Łazarza Andryszowicza [Sygn. SD 239].

Wartość wyżej wymienionych ksiąg podnoszą ich oprawy wykonane ze skóry lub półskórka oraz liczne zapisy proweniencyjne (np. „Sum possessor Olbricht Przymoski Anno Domini 1620” na kartach wspomnianych *Postylli* J. Wujka), ekslibrisy i superekslibrisy.

Wśród druków XVII wiecznych znajdujących się w zbiorach MBP wyróżniają się następujące dzieła:

- *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu* Piotra Skargi wydane przez Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie w 1601 r. [Sygn. SD 213],

- *Zielnik herbarzem z ięzyka łacińskiego zowią* Szymona Syreniusza z 1613 r. wydany w Krakowie przez Bazylego Skalskiego,
- *Peregrinacia abo pielgrzymowanie do Ziemi Świętej...* Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” z 1617 r. wydane w Krakowie przez Antoniego Wośnińskiego [Sygn. SD 125],
- *Dworzanin Polski* Łukasza Górnickiego z 1639 r., wydany przez Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie [Sygn. SD 99],
- *Thezaurus Polono-Latino-Graecus* Grzegorza Knapskiego z 1643 r. wydany przez Franciszka Cezarego w Krakowie [Sygn. SD 427/I, 428/II],
- *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiańskiej* Jakuba Haura z 1689 r. wydany przez A. Schedla w Krakowie.

Wśród druków XVIII-wiecznych przeważają zbiory akt prawnych, jak mowy sejmowe, prawa, statuty i inne. Do najcenniejszych dzieł z tego okresu można zaliczyć:

- *Głos wolny wolność ubespieczający* – dzieło, którego autorstwo przypisuje się Stanisławowi Leszczyńskiemu, należące do gatunku publicystyki politycznej, pochodzące z 1733 r. [Sygn. SD 151],
- *Wymowa i poezya dla szkół narodowych* Grzegorza Piramowicza, wydane w 1792 r. w Krakowie przez drukarnię Szkoły Głównej Koronnej [Sygn. SD 80],
- *O skutecznym rad sposobie* Stanisława Konarskiego z lat 1760-1763, wydane w warszawskiej Drukarni Kolegium Pijarów [Sygn. SD 22-25],
- *De regnis Dalmatiae, Coratiae, Sclavoniae...* Baltazara Adama Kercselicha, wydane w Zagrzebiu w 1772 [Sygn. SD 319]. Jest to jedyny w Polsce egzemplarz tego dzieła.

Szeroki zasięg chronologiczny oraz zakres tematyczny starodruków pochodzących z kolekcji książąt Sanguszków i innych dworów szlacheckich świadczy o wszechstronnych zainteresowaniach i bibliofilskim zamiłowaniu pierwotnych właścicieli księgozbiorów. Dowodem zaś rozległości kontaktów kulturalnych książąt Sanguszków jest ich korespondencja z wybitnymi osobistościami XIX i początków XX w. W zbiorach MBP możemy odnaleźć kolekcję 12 listów Zygmunta Krasińskiego do Izabeli Sanguszkowej [Marszalska, 1992],

a także listy generałów z czasów powstania listopadowego (m.in. Józefa Chłopickiego i Jana Skrzyneckiego) do Władysława Sanguszki, który również był uczestnikiem powstania. Władysław Sanguszko korespondował także z pisarzami, wśród których można wymienić A. Fredrę i H. Sienkiewicza.

Osobną część kolekcji stanowią druki muzyczne – wśród nich utwory kompozytorów polskich i obcych od XVIII w. do lat trzydziestych XX w. Najliczniej reprezentowana jest włoska muzyka operowa i niemiecka muzyka romantyczna. [Marszałska 1995, s. 8]

W zbiorach MBP znajdują się również dokumenty kartograficzne (atlasy, plany, mapy) m.in. *Maior Atlas Scholasticus ex triginta sex generalibus et specialibus mappis...* Johanna Baptisty Homanna, wydany w 1753 r. w Norymberdze czy *Atlas de la Monarchie Prusienne*, wydany w 1788 r. w Londynie.

Kolekcja druków i rękopisów pochodząca z biblioteki rodowej książąt Sanguszków jest niewątpliwie najcenniejszą częścią zbiorów MBP.

Interesujące są jednak również zbiory XX-wieczne, a wśród nich szczególnie godna wyróżnienia jest przekazana przez Norberta Lippóczy'ego (wybitnego tarnowskiego kolekcjonera i działacza kulturalnego) kolekcja licząca ponad 50 egz. fińskiego eposu narodowego *Kalevala* w tłumaczeniu na różne języki (polski, węgierski, niemiecki, estoński, słowacki, rosyjski, angielski i francuski). Najstarsze egzemplarze w kolekcji pochodzą z lat dwudziestych XX w. Zbiór ten prezentowany był również na wspomnianej wcześniej wystawie zorganizowanej w listopadzie 2003 r. [Stańczyk, 2003].

Imponującym zbiorem jest również kolekcja książek przekazanych tarnowskiej bibliotece przez londyński Instytut Polski i Muzeum im. Wł. Sikorskiego zgodnie z życzeniem L. Ciołkoszowej. Kolekcji tej zostaną poświęcone trzy zasadnicze rozdziały mojej pracy. Na uwagę zasługują jednak przede wszystkim sami ofiarodawcy księgozbioru – A. i L. Ciołkoszowie, wybitni działacze polityczni i nieprzeciętni miłośnicy książek.

Rozdział 2

ŻYCIE I PRACA ADAMA I LIDII CIOŁKOSZÓW

Rozdział prezentuje szeroką działalność polityczną i społeczną A. i L. Ciołkoszów oraz ich dorobek piśmienniczy. Wykazane zostało również ogromne znaczenie książek w ich życiu politycznym, naukowym i prywatnym. Wszystkie trzy aspekty zarysowane w niniejszym rozdziale: działalność polityczno-społeczna, pisarska oraz bibliofilska są ze sobą nierozdzielnie powiązane, każdy z rodzajów aktywności jest konsekwencją dwóch pozostałych, stąd podział na trzy części ma charakter jedynie porządkowy, pozwalający niejako uwypuklić najważniejsze osiągnięcia w każdej dziedzinie.

2.1. Działalność polityczna i społeczna

Dla lepszego zrozumienia biografii i poglądów A i L. Ciołkoszów, wskazane jest syntetyczne ukazanie historii i programu PPS – partii, z którą związani byli od lat dwudziestych XX w. aż do śmierci.

Polska Partia Socjalistyczna została założona w listopadzie 1892 r. na zjeździe socjalistów w Paryżu; głosiła hasła walki o niepodległość Polski oraz przemian społecznych. Wśród najważniejszych działaczy partii w okresie od założenia do I wojny światowej należy wymienić Bolesława Limanowskiego (1835-1935), Edwarda Abramowskiego (1868-1918), Feliksa Perla (1871-1927) i Kazimierza Kelles-Krauza (1872-1906). Od początku swego istnienia PPS była partią wielonurtową, skupiającą działaczy w różny sposób interpretujących zasady socjalistycznej myśli społecznej i politycznej. Partia propagowała wartości patriotyczne oraz reformy socjalne, wspierała strajki ekonomiczne, organizowała związki zawodowe. Do pierwszego rozłamu doszło w 1906 r.: powstała wówczas

PPS – Frakcja Rewolucyjna, głosząca priorytet odzyskania niepodległości nad walką o przemiany społeczne oraz PPS – Lewica propagująca potrzebę współdziałania polskiego i rosyjskiego ruchu rewolucyjnego w celu obalenia caratu. W 1918 r. PPS – Lewica połączyła się z Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy tworząc Komunistyczną Partię Robotniczą Polski. Frakcja Rewolucyjna (opozycyjna wobec ideologii komunistycznej) powróciła do nazwy PPS. Podczas I wojny światowej i po odzyskaniu niepodległości wzrastał wpływ partii na życie polityczne kraju. PPS współtworzyła Legiony Polskie, Polską Organizację Wojskową, Tymczasowy Rząd Ludowy Rzeczypospolitej Polskiej w Lublinie oraz pierwszy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości rząd Jędrzeja Moraczewskiego.

W okresie międzywojennym PPS przeciwstawiała się zarówno rządowi sanacji po przewrocie majowym (głównie z powodu nadmiernego skupienia władzy w ręku prezydenta oraz przejawów nacjonalizmu i antysemityzmu), jak ruchowi komunistycznemu, w którym widziała zagrożenie dla demokracji poprzez narzucenie totalitarnych rządów, blokujących istnienie opozycji politycznej, zagrażających swobodzie dyskusji [Ciołkoszowa, 1995, s. 98].

Główni działacze PPS w okresie II Rzeczypospolitej to: Ignacy Daszyński (1866-1936), Jan Kwapiński (1885-1964), Herman Lieberman (1870-1941), Tomasz Arciszewski (1877-1955), Kazimierz Pużak (1883-1950), Adam Pragier (1886-1976) i Mieczysław Niedziałkowski (1893-1940). PPS tworzyła własne organizacje oświatowe i społeczne: Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (TUR), Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD), Czerwone Harcerstwo.

Podczas II wojny światowej PPS została formalnie rozwiązana. Z inicjatywy m.in. T. Arciszewskiego i K. Pużaka powołano konspiracyjną Wolność – Równość – Niepodległość (PPS-WRN) wspieraną przez działających na emigracji Komitet Zagraniczny PPS. Natomiast działacze o orientacji komunistycznej utworzyli Robotniczą Partię Polskich Socjalistów, która w lipcu 1944 r. poparła Manifest PKWN i nawiązała współpracę z Polską Partią Robotniczą. W okresie powojennym, po usunięciu z PPS działaczy niechętnych współpracy z PPR, nastąpiło połączenie obu partii w Polską Zjednoczoną Partię Ro-

botniczą [Friszke, 1999, s. 79-80]. W ten sposób PPS zakończyła działanie w kraju, wznowiając je dopiero w 1987 r. W latach 1947-1987 PPS istniała na emigracji, gdzie jednym z najaktywniejszych działaczy był A. Ciołkosz.

A. Ciołkosz pochodził z rodziny o silnych tradycjach demokratycznych i niepodległościowych. Jego ojciec Kasper, pedagog i działacz społeczny, urodził się w 1875 r. w Zręcinie (powiat krośnieński), uczęszczał do gimnazjum w Jaśle, a następnie studiował filozofię w Krakowie. Po ukończeniu studiów objął w tym mieście stanowisko profesora gimnazjalnego. Od młodości bliskie mu były działania na rzecz poprawy warunków życia chłopstwa – warstwy społecznej, z której sam pochodził. Początkowo był pod silnym wpływem działacza ludowego Jana Stapińskiego, a następnie działał w Polskim Stronnictwie Demokratycznym. Jako jego prezes zainicjował działania mające na celu utworzenie w Tarnowie pierwszej powszechnie dostępnej biblioteki. Starania jego zostały uwieńczone otwarciem w dniu 7.11.1908 r. Biblioteki Naukowo-Literackiej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie. W 1918 r. wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1923 r. aktywnie uczestniczył w strajku robotniczym, za co został poddany represjom. Podczas II wojny światowej organizował działalność konspiracyjną PPS i jej pion wojskowy. Aresztowany przez Niemców, w 1942 r. zginął w obozie koncentracyjnym Gross Rosen [Gładysz, 1946, s. 123-124]. Matka Adama, Maria z domu Idzikowska, była córką uczestnika powstania styczniowego z 1863 r. Kasper i Maria Ciołkoszowie mieli dwóch synów: Adama, urodzonego 5 stycznia 1901 r. oraz Zbysława (późniejszego słynnego konstruktora lotniczego).

A. Ciołkosz urodził się w Krakowie, jednak dzieciństwo i młodość spędził w Tarnowie, gdzie jego ojciec objął w 1903 r. funkcję profesora Wyższej Szkoły Realnej [Pacholczykowa, 1978, s. 336]. Jako dziesięcioletni chłopiec A. Ciołkosz zaangażował się w działalność harcerską – w 1911 r. wstąpił do I Drużyny Skautowej im. Zawiszy Czarnego, następnie sam założył I Drużynę Harcerską w Zakopanem oraz Drużynę im. Jana Sobieskiego w Wiedniu, gdzie przebywał wraz z rodzicami i bratem podczas inwazji rosyjskiej w czasie pierwszej wojny światowej. [Zychowska, 1992, s. 38]. W latach 1917-1918

pełnił funkcję komendanta Dzielnicy Tarnowskiej. Po wyzwoleniu Polski i zjednoczeniu organizacji skautowskich wszystkich trzech zaborów mianowany został harcmistrzem i członkiem Głównej Kwatery Męskiej ZHP. W 1921 r. zapoczątkował w Krakowie Wolne Harcerstwo jako ruch odnowy oficjalnego harcerstwa. Był też redaktorem organów prasowych tej organizacji – „Listów do Starszych Harcerzy” oraz „Płomieni”. Idea Wolnego Harcerstwa, zorientowana lewico-liberalnie, spotkała się ze zdecydowanym oporem ze strony Związku Harcerstwa Polskiego, w którym dominowały tendencje narodowościowo-religijne. Z drugiej strony zagrożeniem dla Wolnego Harcerstwa były działające w jego łonie grupy o nastawieniu prokomunistycznym, które w 1924 r. przekształciły WH w Związek Pionierów podporządkowany Związkowi Młodzieży Komunistycznej. [Friszke, 2003, s. 102-105]. A. Ciołkosz odebrał ten fakt jako dużą porażkę, nadal jednak pozostał przywiązany do ideologii harcerskiej i życia skautowego [Sabbat, 1972, s. 47].

Udział w organizacji harcerskiej był dla A. Ciołkosza nie tylko młodzieńczą przygodą, lecz wiązał się także z aktywną walką o niepodległość kraju. We wrześniu 1918 r. A. Ciołkosz zorganizował harcerskie Pogotowie Narodowe, które wspólnie z Polską Organizacją Wojskową rozbroiło garnizon austriacki w Tarnowie. Następnie z grupą harcerzy wyruszył do Lwowa, gdzie brał udział w walkach o miasto. Mając 18 lat uzyskał stopień oficerski. Podczas wojny polsko-bolszewickiej walczył o Warszawę, Grodno i Wilno, gdzie został ranny w bitwie nad Niemnem. Latem 1920 r. brał udział w akcji plebiscytowej w Prusach Wschodnich, a w okresie poprzedzającym głosowanie organizował na Warmii i Mazurach ruch harcerski [Sawczyk, 2003, s. 36]. Wtedy też, za nielegalne przekroczenie granicy został aresztowany przez Niemców w Kwidzynie i po raz pierwszy znalazł się w celi więziennej.

W III powstaniu śląskim w 1921 r. dowodził pociągiem pancernym. Za udział w bitwie o Górę Św. Anny został odznaczony Śląskim Krzyżem Waleczności [Żmigrodzki, red. s. 8]. Po zakończeniu działań wojennych ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim i Szkołę Nauk Politycznych w Krakowie.

W 1921 r., podczas studiów w Krakowie A. Ciołkosz wstąpił do Sekcji Akademickiej PPS i podczas pierwszego spotkania został wybrany przewodniczącym tej sekcji. W spotkaniu uczestniczyła również Lidia Kahan, jego przyszła żona.

L. Kahan urodziła się w 1902 r. w Tomaszowie Mazowieckim, w zasymilowanej rodzinie pochodzenia żydowskiego, jako najstarsza z sześciorga rodzeństwa. Wkrótce rodzina przeniosła się do Łodzi, gdzie Lidia uczęszczała do prywatnej polskiej szkoły. Mając 15 lat zainteresowała się działalnością PPS i przystąpiła do kółka młodzieży socjalistyczno-pepeesowskiej. Należała również do tzw. Drużyn Harcerskich im. Tadeusza Kościuszki, ponieważ ze względu na żydowskie pochodzenie nie mogła należeć do Związku Harcerstwa Polskiego. W 1920 r. przeprowadziła się do Krakowa, gdzie rozpoczęła studia polonistyczne i historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, jednocześnie zapisując się do PPS. W 1925 r. po uzyskaniu doktoratu L. Kahan wzięła ślub z A. Ciołkoszem, a w 1929 r. urodził się ich jedyny syn Andrzej.

A. Ciołkosza i L. Kahan połączyły więc wspólne zainteresowania, idee i cele. Socjalizm w ich rozumieniu miał być przede wszystkim zagwarantowaniem „podstawowych praw człowieka i obywatela (...) dla wszystkich bez wyjątku” [Ciołkosz, 1976b, s. 103]. Dlatego też obydwójce od czasów studenckich włączali się w demonstracje i manifestacje, uczestniczyli w strajkach, m.in. w wielkim strajku robotniczym zapoczątkowanym przez krakowskich kolejarzy w 1923 r. Obydwójce brali aktywny udział w pracach Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (TUR) – organizacji oświatowo-kulturalnej opartej o PPS, założonej w 1923 r. [Pilch, 1987, t. 2, s. 16, 172-173]. Lidia pracowała w bibliotece TUR, wygłaszała odczyty oraz wykłady w szkołach zakładanych przez tę organizację, prowadziła działalność oświatową wśród kobiet, organizowała zajęcia z dziećmi robotników. Zarówno Lidia jak i Adam wchodzili w skład Zarządu Głównego TUR. Niewielkie mieszkanie Ciołkoszów sąsiadujące z sekretariatem TUR stanowiło ośrodek życia towarzyskiego i umysłowego młodych socjalistów krakowskich. A. Ciołkosz wielokrotnie podkreślał, że zasadniczą sprawą dla pomyślniej realizacji programu PPS jest stały kontakt z ro-

botnikami [Ciołkoszowa, 1995, s. 38-41]. Dlatego też często organizował wyjazdy do zakładów pracy w rejonie Małopolski, gdzie wygłaszał przemówienia dla robotników. Towarzyszyła mu Lidia z odczytami o historii ruchu robotniczego.

A. Ciołkosz działał także w Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej – akademickiej organizacji ogólnopolskiej, utworzonej w 1922 r., zrzeszającej młodzież o poglądach socjalistycznych bez względu na podziały partyjne [Pilch, 1987, t. 2, s. 304]. Od 1924 r. pracował jako sekretarz redakcji krakowskiego socjalistycznego dziennika „Naprzód”.

W 1928 r. A. Ciołkosz startując w wyborach do Sejmu zdobył ok. 25 tys. głosów w okręgu Tarnów – Brzesko – Dąbrowa Tarnowska – Pilzno – Grybów – Gorlice, co zapewniło mu poselski mandat. Pełnił funkcję sekretarza klubu parlamentarnego PPS, pracował w sejmowych komisjach prawniczej i administracyjno-samorządowej [Zmigrodzki red., 1972, s. 8].

W wyniku pogłębiającego się konfliktu rządu Józefa Piłsudskiego z opozycją, w 1929 r. utworzony został Centrolew – porozumienie ugrupowań lewicy i centrum, domagające się utworzenia nowego rządu opartego na zaufaniu społeczeństwa. W czerwcu 1930 r. zorganizowano w Krakowie Kongres Obrony Praw i Wolności Ludu, natomiast we wrześniu w 21 miastach Polski odbyły się masowe wiece i demonstracje, podczas których doszło do starć z policją. Jeszcze przed czerwcowym Kongresem A. Ciołkosz został ciężko pobity przez bojówkę sanacyjną na stacji kolejowej w Krakowie [Pilch, 1987, t. 2, s. 45].

W odpowiedzi na Kongres i zapowiedź demonstracji Sejm został rozwiązany, a posłowie opozycji (wśród nich W. Witos, Wł. Kiernik, K. Bagiński, H. Lieberman) aresztowani i uwięzieni w twierdzy Brześć. Wywołało to znaczne poruszenie opinii publicznej. Pomimo uwięzienia A. Ciołkosz w listopadzie 1930 r. ponownie został wybrany posłem na sejm z listy Centrolewu, którą później unieważniono. Zwolniony z więzienia w grudniu 1930 r., w następnym roku wszedł w skład Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS.

Wyrok w procesie brzeskim zapadł na początku 1932 r. Posłów opozycji oskarżono o przygotowanie zamachu stanu w celu usunięcia rządu przemocą. A. Ciołkosz został skazany

na 3 lata więzienia i 10 lat pozbawienia praw publicznych. Część oskarżonych udało się wówczas na emigrację, jednak Ciołkosz zdecydował się odbyć karę, by „dać świadectwo ówczesnej rzeczywistości” [Zmigrodzki red., 1972, s. 9]. Kolejno przebywał w więzieniach w Tarnowie, Krakowie i Wiśniczu. Został zwolniony z więzienia w połowie 1934 r., lecz za udział w kolejnych demonstracjach jeszcze wiele razy stawał przed sądem.

W latach trzydziestych Ciołkoszowie wchodzili w skład naczelnych władz PPS. Adam był członkiem Centralnego Komitetu Wykonawczego (CKW), kierowniczego organu partii – od 1931 r. do uwięzienia, a następnie od zwolnienia do wybuchu wojny. Jednocześnie kierował okręgiem tarnowskim, a od 1935 r. stał na czele Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS Krakowa i ziemi krakowskiej, kierując także całą organizacją w Małopolsce [Pilch, 1987, t. 2, s. 167-168]. Wchodził również w skład redakcji „Światła” – teoretycznego miesięcznika PPS. Lidia była członkiem Centralnego Wydziału Kobiecego PPS, a w 1934 r. została wybrana do Rady Naczelnej PPS. Oboje nadal aktywnie wspierali akcje strajkowe, w tym strajk okupacyjny w fabryce chemicznej „Semperit” w Krakowie [Ciołkoszowa, 1995, s. 112] oraz strajk chłopski w 1937 r.

Na uwagę zasługuje szczególnie serdeczny i pełen zrozumienia stosunek L. i A. Ciołkoszów do robotników. Ludzie znający A. Ciołkosza wielokrotnie podkreślali, że problemy robotnicze znał nie tylko od strony literacko-teoretycznej, lecz również z własnego, codziennego doświadczenia. „Ciołkosz związany był nie z abstrakcyjnym, mitycznym ruchem, ale z robotnikiem. Znał życie przedmieścia i osady robotniczej; znał dolę robotnika, ucisk i poniewierkę, codzienną dolę proletariackiego życia... Zżył się i przyjaźnił zarówno z inteligentami, jak i z robotnikami, różnicy tu nigdy nie było” [Gross F., 1981, s. 150]. Dlatego też robotnicy solidaryzowali się z Lidą, gdy jej mąż został uwięziony w twierdzy brzeskiej, pomagali Ciołkoszom przewozić meble i książki przy ich przeprowadzce z Tarnowa do Krakowa w 1935 r., otaczali opieką małego Andrzeja Ciołkosza. Relacje te najlepiej podsumowują słowa L. Ciołkoszowej: „Życzę każdemu demokratycznemu działaczowi, żeby doznał w swym życiu tyle dowodów miłości i przywiązania, ofiarności i pomocy w nieszczęściu, jakich doznawał

mój mąż i ja, a nawet nasze dziecko, od PPS-owskich robotników tarnowskich i krakowskich” [Ciołkoszowa, 1995, s. 135].

Zasadniczy zwrot w biografii L. i A. Ciołkoszów wiąże się z wybuchem II wojny światowej. Po ogłoszeniu mobilizacji przez rząd A. Ciołkosz stawiał się w Dowództwie Okręgu Korpusu w Krakowie, nie został jednak przyjęty, ponieważ wyrokiem brzeskim pozbawiony był praw obywatelskich. Lidia, Adam i Andrzej Ciołkoszowie zdążyli opuścić dom, zanim pojawiło się w nim Gestapo i wyruszyli pieszo do Tarnowa, skąd zamierzali zabrać rodziców Adama, jednak droga była już odcięta. Przez Wołyń przedostali się do Lwowa. Tam Ciołkosz otrzymał od K. Pużaka polecenie jak najszybszego przedostania się do Francji, by reprezentować wobec władz polskich tworzącą się w kraju podziemną PPS-WRN [Zagórski, 1971, s. 67¹].

Pod koniec 1939 r. A. Ciołkosz przez Rumunię dotarł do Paryża, gdzie jako przedstawiciel PPS został mianowany członkiem Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej (organu doradczo-opiniotwórczego Rządu). Objął także funkcję sekretarza Komitetu Zagranicznego PPS. W marcu 1940 r. nawiązał podziemny kontakt z kierownictwem tajnej PPS-WRN w Warszawie. Kontakt ten utrzymywał się przez cały okres wojny [Zaremba Z., 1957, s. 151-152]. Lidia z Andrzejem, którzy po wyruszeniu A. Ciołkosza do Rumunii udali się do Wilna, przedostali się do Paryża w marcu 1940 r. W tym czasie, wobec zbliżającej się kapitulacji Francji powstała konieczność ewakuacji władz polskich do Wielkiej Brytanii. W czerwcu 1940 r. Ciołkoszowie na indyjskim statku odpłynęli do Anglii. Kilka dni po przybyciu do Londynu Adam Ciołkosz został potrącony przez autobus i w bardzo ciężkim, zagrażającym życiu, stanie znalazł się w szpitalu. Kiedy go opuścił, Ciołkoszowie zamieszkali w okolicach Regent's Parku w Londynie [Ciołkoszowa, 1995, s. 166]. A. Ciołkosz podjął intensywną pracę – pełnił funkcje przewodniczącego komisji budżetowej Rady Narodowej, sekretarza Komitetu Zagranicznego PPS (w skład Komitetu wchodziła również L. Ciołkoszowa) i redaktora „Robotnika Polskiego” w Wielkiej Brytanii [Lewandowska, 1993,

¹ Inaczej przedstawia tę sprawę Roman Stefanowski, według którego Ciołkosz otrzymał wspomniane pełnomocnictwo dopiero w Paryżu [Stefanowski, 1996, s. 139-143].

s. 69], działał też w Zarządach PCK i Obywatelskiego Komitetu Opieki nad Uchodźcami. Utrzymywał również stałą łączność z brytyjską Partią Pracy (Labour Party) oraz reprezentował PPS w międzynarodowym Komitecie socjalistycznym.

Jak duże było znaczenie A. Ciołkosza na emigracji świadczy fakt, iż po śmierci generała Sikorskiego w katastrofie lotniczej prezydent Raczkiewicz zaproponował Ciołkoszowi urząd prezesa Rady Ministrów. Ciołkosz nie uzyskał jednak wystarczającego poparcia Komitetu Zagranicznego PPS [Ciołkoszowa, 1995, s. 192].

Po wojnie Ciołkoszowie zdecydowali się pozostać na emigracji. U podstaw tej decyzji leżały przede wszystkim postanowienia konferencji jałtańskiej (4-11.02.1945), regulujące powojenny układ stosunków międzynarodowych, w tym sprawę granic Polski oraz dzielące Europę na strefę wpływów trzech mocarstw: Wlk. Brytanii, USA i ZSRR. A. Ciołkosz zamierzał wykorzystać swą pozycję na emigracji oraz nawiązane podczas wojny kontakty z przedstawicielami Labour Party (m.in. z Denisem Healeyem, Jimem Middletonem, Patrickiem Gordonem Walkerem, Mary Sutherland) do działania na rzecz przywrócenia Polsce rzeczywistej wolności poprzez oddziaływanie na zachodnie rządy i społeczeństwo, naświetlanie im sytuacji Polski i jej praw [Friszke, 1999, s. 81-82]. W PPS nastąpił ostateczny rozłam na część prokomunistyczną, wchłoniętą przez PZPR oraz odłam emigracyjny, który na zjeździe w maju 1947 r. „określił linię partii na okres powojennej pracy na emigracji, podkreślił niepodległościowe dążenia PPS, odrzucił uchwały jałtańskie, poparł prawo Polski do granicy na Odrze i Nysie” [Ciołkoszowa, 1995, s. 277].

W latach 1947-1957 A. Ciołkosz pełnił funkcję przewodniczącego PPS [Stefanowski, 1996, s. 79-92].

W 1949 r. został wybrany członkiem Wydziału Wykonawczego Rady Politycznej (porozumienia PPS, SN oraz NiD) w Londynie. Ciołkosz pełnił w Radzie funkcję kierownika Działu Spraw Zagranicznych. Opracował wówczas szereg memoriałów do mocarstw zachodnich, w których wykazywał konieczność przywrócenia Polsce niepodległości poprzez wyzwolenie jej spod zależności ZSRR [Zmigrodzki red., 1972, s. 11].

W 1952 r. Ciołkoszów dotknęła osobista tragedia – w wieku 22 lat zmarł ich jedyny syn Andrzej, krytyk teatralny i literacki, tłumacz na angielski m.in. *Innego świata* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Zapomnienia o nieszczęściu szukali w jeszcze intensywniejszej pracy. Od czasu powstania w Monachium Radia Wolna Europa (1952 r.) A. i L. Ciołkoszowie byli jego stałymi współpracownikami.

Po osiągniętym przez generała Sosnkowskiego scaleniu obozu niepodległościowego Ciołkosz w 1954 r. wszedł do Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego (pełniące funkcję rządu) jako jej wiceprzewodniczący, a od 1956 r. przewodniczący. Ustąpił z tej funkcji w 1959 r., kiedy w PPS doszło do rozłamu na tle stosunku do władz PRL. Część działaczy, którym przewodził Zygmunt Zaremba widziała możliwość współpracy z rządem Władysława Gomułki i odbudowania PPS w kraju. Nie podzielający tych nadziei A. Ciołkosz wraz z żoną i grupą zwolenników został wydalony z partii. Utworzyli oni wówczas Centralny Komitet Odbudowy PPS, stanowczo przeciwstawiający się wszelkiej współpracy z władzą komunistyczną [Siwik, 2002, s. 36-40].

W latach 1963-1966 Ciołkosz ponownie pełnił funkcję przewodniczącego Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego. W tym charakterze przewodniczył obradom Światowego Zjazdu Polski Walczącej, odbywającemu się w maju 1966 r. w Londynie. Oprócz tego sprawował funkcję przewodniczącego londyńskiej delegacji ACEN (Zgromadzenia Ujarmionych Narodów Europy). Jako przedstawiciel tej organizacji odbył wiele podróży, m.in. na sesje Rady Europy w Strassburgu i sesję Unii Międzyparlamentarnej w Kopenhadze; wielokrotnie odwiedzał też emigrację polską w Stanach Zjednoczonych Ameryki i w Kanadzie. Wszędzie poruszał problem sytuacji w Polsce i dążeń narodowych do odzyskania niepodległości [Zmigrodzki red., 1972, s. 12].

W latach 1964-1977 A. Ciołkosz pełnił funkcję przewodniczącego Centralnego Komitetu PPS, z której ustąpił dopiero z powodu przewlekłej choroby serca. Pomimo ciężkiej choroby pracował do ostatnich chwil swego życia – pisał artykuły dla prasy i nagrywał audycje dla Radia Wolna Europa, dzielił się swoim doświadczeniem z Polakami przebywającymi na emi-

gracji i tymi, którzy przyjeżdżali do niego z Kraju. W 1976 r. wspierał powstający w Kraju Komitet Obrony Robotników. Nie dożył jednak chwili, o którą walczył przez całe życie – tj. upadku dyktatury komunistycznej w krajach Europy Wschodniej. Po jego śmierci 1.10.1978 r. na czele CK PPS stanęła L. Ciołkoszowa. Brała udział w zakończonych sukcesem pracach nad zjednoczeniem dwóch emigracyjnych odłamów PPS, które nastąpiło w 1987 r. [Siwik, 2002, s. 159]. W tym samym roku reaktywowano PPS w kraju, a w 1990 r. w Warszawie odbył się Zjazd Zjednoczeniowy, na którym połączyły się wszystkie grupy PPS, a L. Ciołkoszowa została wybrana dożywotnią honorową przewodniczącą tej partii. Wycofała jednak swoje poparcie dla PPS po tym, jak w 1993 r. przedstawiciele tej partii kandydowali do Sejmu z listy Sojuszu Lewicy Demokratycznej [Ciołkoszowa, 1994a].

L. Ciołkoszowa zmarła 9.06.2002 r. w Londynie. Była ostatnią przedstawicielką przedwojennych władz PPS. Pozostała dla wielu symbolem niepodległościowego, demokratycznego socjalizmu, a przede wszystkim politycznej uczciwości, wierności zasadom i wielkiego wyczulenia na sprawy społeczne.

Obraz biografii L. i A. Ciołkoszów nie byłby pełny, gdyby nie towarzyszyło mu omówienie dorobku piśmienniczego. To właśnie w ich publikacjach uwidacznia się głęboka wiedza historyczna, temperament polemiczny, umiejętność zarówno analizy jak i syntezy, oparta na doskonałej znajomości wielu źródeł.

2.2. Publikacje

A. Ciołkosz był nie tylko wybitnym działaczem politycznym, lecz również historykiem i pisarzem. O tym, że ta ostatnia dziedzina nie była jedynie uboczną gałęzią jego aktywności świadczy fakt, że piarstwo to zostało docenione i uhonorowane przyznaną w 1978 r. przez Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie nagrodą za całokształt działalności piarskiej. Świadczy o tym również rozmiar tej działalności i jej różnorodność.

Nie ulega wątpliwości, że kluczowe znaczenie dla rozbudzenia zainteresowań czytelnicznych, a następnie pisarskich A. Ciołkosza miał jego dom rodzinny, a w szczególności ojciec, nauczyciel języka polskiego, uprawiający również twórczość literacką [Sawczyk, 2003, s. 34]. Pierwsze publikacje A. Ciołkosza na łamach czasopism wiążą się z jego działalnością harcerską. Twórczość harcerska obejmuje lata 1915-1924, a składają się na nią młodzieńcze artykuły drukowane w piśmie „Skaut” oraz reformatorskie próby określenia charakteru tzw. Wolnego Harcerstwa, wyrażone w „Listach do Starszych Harcerzy”, w trzech broszurach napisanych w 1921 r., zawierających krytykę sytuacji w ZHP, a przede wszystkim w piśmie „Płomienie” – które stanowiło organ prasowy Wolnego Harcerstwa, a którego A. Ciołkosz był założycielem i redaktorem. Pismo to – „nie dla młodzieży, lecz młodzieży”, jak wyraził się jego twórca [Ciołkosz, 1978, s. 450], propagowało pacyfizm, ideę zbliżenia się ze skautingiem żydowskim i ukraińskim, respektowanie praw mniejszości narodowych, wyczulenie na krzywdę społeczną, poszanowanie pracy [Friszke, 2003, s. 95-99]. Pismo „Płomienie” istniało od 1921 do 1924 r., tj. do czasu rozbitcia Wolnego Harcerstwa.

Dziennikarska pasja A. Ciołkosza znalazła wyraz w pracy w redakcjach gazet i periodyków o charakterze socjalistycznym. W grudniu 1924 r. rozpoczął pracę w krakowskim dzienniku „Naprzód” i kontynuował ją aż do 1935 r., gdy pismo przestało istnieć. Wraz z Kazimierzem Czapińskim i Zygmuntem Zarembą wchodził w skład redakcji miesięcznika teoretycznego PPS pt. „Światło”. W latach 1929-1930 razem z Zygmuntem Zarembą wydawał konspiracyjny „Biuletyn Informacyjny” wymierzony przeciwko obozowi sanacyjnemu [Ciołkoszowa, 1995, s. 60 i 77].

Redagował pismo „Robotnik” poświęcone bieżącym wydarzeniom w krajowym oraz międzynarodowym ruchu robotniczym. Po wybuchu II wojny światowej wydawanie pisma było kontynuowane na emigracji – początkowo ukazywał się „Robotnik Polski we Francji”, następnie „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii”. Jako redaktor „Robotnika” Ciołkosz współpracował z wieloma przedstawicielami polskiej lewicy politycznej, bardzo dobrze orientował się w sytuacji w Polsce i w znacznej

mierze kształtował polską opinię polityczną na emigracji. [Urbański, 1972, s. 51].

Na emigracji Ciołkosz zintensyfikował swą działalność publicystyczną i redaktorską, widząc w niej sposób na zwrócenie uwagi opinii światowej w stronę Polski. Pisywał zarówno w prasie polskiej jak obcej, a jego artykuły ukazały się w 17 językach. [Gross F., 1981, s. 152] Ze względu na swoje zainteresowania i doświadczenia A. Ciołkosz poruszał w swych pracach przede wszystkim tematy historyczne i polityczne. W przemówieniu odczytanym z okazji przyznania mu wspomnianej wyżej nagrody za całokształt twórczości pisarskiej, sam autor dzieli swoje dokonania literackie na trzy grupy: analizy bieżących sytuacji, rozprawy teoretyczne i pisarstwo historyczne.

Część artykułów i przemówień A. Ciołkosza z lat 1940-1978 reprezentujących wszystkie wyżej wymienione grupy zebrano w wydanej w 1983 r. i wznowionej 6 lat później obszernej publikacji pt. *Walka o prawdę* [Aneks, poz. 62]. Dokonujący wyboru Witold Ryser-Szymański zaproponował własny podział piśmiennictwa Ciołkosza na artykuły polityczne, historyczne oraz recenzje, jak jednak zauważył G. Herling-Grudziński w przedmowie, miało to służyć raczej wygodzie czytelników, gdyż w pisarstwie Ciołkosza rozgraniczenia są trudne. Zgromadzone w *Walce o prawdę* artykuły pierwotnie zamieszczone były w czasopismach emigracyjnych takich jak m.in.: „Tydzień Polski”, „Wiadomości”, „Robotnik”, „Orzeł Biały”, „Zeszyty Historyczne”.

Wybór audycji radiowych A. i L. Ciołkoszów zawiera publikacja *Niepodległość i socjalizm 1835-1945*.

Artykuły A. i L. Ciołkoszów publikowano także w takich pismach jak „Nowa Polska”, „W drodze”, „Teki Historyczne”. W „Kulturze” A. Ciołkosz prowadził stałą rubrykę pt. „Notatnik socjalistyczny”, która została zawieszona przez Jerzego Giedroycia w 1962 r., kiedy Ciołkosz objął redakcję pisma „Zeszyty Informacyjno-Polityczne. Dokumenty Chwili”. Wydawnictwo to miało na celu dostarczanie polskiemu czytelnikowi źródłowych tekstów dotyczących najważniejszych aktualnych wydarzeń i prądów w obozie komunistycznym. W zamyśle redaktora „Zeszyty” miały ukazywać się raz na pół roku, jednak udało się wydać tylko 2 tomy – w latach 1962

i 1964. Przedmowy Ciołkosza do obydwu tomów ukazały się potem jako odrębne broszury pt. *Od Marksa do Chruszczowa* (Londyn, 1962) i *Koniec monolitu* (Londyn, 1964). Ciołkosz wchodził także, obok Aleksandra Bregmana, Andrzeja Stypułkowskiego i Pawła Zaremby, w skład redakcji pisma „Polemiki”, ukazującego się w latach 1963-1971. Pismo to zawierało artykuły i recenzje czołowych publicystów i historyków polskich przebywających na Zachodzie. Ich celem było komentowanie ukazujących się w kraju książek, publikacji i wypowiedzi oraz prostowanie zawartych w nich informacji fałszywych lub przedstawianych w sposób tendencyjny [Ciołkoszowa, 1995, s. 233-234].

Wiele miejsca w swych pismach poświęcił Ciołkosz współpracownikom i przyjaciołom z PPS. W wydanej w 1945 r. publikacji *Trzy wspomnienia* przedstawił sylwetki Mieczysława Niedziałkowskiego i Kazimierza Czapińskiego, zamordowanych w obozach hitlerowskich oraz Zygmunta Piotrowskiego, zmarłego w więzieniu sowieckim. Poszerzoną wersją tej publikacji jest wydana w 1967 r. książka *Ludzie PPS*, zawierająca szkice A. Ciołkosza z lat 1943-1961, dotyczące – oprócz wspomnianych wyżej działaczy – także I. Daszyńskiego, K. Kelles-Krauzy, K. Pużaka i T. Arciszewskiego. Ukazało się również drugie wydanie tej publikacji – rozszerzone o wspomnienie Ciołkosza o Adamie Pragierze oraz wspomnienie Feliksa Grossa o Adamie Ciołkoszu [Aneks, poz. 55].

Poza artykułami Ciołkosza rozproszonymi na łamach czasopism, część jego prac ukazała się w formie odrębnych broszur. Należą do nich:

- *Karol Marks a powstanie styczniowe*, w której A. Ciołkosz dowodził, że „Przyszła Europa była dla Marksa i Engelsa nie do pomyślenia bez Polski niepodległej i zjednoczonej” [Aneks, poz. 53, s. 37];
- *Granice odwagi myślenia. Marksizm w interpretacji Adama Schaffa* (Londyn, 1966), w której Ciołkosz pomimo krytycznego stosunku do myśli Schaffa wskazywał na prekursorski charakter jego wywodów [Śliwa, 2000, s. 116];
- *Moskalofilskie pojmowanie dziejów. Rzecz o mowie Józefa Cyrankiewicza w 50-tą rocznicę odzyskania niepodległości*

Polski (Londyn, 1966) – była to polemika z wygłoszoną przez J. Cyrankiewicza tezą o ścisłym związku Polski z rewolucją rosyjską 1917 r. [Śliwa, 2000, s. 118];

- *Polska wciąż na wulkanie* – publikacja odnosząca się do wydarzeń Grudnia 1970 r., w której A. Ciołkosz podkreślił przełomowe znaczenie wystąpień robotniczych przeciwko partii komunistycznej [Aneks, poz. 57];
- *Najważniejszy sprzymierzeniec* – w której Ciołkosz wykazywał znaczenie rosyjskich dysydentów jako siły mogącej skutecznie zwalczać komunizm [Ciołkosz, 1974].

Oprócz wyżej wymienionych tytułów, ukazały się także broszury: *Socjalizm a komunizm* [Aneks, poz. 59], *Kilka słów wyjaśnienia w sprawie scalenia obozu niepodległościowego* (Londyn, 1966), *Sprawa najważniejsza* [Aneks, poz. 60], *Konferencja w Jałcie 1945* (Londyn, 1975), *Wanda Wasilewska. Dwa szkice biograficzne* [Aneks, poz. 63] oraz napisana wspólnie z generałem Tadeuszem Pełczyńskim publikacja *Opór zbrojny w getcie warszawskim* (Londyn, 1963).

Ważnym wkładem A. Ciołkosza w propagowanie wiedzy o Kraju był napisany przez niego rozdział poświęcony Polsce, zamieszczony w publikacji *The Curtain Falls* (Londyn, 1951) pod redakcją Denisa Healeya, dotyczącej partii socjalistycznych w krajach Europy Wschodniej. (W tarnowskim księgozbiorniku znajduje się włoski przekład tej książki, pt. *La cortina cade* [Aneks, poz. 216]).

Znaczącą pozycją w dorobku A. Ciołkosza była publikacja *Róża Luksemburg a rewolucja rosyjska*, zawierająca przekład Rewolucji Rosyjskiej R. Luksemburg dokonany przez A. Ciołkosza, jego własną rozprawę oraz polemiki Werfla i Hochfelda. Należy wspomnieć, że *Rewolucja rosyjska*, zawierająca krytykę Lenina, jako jedyna z prac R. Luksemburg nie była publikowana w państwach komunistycznych. [Aneks, poz. 58].

Inne przekłady A. Ciołkosza to *Rozmowy ze Stalinem* Milovana Džilasa [Aneks, poz. 96] oraz *Wielka czystka* Aleksandra Weissberga-Cybulskiego (Paryż, 1967).

Ciołkosz ponadto umieścił swoje przedmowy w następujących publikacjach: *The Flaming Border* Czesława Poznańskiego [Aneks, poz. 355], *Gdynia – from Fishing Village to International Port* A. Hansa i A. Banesa (Londyn, 1943), So-

cializm na zachodzie Europy. Czternaście dróg do socjalizmu [Aneks, poz. 408], *Wolność w niewoli* W. Zagórskiego [Aneks, poz. 522].

Opracował następujące publikacje: *Walka trwa. Światowy Zjazd Polski Walczącej w Londynie w dniach 19-21 maja 1966 r.* (Londyn, 1968), *Zakamarki historii*. Wybór rozpraw A. Bregmana [Aneks, poz. 35], pracę zbiorową *Antoni Gładysz. Polityk – społecznik – pisarz – naukowiec* (Filadelfia, 1977).

L. Ciołkoszowa była przewodniczącą doradczej Komisji Wydawniczej Światowego Związku Polaków z Zagranicy „Światpol”. Organizacja ta rozwinęła działalność wydawniczą w latach 1945-1947, a publikowane przez nią książki i broszury miały służyć pomocą w prowadzonej przez „Światpol” pracy oświatowej [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 335]. Wśród oferty wydawniczej przeważała beletrystyka o tematyce historyczno-patriotycznej, np. *Gloria Victis* E. Orzeszkowej, *Stara Baśń* J. I. Kraszewskiego, *Szary proch* M. Rodziewiczówny. Wydano historyczne książki A. Słwińskiego *Powstanie listopadowe i Powstanie styczniowe*. Prócz tego publikowano wydawnictwa poświęcone sprawom aktualnym, np. *Kroniki Generalnej Guberni* W. Marcinkowskiej (Natalii Zarembiny), *Pięć lat walki pod okupacją niemiecką* H. Weber, *Kampania wrzesniowa w Polsce 1939 r.* H. Piątkowskiego. W 1945 r. ukazał się *Informator polski* – kompendium wiedzy o Polsce ze szczególnym uwzględnieniem okresu wojny. Pracę tę sygnowała m.in. L. Ciołkoszowa pod pseudonimem dr Helena Czeremszyna. Ona też przygotowała niektóre rozdziały [Ciołkoszowa, 1995, s. 178]. Ciołkoszowa zamieszczała swoje artykuły również w publikowanym przez „Światpol” serwisie prasowym dla pism polonijnych na świecie. Artykuły te, pisane na podstawie podziemnych pism PPS-WRN dotyczyły sytuacji w kraju i były później przedrukowywane przez redakcje lokalnych pism polonijnych.

Podobną działalność wydawniczą prowadziła Polska Informacja Społeczna – Liberty Publication, z którą związani byli obydwój Ciołkoszowie. Placówka ta działała w latach 1941-1947 i podlegała polskiemu Ministerstwu Informacji. Jej celem było prowadzenie w środowisku brytyjskiej lewicy akcji

informacyjnej dotyczącej Polski, jej wkładu w działania wojenne, celu tych działań, sytuacji w kraju. Wstępy do broszur wydawanych przez Liberty Publication pisali znani działacze Labour Party, np. P. J. Noel-Baker, Jim Griffiths, Arthur Greenwood, a także sekretarz Międzynarodówki Socjalistycznej, Camille Huysman.

A. Ciołkosz prowadził stronę poświęconą Polsce w oficjalnym biuletynie Międzynarodowego Wydziału Labour Party. L. Ciołkoszowa dbała natomiast o to, by artykuły dotyczące Polski ukazywały się lewicowych pismach kobiecych, np. w „Labour Woman”.

A. Ciołkosz wchodził do Zarządu „Fight for Freedom” – instytucji, której celem było prowadzenie wśród niemieckich robotników akcji informacyjnej na temat skutków faszyzmu i nacjonalizmu. Przedsięwzięciu temu służyło również wydawanie publikacji dokumentujących hitlerowskie zbrodnie w różnych krajach. Część dotyczącą Polski przygotowywali A. Ciołkosz i A. Pragier.

Niewątpliwie największym i najważniejszym osiągnięciem L. i A. Ciołkoszów była dwutomowa, a planowana na pięć tomów praca *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*. Tom pierwszy liczący 516 stron ukazał się w 1966 r., tom drugi o objętości 656 stron wydano w 1972 r.

Książka przedstawia rozwój socjalizmu polskiego na tle sytuacji w socjalizmie międzynarodowym. Według zamierzeń autorów *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* miał sięgać do 1945 r. Pracę tę przerwała jednak śmierć A. Ciołkosza. Dwa wydane tomy obejmują historię rozwoju idei socjalistycznych oraz różnych form organizacyjnych socjalizmu na ziemiach polskich w okresie od powstania listopadowego do założenia PPS w 1892 r. Ciołkoszowie podsumowali efekty dotychczasowych badań nad różnymi odłamami socjalizmu oraz wprowadzili znaczące uzupełnienia, przybliżając praktycznie niezbrane dotychczas organizacje i stowarzyszenia, jak np. Demokracja XIX w. czy Wyznawcy Obowiązków Społecznych. Praca ta imponuje nie tylko bogactwem materiału historycznego, lecz także odznacza się rzetelnością naukową i ścisłością sformułowań [Zmigrodzki, 1972, s. 69-74].

Ważną publikacją, która wypełniła ogromną lukę w stanie wiedzy o polskim piśmiennictwie emigracyjnym była opracowana przez L. Ciołkoszową *Publicystyka polska na emigracji 1940-1960*. Praca ta stanowiła jeden z rozdziałów wydanej pod redakcją T. Terleckiego *Literatury polskiej na obczyźnie* (Londyn, 1964-1965), ale została wydana również jako odrębna książka. Ciołkoszowa starała się uwzględnić pełny wachlarz ukazujących się w wyżej wspomnianych latach pism i broszur i przedstawić opinie publicystów reprezentujących wszystkie opcje polityczne.

L. Ciołkoszowa była poza tym autorką broszur: *Przed trzydziestu laty... W rocznicę pierwszego rządu odrodzonej Polski niepodległej 7 listopada 1918 r.* (Londyn, 1948) oraz *Generał Walery Wróblewski* (Paryż, 1952), redaktorką powieści Stefanii Zahorskiej *Warszawa-Lwów 1939* [Aneks, poz. 523], audycji radiowych Zygmunta Nowakowskiego *Wieczory pod dębem* [Aneks, poz. 310], monografii naukowej prof. Stanisława Kościalkowskiego *Antoni Tyzenhauz* [Aneks, poz. 194 i 195] oraz pamiętnika mówionego *Mój wiek Aleksandra Wata* [Aneks, poz. 478].

Działalność naukowa i publicystyczna A. i L. Ciołkoszów nie ograniczała się do jednej dziedziny i jednego sposobu wypowiedzi. Ich wspólne lub indywidualne artykuły, rozprawy i audycje świadczyły o dużej wiedzy historycznej i znajomości wielu źródeł. Obydwoje brali aktywny udział w redagowaniu zarówno czasopism publicystycznych, jak i opracowań naukowych. Dzięki znajomości języków obcych wnieśli duży wkład do literatury międzynarodowej, jak również przybliżyli polskim czytelnikom wiele istotnych prac publikowanych w Europie i na świecie. Pracę na tak szeroką skalę umożliwiał i ułatwiał im ogromny księgozbiór i gromadzone przez lata archiwum prasowe.

2.3. Książki w życiu Adama i Lidii Ciołkoszów

Zarówno biografie jak i dorobek naukowy i publicystyczny A. i L. Ciołkoszów mogą rzucać pewne światło na zakres i charakter ich księgozbioru. Musiały się w nim znaleźć przede

wszystkim materiałami niezbędne do pracy, a więc książki, broszury, czasopisma, a nawet ulotki i inne dokumenty życia społecznego, dotyczące zarówno bieżących wydarzeń, jak i opisujące dane zjawisko czy proces w dłuższym przedziale czasowym.

Książki, czasopisma, gazety odgrywały w życiu A. Ciołkosza pierwszoplanową rolę, a jego zamiłowanie do czytania i gromadzenia informacji datuje się od najwcześniejszych lat jego życia. Według świadectwa L. Ciołkoszowej, A. Ciołkosz nauczył się czytać „na gazetach” mając pięć lat i już wtedy marzył, aby „mieć gazety z całego świata” [Ciołkoszowa, 1995, s. 362].

Ilość książek i czasopism sukcesywnie narastała, ponieważ, jak twierdził G. Herling-Grudziński, Ciołkosz nie wyrzucał żadnych gazet [Kudelski oprac. dok. elektr., 2002].

Ludzie odwiedzający Ciołkoszów w Tarnowie, Krakowie czy Londynie zwracali uwagę na rozmiar księgozbioru. „Gdy zachodziło się do jego mieszkania [w Krakowie], zastawało się pokój zawalony książkami, gazetami, periodykami we wszystkich językach, a rzecz dziwna – Adam zawsze wiedział, gdzie i w którym miejscu można znaleźć potrzebny tekst, książkę, czy wycinek z gazety. Pochłaniał mnóstwo lektury, poinformowany był zawsze o wydarzeniach w ruchu światowym, międzynarodowym, równie dobrze jak o wydarzeniach krajowych”. [Gross Z., 1972, s. 19].

Na uwagę zasługuje również relacja P. Smoleńskiego, dziennikarza „Gazety Wyborczej”, który w 1993 r. odwiedził L. Ciołkoszową w Londynie: „Więc najpierw hall z kafelkową, wiktoriańską posadzką. Wąskie, strome schody prowadzące na piętro. W pokoju wysoki tapczan, ciężkie biurko z rozłożonym rękopisem, drewniane krzesła, kwiaty, kilka starych zdjęć, niebieski płomyk gazowego kominka.

A przede wszystkim książki. Równo ustawione, w zniszczonych od czytania obwolutach, ponumerowane jak w przedwojennej powiatowej bibliotece. Książki polskie, angielskie, francuskie, niemieckie. Literatura, polityka, historia. Obok bestsellerów opasłe dzieła przebrzmiałych autorów: tomy Marksa, Engelsa, rosyjskich rewolucjonistów. W tym domu książek się nie wyrzuca. W domku przy Balmuir Gardens nie ma żadnych luksusów” [Smoleński, 1993, s. 12].

Część tych „ponumerowanych” książek przeszła w 1998 r. na własność tarnowskiej biblioteki. Do przekazanego daru dołączono księgę inwentarzową w postaci dwóch grubych brulionów formatu A 4. Nie obejmuje ona całości zbiorów A. i L. Ciołkoszów. Jak bowiem wyjaśniła L. Ciołkoszowa w rozmowie z A. Friszke: „Po śmierci Adama za największy swój obowiązek uznałam uporządkowanie jego archiwum i naszej biblioteki. (...) Zdawałam sobie sprawę, jaką te zbiory mają wartość dla przyszłych historyków, którzy będą badać naszą emigrację. (...) Archiwum zawiera ponad 100 grubych tek, obejmujących oddzielnie korespondencję i działalność Adama, materiały zebrane przez nas do dalszych tomów historii socjalizmu polskiego, katalogi artykułów Adama. Po mojej śmierci archiwum pozostanie w Instytucie Polskim im. gen. Sikorskiego; biblioteka na podstawie porozumienia Instytutu z Biblioteką Jagiellońską pojedzie do Krakowa, jako odrębny księgozbiór naszego imienia. (...) Archiwum zawiera też mnóstwo roczników prasy polskiej i obcej, zwłaszcza socjalistycznej” [Ciołkoszowa, 1995, s. 366-367].

Księga inwentarzowa przekazana tarnowskiej bibliotece wraz ze zbiorami obejmuje głównie książki, lecz także pojedyncze zeszyty czasopism (np. „Robotnica” z 1904 r., „Promień” z 1905 r. czy wydana w Genewie w 1888 r. „Walka klas”) oraz druki ulotne wydawane przez PPS jeszcze pod zaborami (np. „Do społeczeństwa polskiego” z 1905 r.).

Na podstawie księgi inwentarzowej, odnotowującej poszczególne egzemplarze znajdujące się w księgozbiorze, można szacunkowo wyznaczyć zasięg chronologiczny, terytorialny i językowy zbiorów oraz bardzo ogólnie określić ich zakres tematyczny. Łącznie w księdze inwentarzowej ujętych zostało 5429 pozycji. Liczba ta nie jest jednak równoznaczna z ilością odnotowanych tytułów, ponieważ w księgozbiorze znalazło się ok. 40 dubletów. W paru przypadkach mamy natomiast do czynienia z różnymi wydaniem tego samego tytułu. Liczba pozycji inwentarzowych nie odzwierciedla również rzeczywistej ilości egzemplarzy ze względu na dużą ilość pozycji wielotomowych (rozpiętość waha się od dwóch do dziewięciu tomów; poza tym pod nr inw. 2633 odnotowano 34 tomy *Dzieł* K. Marksa, a pod nr inw. 3321 – 45 tomów *Dzieł zebranych* W. I. Lenina).

Nie wszystkie pozycje wielotomowe są kompletne (brak poszczególnych tomów również został odnotowany). Określenie rzeczywistej wielkości zbiorów A. i L. Ciołkoszów utrudnia również fakt, że niektóre pozycje zostały z książki inwentarzowej wykreślone, a przy niektórych numerach inwentarzowych nie wpisano żadnych tytułów (być może zamierzano je wpisać po nabyciu lub odnalezieniu określonych publikacji).

Zakres tematyczny księgozbioru obejmuje zagadnienia dot. ruchu robotniczego i partii politycznych w różnych krajach (Rosja, Niemcy, Wlk. Brytania, Włochy, Stany Zjednoczone), zagadnienia związane z rozwojem komunizmu i socjalizmu, biografie i dzieła głównych twórców i ideologów (30 pozycji autorstwa K. Marksa, 25 W. I. Lenina, w tym wspomniane wyżej publikacje wielotomowe, co daje łącznie 37 woluminów dzieł Marksa, 70 Lenina), programy i statuty partii i ugrupowań, publikacje poświęcone warunkom życia robotników; zagadnienia związane z wojną, faszyzmem, zagrożeniami ze strony niemieckiej i radzieckiej, dokumenty wojenne, świadectwa dotyczące hitlerowskich obozów koncentracyjnych i zbrodni katyńskiej, kwestie związane z powojenną odbudową państw, sytuacją w Europie po wojnie (oczekiwania i prognozy a rzeczywistość), problematykę żydowską. Dominującym tematem w księgozbiorze są zagadnienia związane z Polską, jej historią, gospodarką, sytuacją wewnętrzną, miejscem Polski w Europie i świecie. Dziedziny takie jak kultura czy filozofia reprezentowane są przez znacznie mniejszą ilość publikacji. Większość książek ma charakter faktograficzny, wśród nich można odnaleźć wiele korespondencji, wspomnień, pamiętników.

Księgozbiór ten niewątpliwie był wykorzystywany w pracy naukowej, gdyż nawet po pobieżnym przejrzaniu wybranych artykułów A. Ciołkosza da się zauważyć, że w każdym z nich odwoływał się przynajmniej do paru różnych źródeł – nie tylko książek, lecz i artykułów prasowych, odezwo, uchwał, przemówień – i że wiele z tych źródeł zostało odnotowane w jego inwentarzu.

Przeglądając księgę inwentarzową można zauważyć, że A. Ciołkosz gromadził nie tylko książki autorów, których poglądy polityczno-społeczne były mu bliskie. Gromadził również – a może przede wszystkim – książki, o których bardzo

krytycznie wypowiadał się w swoich artykułach. Opierał się na wielu tekstach źródłowych, przytaczał różnorodne relacje i dopiero po ich skonfrontowaniu wyciągał wnioski. Jak bowiem pisał: „Dobrnęcie do prawdy wydarzeń, a więc do faktów i do wiążących je z sobą związków przyczynowych, jest pierwszym zadaniem każdego historyka, który bierze na swój warsztat takie czy inne zagadnienie. Gdzie szukać faktów? W dokumentacji, w prasie, w pamiętnikach. Pamiętniki osobistości, które zajmowały czołowe stanowiska w życiu publicznym, stoją w rzędzie najważniejszych źródeł dla historyka. Trudności historyka zaczynają się dopiero wtedy, gdy pamiętnikarze różnią się między sobą. Zadaniem historyka jest ocenić wartość poszczególnych świadectw, zważyć je, jednym z nich dać wiarę, inne odrzucić, przy czym konieczne jest uzasadnienie oceny” [Ciołkosz, 1971, s. 235]. Dlatego Ciołkosz zgromadził nie tylko prace K. Marksa i inne dzieła z zakresu marksizmu, ideologicznie mu bliskie [Ciołkosz, 1976 a, s. 94, 1976 b, s. 103], lecz również prawdopodobnie wszystkie dzieła Lenina i ogromną ilość książek o Leninie i interpretatorach jego myśli – a były to publikacje, z których treścią Ciołkosz nieustannie polemizował. W księgozbiornie można znaleźć również publikacje autorstwa dwóch XX-wiecznych dyktatorów: Hitlera i Stalina. Ich obecność najlepiej wyjaśniła L. Ciołkoszowa: „Adam (...) uważał, że przeciwnika trzeba znać, aby móc go skutecznie zwalczać” [Ciołkoszowa, 1995, s. 98].

Ludzie, którzy osobiście zetknęli się z Ciołkoszami, wspominają wszechobecność książek w ich życiu: „Utalentowany mówca, choć przemawiał z temperamentem i namiętnością, miał zawsze przygotowany dokładnie plan przemówienia, zapatrzoną w wycinki prasowe, cyfry statystyczne i dane faktyczne. Dużo pracy poświęcał lekturze międzynarodowej literatury i publicystyki politycznej, zwłaszcza socjalistycznej i komunistycznej” [Gross F., 1981, s. 150].

„W przerażających stosach zadrukowanego papieru znajdzie Ciołkosz nieomylnie ten właśnie druk czy dokument, który w danej chwili jest mu potrzebny. Z kilku czy wręcz kilkunastu jednocześnie podejmowanych prac, wszystkie są jakimś magicznym sposobem doprowadzone do końca. W pozornym nieładzie panuje ład (...) [Ciołkoszowie] robią wszystko sami

i robią to wśród nieprawdopodobnej ilości innej działalności. Sami prowadzą badania i zbierają materiały, sami sprawdzają, sami segregują, sami korespondują, sami robią korektę”. [Marek, 1972, s. 44-45].

Według świadectwa J. Żmigrodzkiego, A. Ciołkosz przygotowując materiały do książki o polskim socjalizmie, wnikliwie studiował pamiętniki Lajosa Kossutha wydane w języku niemieckim, pomimo iż postać ta bardzo luźno łączyła się z zasadniczym tematem [Żmigrodzki, 1972, s. 74-75]. Świadectwo to jest najlepszą ilustracją spotykanych wielokrotnie opinii o wyjątkowej dbałości Ciołkosza o fakty historyczne.

Księgozbiór Ciołkoszów pełnił więc funkcję zdecydowanie bardziej użytkową niż estetyczną. Gromadzili książki raczej ze względu na ich zawartość niż cechy fizyczne, choć w pozostawionym przez nich księgozbiorniku można odnaleźć również pewną ilość egzemplarzy interesujących przede wszystkim pod względem edytorskim. Dwa fakty przytoczone przez L. Ciołkoszową dobrze ilustrują stosunek A. Ciołkosza do źródeł informacji. Po przybyciu statkiem do Londynu w 1940 r. pierwszą potrzebą Ciołkosza było zdobycie aktualnej prasy – wobec czego „poszedł szukać kiosku i nim wrócił, pociąg odszedł” [Ciołkoszowa, 1995 s. 160]. Natomiast po zakończeniu wojny i cofnięciu przez władze brytyjskie uznania dla emigracyjnego rządu polskiego, sytuacja Ciołkoszów pogorszyła się do tego stopnia, że A. Ciołkosz musiał z dnia na dzień porzucić nałóg tytoniowy. Nie ograniczył jednak ilości kupowanych książek i prasy [Ciołkoszowa, 1995, s. 207-208].

Znacząca przewaga książek faktograficznych w księgozbiorniku nie oznacza jednak braku zainteresowania Ciołkoszów literaturą piękną. Zarówno sami Ciołkoszowie, jak i ludzie ich znający, podkreślali duży wpływ dzieł Stefana Żeromskiego na ich poglądy i sposób działania. Zdaniem F. Grossa: „Sentymenty i tę rzeczywistość, którą w literaturze pięknej reprezentuje Żeromski i Strug, Ciołkosz reprezentuje w literaturze politycznej” [Gross F., 1972 s. 35].

Sam Ciołkosz wśród książek, które wywarły na nim największe wrażenie wymienia *Zywe kamienie* Wacława Berenta [Ciołkosz, 1978, s. 453].

W udzielonym w latach dziewięćdziesiątych XX w. wywiadzie L. Ciołkoszowa wyznała, iż przez całe życie miała dwie pasje: książki i teatr. Jej preferencje czytelnicze ukształtowały się w latach szkolnych. Prenumerowała wówczas pismo „Rząd i Wojsko”, w którym główne artykuły pisywali Adam Skwierczyński i Tadeusz Hołówko, znani piłsudczycy i działacze PPS. Kupowała również „Robotnika”, pismo, które początkowo ukazywało się w podziemiu; a od 1918 legalnie, pod redakcją J. Piłsudskiego.

Do PPS zbliżyły Lidie zarówno fascynacja Piłsudskim i ruchem niepodległościowym, jak i wyczulenie na kwestie społeczne, nędzę, niesprawiedliwość. Nie miały udział w kształtowaniu jej poglądów miały utwory Żeromskiego (*Nagi bruk, Sen o szpadzie, Słowo o bandosie, Róża*). Według L. Ciołkoszowej „Żeromski był dla młodzieży lewicowej szczególnie ważny – wielu moich przyjaciół jego książki doprowadziły do PPS”. W 1925 r. L. Ciołkoszowa obroniła pracę doktorską pt. „Idee społeczne w twórczości Żeromskiego”. Celem pracy było uzasadnienie tezy, że „Żeromski nie jest komunistą, a *Przedwojnie* jest wielkim ostrzeżeniem przed komunizmem i Rosją Sowiecką”.

Poza tym wśród swych wczesnych zainteresowań literackich L. Ciołkoszowa wymienia beletrystykę: książki Wacława Sieroszewskiego, Andrzeja Struga, Gustawa Daniłowskiego, poezje Jadwigi Markowskiej czy utwory „o treściach społecznych” Marii Konopnickiej. W młodych latach czytała również *Szermierzy wolności* Bolesława Limanowskiego, poza tym fascynowały ją *Płomienie* Stanisława Brzozowskiego.

Wcześniej zetknęła się z nielegalnie wydaną przez PPS broszurą pt. *Marks, Engels, Liebknecht a niepodległość Polski* autorstwa towarzysza „Zawieruchy” (konspiracyjny pseudonim historyka i generała Mariana Kukiela). [Ciołkoszowa, 1995, s. 22-27, 43-44].

Zarówno A. jak i L. Ciołkoszowie gustowali również w rozbudowanych powieściach dotyczących dziejów jednej rodziny lub rodu, ukazanych na tle różnorodnych warunków politycznych, społecznych i obyczajowych. Wśród tych książek można wymienić *Noce i dnie* Marii Dąbrowskiej, *Buddenbrooków* T. Manna, a przede wszystkim *Sagę Rodu Forsythów*

Johna Galsworthy'ego [Tamże, s. 132-133]. Kontynuacją tej ostatniej powieści była *Nowoczesna komedia*, której dwa tomy – w języku angielskim, zniszczone od częstego czytania – można odnaleźć w zbiorach przekazanych tarnowskiej bibliotece [Aneks, poz. 104 i 105].

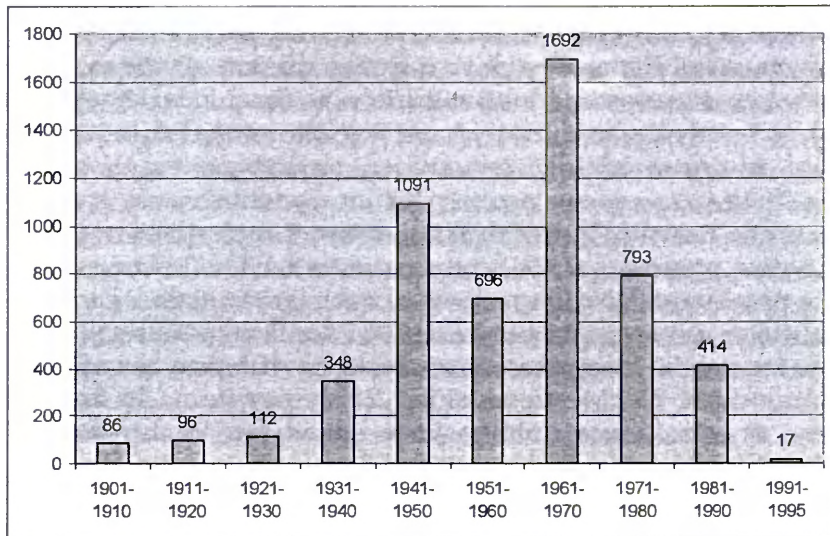
Na podstawie analizy tytułów zawartych w książce inwentarzowej można stwierdzić, że księgozbiór Ciołkoszów był bardzo różnorodny również pod względem językowym. Nie zawsze ustalenie języka było możliwe – np. wówczas gdy tytuł książki stanowiła nazwa własna, jak *Karl Marx* czy *Rosa Luxemburg*. Pewną wskazówką mogłoby tu służyć miejsce wydania, bądź narodowość autora. Jednak założenie, że skoro książkę wydano np. w Londynie, to musi być ona w języku angielskim nie wydaje się dostatecznie przekonujące, zważywszy na chociażby wielką ilość książek w języku polskim wydanych poza granicami kraju. Również kryterium narodowości autora nie jest jednoznaczne, ponieważ wiele książek w zbiorach Ciołkoszów stanowią przekłady. Wśród tytułów, których język udało się ustalić, najwięcej jest w języku polskim (2957) oraz angielskim (1984). Oprócz tego w księgozbiornie znalazło się 401 pozycji w języku niemieckim, 182 we francuskim, 25 w rosyjskim, 24 we włoskim oraz nieliczne publikacje w innych językach: czeskim, szwedzkim, portugalskim, żydowskim.

A. Ciołkosz poznał podstawy języka angielskiego będąc jeszcze w drużynie harcerskiej, jednak aż do wyjazdu do Wlk. Brytanii w 1940 r. nie posługiwał się biegle tym językiem. Później jednak opanował go bardzo szybko, gdyż było to niezbędnym warunkiem podjęcia skutecznych działań na rzecz Polski. Wkrótce Ciołkosz mógł już dokonywać tłumaczeń z języka angielskiego. Jak już wspomniałam, tłumaczył także z języka niemieckiego. Znał również francuski i włoski (przemawiał w tym języku podczas kongresu Międzynarodówki Socjalistycznej w Mediolanie w 1952 r. [Ciołkosz, 1967a, s. 202], a także język żydowski [Gross F., 1981, s. 154] oraz ukraiński [Ciołkoszowa, 1995, s. 147], prawdopodobnie poznał również rosyjski.

L. Ciołkoszowa natomiast mówiła i pisała biegle w czterech językach [Filip, 2003]. Poza polskim i angielskim prawdopodobnie był to francuski oraz niemiecki lub rosyjski.

Szeroki jest zasięg chronologiczny zgromadzonego księgozbioru. Najstarszym odnotowanym w nim dokumentem jest *List otwarty do C. K.*, Ferdynanda Lasalle'a opublikowany w 1863 r. Z XIX w. pochodzi jeszcze 20 innych pozycji. Natomiast zestawienie ilości tytułów wydanych w kolejnych dekadach XX wieku przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Zasięg chronologiczny zbiorów odnotowanych w księdze inwentarzowej Adama i Lidii Ciołkoszów (wiek XX)

Źródło: wykres autorski.

Z powyższego wykresu wynika, że najwięcej pozycji w księgozbiorze pochodzi z lat sześćdziesiątych XX w.

Nie można oczywiście utożsamiać roku wydania książki z datą jej wpływu do księgozbioru, niemniej jednak wykres pozwala zaobserwować pewne tendencje, tj. wyraźny przyrost zbiorów w latach czterdziestych (najwięcej w 1946 r.), znaczący spadek w latach pięćdziesiątych oraz ponowny wzrost w latach sześćdziesiątych – książki wydane w tym okresie (zwłaszcza w latach 1966, 1967, 1968) stanowią największą część księgozbioru. Znamienne jest istotne obniżenie przyrostu zbiorów po śmierci A. Ciołkosza w 1978 r. Można to tłumaczyć prawem arytmetyki (księgozbiór gromadzony przez jedną oso-

bę siłą rzeczy powiększa się wolniej), pogorszeniem zdrowia L. Ciołkoszowej w ostatnich latach jej życia, a przede wszystkim tym, że po śmierci męża L. Ciołkoszowa skupiła się na porządkowaniu istniejącego zbioru, nie zaś jego powiększaniu. Widać to szczególnie w latach 1979-1982, kiedy przyrost książek był najniższy.

Najnowszymi pozycjami odnotowanymi w książce inwentarzowej są *Proces* F. Kafki opublikowany przez londyński Puls [Aneks, poz. 155], oraz *W poszukiwaniu nadziei* J. Nowaka-Jeziorańskiego, wydane nakładem warszawskiego Czytelnika [Aneks, poz. 302].

Równie imponujący jak zasięgi językowy i chronologiczny jest zasięg terytorialny księgozbioru. W książce inwentarzowej odnaleźć można 175 miejscowości z niemal wszystkich kontynentów. Najwięcej książek wydano w Londynie (1984), następnie w Warszawie (1378), Paryżu (411), Nowym Jorku (232), Krakowie (182).

Można więc stwierdzić, że w ciągu długiego i wypełnionego pracą życia A. i L. Ciołkoszowie zgromadzili ogromny księgozbiór, zróżnicowany tematycznie, choć o wyraźnej przewadze publikacji historyczno-politycznych. Są wśród nich książki wydane w różnych krajach i językach, w przeciągu całego XX w. Ich wartość jest trudna do oszacowania. Wiele ze zgromadzonych przez Ciołkoszów tytułów ukazało się w ogromnych nakładach w czasach PRL, a po 1989 r. były masowo wycofywane z księgarń i niektórych bibliotek. Wiele innych przeciwnie – do 1989 r. mogło ukazać się tylko w tzw. drugim obiegu, jednak już w następnej dekadzie popyt na nie został, jak się zdaje, w dużej mierze zaspokojony. Niewykluczone jednak, że w przyszłości wartość publikacji, które obecnie traktowane są jako „przebrzmiały” znów wzrośnie i ponownie staną się przedmiotem badań historyków. Na pewno zasługują one na szacunek i ochronę ze względu na ofiarodawców, którzy odegrali ogromną rolę w historii dwudziestowiecznej Polski.

Szczegółowe omówienie danych wynikających z inwentarza zbiorów A. i L. Ciołkoszów wykracza poza ramy tej pracy. Natomiast przytoczenie zasadniczych konkluzji płynących z powyższej analizy miało na celu zarysowanie tła, na którym zostanie zaprezentowana tarnowska część kolekcji Ciołkoszów.

Przeprowadzona autopsja umożliwiła uzyskanie i weryfikację danych formalnych, jak również pozwoliła określić zakres tematyczny zbioru oraz cechy indywidualne książek, takie jak ich ogólny stan fizyczny (stopień zniszczenia) oraz umieszczone w nich notatki, pieczęcie i dedykacje.

Rozdział 3

ZAKRES TEMATYCZNY KSIĘGOZBIORU ADAMA i LIDII CIOŁKOSZÓW W MIEJSKIEJ BIBLIOTECE PUBLICZNEJ im. J. SŁOWACKIEGO W TARNOWIE

Kolejne trzy rozdziały mojej pracy poświęcone są analizie tej części zbioru A. i L. Ciołkoszów, która przekazana została tarnowskiej bibliotece.

Charakterystyka poszczególnych aspektów pozwoli na pewne porównanie części tarnowskiej z danymi wynikającymi z analizy księgi inwentarzowej. Na podstawie autopsji ustaliłam, że nie wszystkie pozycje przekazane tarnowskiej bibliotece zostały ujęte w księdze inwentarzowej. Na 530 tytułów w 546 woluminach przekazanych bibliotece 381 odnalazłam w inwentarzu. Być może pozostałe również zamierzano wpisać, lecz przeszkodziły temu takie okoliczności jak brak czasu, albo chwilowe wypożyczenie, czy zaginięcie książek. O przynależności tych tytułów do omawianego zbioru świadczy jednak fakt ujęcia ich w spisie zatytułowanym „Księgozbiór L. i A. Ciołkoszów: dar dla biblioteki”, a także różne znaki własnościowe w wielu książkach nie posiadających numerów inwentarzowych (25 dedykacji dla Lidii, Adama i Andrzeja Ciołkoszów, 3 pieczęcie o treści „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów”, 4 podpisy Adama Ciołkosza oraz ekslibris Andrzeja Ciołkosza). Podana wyżej rozbieżność pomiędzy liczbą tytułów, a liczbą egzemplarzy wynika z faktu, że w skład księgozbioru wchodzi kilka pozycji wielotomowych oraz parę kolejnych wydań tych samych tytułów.

Jak wspomniałam we wstępie, proporcje poszczególnych elementów w tarnowskim księgozbiornie kształtują się nieco inaczej niż w całym inwentarzu. Przede wszystkim wśród przekazanych książek przeważającą większość stanowią tytuły wydane na emigracji z tego powodu, że nie mogły ukazać się w kraju. Analiza tematyczna księgozbiornu A. i L. Ciołkoszów jest w pewnym sensie skróconą historią literatury polskiej na obczyźnie, bowiem wśród przekazanych książek można odnaleźć tytuły reprezentujące niemal każdy z tematów poruszanych w pisarstwie emigracyjnym. Wśród tych tematów dominuje problematyka związana z II wojną światową, zarówno działaniami na frontach i w gabinetach, jak i ich konsekwencjami – tak doraźnymi, jak i rzutuującymi na sytuację niektórych krajów przez dziesiątki lat. Problematyka ta ujmowana była zarówno w surowy, dokumentalny sposób jak i przetwarzana literacko. Do pierwszej grupy należy zaliczyć czarne księgi dokumentujące straty kultury polskiej poniesione podczas II wojny, relacje z frontu, świadectwa pobytu w niemieckich obozach, czy sowieckich łagrach, dokumentację zbrodni katyńskiej, publikacje dotyczące rozwoju sytuacji w Polsce i Europie po II wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem roli ZSRR, reportaże dokumentujące protesty robotnicze przeciw władzy PRL z ich kulminacjami w latach 1956, 1970, 1980, umacnianie się opozycji uwieńczone powstaniem NSZZ Solidarność oraz narodzinami III Rzeczypospolitej. Do grupy literackiej zaliczyć można wiersze, opowiadania i powieści osnute przede wszystkim wokół doświadczeń wojennych, życia Polaków na emigracji, lub politycznych i społecznych warunków życia w PRL. Poza tym w księgozbiornie Ciołkoszów odnaleźć można książki klasyków literatury: A. Mickiewicza, S. Żeromskiego, Z. Kossak oraz publikacje z zakresu teorii literatury i krytyki literackiej.

Dużą część księgozbiornu Ciołkoszów stanowią wydawnictwa dotyczące historii Polski, obejmujące zarówno całokształt dziejów państwa, jak też wybrane okresy historyczne, bądź też koncentrujące się na jednym wydarzeniu. Do publikacji przedstawiających historię Polski w ujęciu kompleksowym można zaliczyć *Dziejową ideę państwa polskiego* Jana Szułdryńskiego, w której autor kreśląc losy państwa od czasów piastow-

skich po odzyskanie niepodległości w XX w., udowadnia prawo Polski do istnienia jako państwa niezależnego od Rosji i Niemiec [Aneks, poz. 445]. *Tysiąc lat naszej wspólnoty* Wojciecha Zaleskiego obejmuje historię Polski od X w. po 1939 r. [Aneks, poz. 525]. Stanisław Sopicki w publikacji *Krzyż i Orzeł Biały: rozważania z okazji Milenium*, analizuje wpływ kościoła na dzieje narodu w ciągu tysiąclecia [Aneks, poz. 418]. Sylwetki wybitnych postaci historycznych – od Galla Anonima po Józefa Wybickiego kreśli Eugeniusz Jarra w *Historii polskiej filozofii politycznej 966-1795* [Aneks, poz. 150]. Dziejów Polski od początku XVI w. po wybuch I wojny światowej dotyczy *Zarys historii Polski* Anatola Lewickiego, uzupełniony przez Jana Friedberga [Aneks, poz. 228]. Historię ustroju państwowego, organizację wojsk oraz rozwój sztuki wojennej omawia gen. M. Kukiel w *Zarysie historii wojskowości w Polsce* [Aneks, poz. 209] oraz w zbiorze studiów i szkiców *Od Wiednia do Maciejowic* [Aneks, poz. 208]. Referaty i odczyty dotyczące historii Polski od XVII do XX w. zawarł Tadeusz Łepkowski w *Rozważaniach o losach polskich* [Aneks, poz. 241], a ewolucje form ustroju społecznego przedstawiła Helena Orsza (Radlińska) w *Dziejach społecznych Polski* [Aneks, poz. 320]. Polityce zagranicznej Polski w czasach od epoki piastowskiej po jagiellońską poświęcona jest *Polityka polska w dziejach Europy* Jędrzeja Giertycha [Aneks, poz. 114], a w okresie XVII-XX w. – szkice Piotra Wandycza *Z dziejów dyplomacji* [Aneks, poz. 469]. Wybranym epizodom z historii Polski poświęcone są książki A. Śliwińskiego *Powstanie listopadowe* [Aneks, poz. 447] i *Powstanie styczniowe* [Aneks, poz. 448]. Różnych aspektów powstania styczniowego dotyczą też publikacje *Józef Piłsudski o Powstaniu 1863* [Aneks, poz. 333], *Kulisy powstania styczniowego* J. Giertycha [Aneks, poz. 113], *Rewolucyjna demokracja rosyjska a powstanie styczniowe* Józefa Kowalskiego [Aneks, poz. 200], *Karol Marks a powstanie styczniowe* A. Ciołkosza [Aneks, poz. 53], *Karol Majewski w latach 1859-1864* Walentyny Rudzkiej [Aneks, poz. 386]. Okres po klęsce powstania styczniowego do odzyskania niepodległości obejmuje *Historia polityczna Polski 1864-1918* Henryka Wereszyckiego [Aneks, poz. 481]. *Źródła niepodległości* Wojciecha Wasiu-

tyńskiego poświęcone są głównie postaci Romana Dmowskiego i jego udziałowi w rozwoju polskiej myśli politycznej [Aneks, poz. 477]. Inna postać związana ze Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym – Jan Harusewicz – przedstawiona została w książce *Za carskich czasów i po wyzwoleniu* napisanej przez syna tytułowego bohatera [Aneks, poz. 129]. Początków I wojny światowej dotyczą wspomnienia Michała Sokolnickiego *Rok czternasty* [Aneks, poz. 409].

Okres między dwiema wojnami obszernie przedstawił Paweł Zaremba w dwutomowym wydawnictwie *Historia dwudziestolecia (1918-1939)*, będącym wyborem pogadank radiowych wygłaszanych przez autora na antenie Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa [Aneks, poz. 526]. Henryk Glass w publikacji *W pracy i w walce* zawarł zyciorysy i wypowiedzi szesnastu wybitnych Polaków XX w., m.in. Stefana Kardynała Wyszyńskiego, J. Piłsudskiego, R. Dmowskiego, I. Paderewskiego, W. Witosa [Aneks, poz. 116].

Na szczególną uwagę wśród książek historycznych zasługuje napisana przez Władysława Pobóg-Malinowskiego obszerna, trzypięciotomowa *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945* [Aneks, poz. 339-341], będąca wielkim wydarzeniem na emigracji, a dla czytelników w kraju – niezastąpionym źródłem informacji przemilczanych w powojennych podręcznikach historii [Danilewicz-Zielińska, 1995, s. 344]. Natomiast chronologicznie najbliższa naszym czasom jest *Najnowsza historia Polski 1918-1980* Andrzeja Alberta (Wojciecha Roszkowskiego) [Aneks, poz. 2-3].

Analizie dwóch ważnych wydarzeń, mających miejsce w dwudziestolecu międzywojennym poświęcone są książki generała W. Sikorskiego *Nad Wisłą i Wkrą – studjum z polskorosyjskiej wojny 1920 r.* [Aneks, poz. 399] oraz Włodzimierza Dąbrowskiego *Trzecie powstanie śląskie* [Aneks, poz. 81]. Stosunki między Polską a jej wschodnimi sąsiadami na tle historycznym zarysowane zostały w publikacji St. Kota *Jerzy Niemiryż w 300-lecie Ugody Hadziackiej* [Aneks, poz. 196] oraz w pracy zbiorowej *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego* [Aneks, poz. 78], a stosunki między Polską a państwami zachodnimi – w książce J. Szuldrzyńskiego *Anglia i Polska w polityce eu-*

ropejskiej: *studium historyczno-polityczne* [Aneks, poz. 444] oraz Tadeusza Piszczkowskiego *Anglia a Polska 1914-1939: w świetle dokumentów brytyjskich* [Aneks, poz. 336].

Odrębna, choć mocno związana z poprzednią, grupa w księgozbiorze Ciołkoszów to biografie, autobiografie, pamiętniki i wspomnienia ludzi odgrywających znaczącą rolę w historii Polski, bądź będących świadkami ważnych wydarzeń. Wśród nich są publikacje dotyczące działacza ludowego i trzykrotnego premiera Polski W. Witosy: *Wincenty Witos jako człowiek i polityk* L. T. Walkowicza [Aneks, poz. 467], *Wincenty Witos: w 60-lecie Ruchu Ludowego* – zawierająca referaty i przemówienia m.in. Stanisława Mikołajczyka, Karola Popiela, artykuł Stanisława Kota, fragmenty mów, pism i odezw W. Witosy, ważniejsze daty z jego życia i działalności [Aneks, poz. 498] oraz autobiograficzne *Moje wspomnienia* [Aneks, poz. 500-502]. Znaczącą grupę stanowią wydawnictwa dotyczące J. Piłsudskiego lub zawierające wybór jego pism i wypowiedzi. W grupie tej można wymienić biografię *Józef Piłsudski 1867-1914* autorstwa Wł. Pobóg-Malinowskiego, niedokończone z powodu śmierci autora [Aneks, poz. 338], dwutomową *Kronikę życia Józefa Piłsudskiego* W. Jędrzejewicza [Aneks, poz. 152], *Pisma wybrane* [Aneks, poz. 335] oraz *O Polsce i wojnie* J. Piłsudskiego [Aneks, poz. 334], a także *Wspomnienia* żony Marszałka, Aleksandry Piłsudskiej wydane w języku angielskim [Aneks, poz. 331] oraz polskim [Aneks, poz. 332].

Wśród książek dotyczących wydarzeń z udziałem danej osoby, spisanych przez zawodowych lub amatorskich biografów, albo też własną ręką zainteresowanego, wymienić można również następujące publikacje: *Kazimierz Sosnkowski: myśl – praca – walka: przyczynki do monografii* w opracowaniu Stanisława Babińskiego [Aneks, poz. 169], oraz *Materiały historyczne* – zbiór wypowiedzi publicznych gen. Sosnkowskiego w opracowaniu J. Mateckiego [Aneks, poz. 419], ponadto *Leon Sapieha* Kornela Krzeczunowicza [Aneks, poz. 203], *Pamiętniki z wyborem dokumentów i zdjęć* generała Józefa Hallera [Aneks, poz. 128], *Od Brześcia do „Polonii”* Karola Popiela – przywódcy Stronnictwa Pracy [Aneks, poz. 353], *Pościg za nadzieją* Stanisława Stommy – publikację o charakterze autobiograficznym, obejmującą czasy zaborów, dwu-

dziesięciolecia międzywojennego oraz okresu po II wojnie [Aneks, poz. 425], wspomnienia generała Stanisława Kopańskiego *Moja służba w Wojsku Polskim 1917-1939* [Aneks 1961, poz. 185], ambasadora Edwarda Raczyńskiego *Od Narcyza Kulikowskiego do Winstona Churchilla* [Aneks, poz. 369 i 370], Aleksandra Pragłowskiego *Od Wiednia do Londynu* [Aneks, poz. 361], dwutomowe *Pamiętniki* Wacława Lednickiego [Aneks, poz. 223-224], oraz niedokończony, wydany po śmierci autora trzeci tom *20 lat w wolnej Polsce* [Aneks, poz. 221]. Polskich uczelni w okresie międzywojennym dotyczą *Legenda i rzeczywistość: wspomnienia i uwagi o dwudziestu latach Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* Wiktora Sukiennickiego [Aneks, poz. 430] oraz *Gaude Mater* J. Bielatowicza, poświęcona Uniwersytetowi Jagiellońskiemu [Aneks, poz. 17].

Kolejną wyróżniającą się grupę w księgozbiornie Ciołkoszów stanowią publikacje dotyczące II wojny światowej. Zbiór ten otwiera krytyczna ocena polityki prowadzonej przez Józefa Becka – ministra spraw zagranicznych w latach 1932-1939 dokonana przez Stanisława Mackiewicza (Cata) w publikacji *O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona* [Aneks, poz. 251].

Wśród książek przedstawiających sytuację w pierwszych dniach po wybuchu wojny (pisanych zarówno na bieżąco jak i z perspektywy czasu) można wymieni: *Kampanię wrześniową 1939 w Polsce* Mieczysława Norwida-Neugebeuera – opartą na relacjach uczestników oraz dostępnych materiałach źródłowych [Aneks, poz. 298], *Kampanię wrześniową w Polsce 1939* H. Piątkowskiego – złożoną z artykułów, ogłoszonych pierwotnie w dwutygodniku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich „Nasze Drogi” w 1941 r. [Aneks, poz. 327], *Wrzesień w Polsce* Lucjana Łagniewskiego [Aneks, poz. 238], *Wrześniowym szlakiem* Jerzego Łużyca (M. Wańkowi-cza) [Aneks, poz. 248], wspomnienia Tadeusza Tomaszewskiego *Byłem szefem Sztabu Obrony Warszawy w 1939 r.* [Aneks, poz. 459], Aleksandra Bluma *O broń i orły narodowe* [Aneks, poz. 25], S. Zahorskiej *Warszawa-Lwów 1939* [Aneks, poz. 523] oraz pracę zbiorową *Napaść sowiecka i okupacja ziem wschodnich (wrzesień 1939)* [Aneks, poz. 295]. Przykła-

dem „relacji na gorąco” jest anonimowy *Dziennik oficera sztabu z rozbudowanym podtytułem: (oficera łącznikowego wywiadu lotniczego, przydzielonego do północnej ekspozytury sztabu naczelnego dowództwa brytyjskich sił powietrznych we Francji w 1940 r.)* [Aneks, poz. 93]. Formę pamiętników mają również *Rok złych wróżb (1943)* T. Katelbacha [Aneks, poz. 166] oraz *Wojna w Londynie 1939-1945* Zygmunta Nagórskiego [Aneks, poz. 290], opisujące działania wojenne i polityczne z punktu widzenia polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii.

Kolejny etap działań wojennych dokumentują *Wojna sowiecko-niemiecka* R. Wragi (J. Niezbrzyckiego) [Aneks, poz. 511] oraz *Najlepszy sojusznik Hitlera: studium współpracy niemiecko-sowieckiej 1939-1941* A. Bregmana [Aneks, poz. 33].

Sytuację w kraju obrazuje dokument *Pięć lat walki narodu polskiego pod okupacją niemiecką* H. Weber [Aneks, poz. 480], a także powieści i opowiadania oparte na przeżyciach wojennych: *Kobiety* Stanisławy Kuszelewskiej [Aneks, poz. 213], *Dramat i Opatrzność* J. Garlińskiego [Aneks, poz. 109] oraz *Ziemia pojona gniewem* S. Zahorskiej [Aneks, poz. 524]. Organizacji polskiego państwa podziemnego oraz współpracy z emigracyjnym rządem poświęcone są *Wojna i konspiracja* Z. Zaremby [Aneks, poz. 530], *W.R.N.-PPS pod okupacją niemiecką* Wandy Czapskiej-Jordan [Aneks, poz. 69], *Wolność w niewoli* W. Zagórskiego [Aneks, poz. 522] oraz *Story of a Secret State* [Aneks, poz. 163] – relacja Jana Karskiego, wysłannika Londynu z podróży do kraju [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 79]. Tragedii Żydów w okresie II wojny dotyczą publikacje *Kto ratuje jedno życie...* Kazimierza Iranka-Osmeckiego [Aneks, poz. 145] oraz *Getto walczy* Marka Edelmana [Aneks, poz. 97].

Udziałowi Polaków w wojnie na terenie Afryki Północnej poświęcona jest, oparta na szerokiej podstawie dokumentacyjnej relacja Mieczysława Rygora-Słowikowskiego *W tajnej służbie: polski wkład do zwycięstwa w Drugiej Wojnie Światowej* [Aneks, poz. 388].

Osobny rozdział w wojennej historii Polski stanowi powstanie warszawskie. W zbiorach Ciołkoszów temat ten pojawia się

w książkach Tadeusza Żenczykowskiego *Samotny bój Warszawy* [Aneks, poz. 543], Janusza K. Zawodnego *Nothing but honour: the story of the Warsaw Uprising, 1944* [Aneks, poz. 532], Jana M. Ciechanowskiego *Powstanie warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, analizującej przyczyny, które doprowadziły do podjęcia decyzji o rozpoczęciu powstania [Aneks, poz. 52], Jana Ostaszewskiego *Powstanie warszawskie* – publikacji napisanej w 5 miesięcy po wybuchu powstania i zaktualizowanej dwa lata później na podstawie dostępnych materiałów [Aneks, poz. 322]. Relacją powstańca jest *Wicher wolności: dziennik powstańca W. Zagórskiego*, przedstawiciela podziemnej PPS-WRN [Aneks, poz. 521]. Organizacji polskiego ruchu oporu oraz udziałowi Armii Krajowej w powstaniu warszawskim poświęcone są książki S. Korbońskiego *Wimieniu Rzeczypospolitej* [Aneks, poz. 188] oraz *Polskie państwo podziemne* [Aneks, poz. 186]. Natomiast *Dni walczącej Warszawy* Władysława Bartoszewskiego, to publikacja oparta na cyklu 67 audycji dokumentalnych poświęconych przebiegowi powstania, prowadzonych przez autora w 1981 r. w programie III Polskiego Radia [Aneks, poz. 13].

Stanisław Kluz w książce *W potrzasku dziejowym: WIN na szlaku Armii Krajowej*, podejmuje próbę przedstawienia historii Polskiego Ruchu Oporu „Wolność i Niezawisłość” w odniesieniu do wydarzeń światowych wiążących się ze sprawą polską [Aneks, poz. 172]. Dzieje Armii Krajowej opisuje również Bronisław Krzyżanowski w książce *Wileński matecznik 1939-1944* [Aneks, poz. 204].

Jednym z działań podejmowanych na emigracji była rejestracja strat kultury polskiej w formie tzw. czarnych ksiąg, mających na celu udokumentowanie sprawy polskiej, zarówno z myślą o doraźnej potrzebie informowania społeczeństwa – polskiego i obcego – jak i o przygotowaniach do przyszłej konferencji pokojowej [Danilewicz-Zielińska, 1992 s. 28]. Wśród tych publikacji można wymienić opracowane przez Polskie Ministerstwo Informacji w Londynie *The German invasion of Poland: Polish black book: containing documents, authenticated reports and photographs* [Aneks, poz. 345], *The German New Order in Poland* [Aneks, poz. 346], a także raport

Kardynała A. Hlonda *The persecution of the Catholic Church in German-occupied Poland* [Aneks, poz. 141] oraz *Aims and failures of the German new order* Józefa M. Winiewicza [Aneks, poz. 499].

Równoległe z nurtem dokumentacyjno-pamiętnikarskim rozwijała się twórczość poetycka. Wiersze, nawiązujące do sytuacji wojennej, miały na celu podniesienie świadomości narodowej oraz konsolidację Polaków przebywających na emigracji. W księgozbiorze Ciołkoszów odnaleźć można *Wiersze zebrane* Stanisława Balińskiego [Aneks, poz. 10], *Modlitwę na wojnę* Józefa Łobodowskiego [Aneks, poz. 244], tom *Wiersze zebrane i Pierwsza bitwa* Jerzego Paczkowskiego [Aneks, poz. 323], *Lutnię po Bekwarku* Jana Lechonia [Aneks, poz. 219], oraz zbiory wierszy Kazimierza Wierzyńskiego: *Ziemia – Wilczyca* [Aneks, poz. 496 i 497], *Róża wiatrów* [Aneks, poz. 493] i *Wolność tragiczna* [Aneks, poz. 495].

Odrębnym gatunkiem była „poezja żołnierska”, wśród której na szczególną uwagę zasługuje twórczość żołnierzy Brygady Strzelców Karpackich, udokumentowana kilkoma antologiami. W zbiorze Ciołkoszów znajduje się jedna z nich – *Przyływ*, zawierająca wiersze Stanisława Czernika, Adolfa Fierli, Bronisława Przyłuskiego, Józefy Radzymińskiej, Kazimierza Sowińskiego, Tadeusza Sułkowskiego i Wiktora Trościanki [Aneks, poz. 367]. Do nurtu poezji żołnierskiej można zaliczyć także wiersze Antoniego Bogusławskiego zamieszczone w tomie *Kurant: poezje* [Aneks, poz. 29].

Ukazał się również szereg antologii mieszczących wiersze, opowiadania czy eseje zarówno tzw. klasyków literackich jak i autorów debiutujących podczas wojny. Należy do nich zbiór *W oczach pisarzy* w opracowaniu G. Herlinga-Grudzińskiego, ukazujący niemal wszystkie aspekty przeżyć wojennych [Aneks, poz. 466], a także wydane w serii «Biblioteka „Wczoraj i dziś”»: *Święty Płomień* (zawierający m.in. utwory K. Wierzyńskiego, Mariana Hemara, Z. Nowakowskiego, S. Zahorskiej, Juliusza Kadena-Bandrowskiego) [Aneks, poz. 449], *Na angielskim brzegu* [Aneks, poz. 282], *Ojczyzna i wolność* [Aneks, poz. 316], *Dyplomatyka i łowy* [Aneks, poz. 92], *Wspomnienia i wspominki* [Aneks, poz. 512] oraz *Na romantycznym szlaku* [Aneks, poz. 283].

Próbie podsumowania przyczyn i skutków wojny przynosi publikacja W. Wasiutyńskiego *Ruiny i fundamenty*, wydana dwa lata po kapitulacji Niemiec [Aneks, poz. 476]. Dokumenty i wspomnienia z okresu wojny ukazywały się jednak jeszcze przez wiele lat po jej zakończeniu. Wśród dokumentów na uwagę zasługują dwie publikacje St. Kota: *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego* [Aneks, poz. 197] oraz ich uzupełnienie: *Rozmowy z Kremlem*, będące, w opinii ambasadora Kota, „obiektywnym źródłem historycznym” [Aneks, poz. 159, s. 5]. Publikacja zawiera m.in. rozmowy przeprowadzone przez S. Kota z Wiaczesławem Mołotowem i Andrejem Wyszyńskim.

Generał Sikorski jest również bohaterem dwóch książek Leona Mitkiewicza (pełniącego funkcję przedstawiciela Generała w Waszyngtonie): *Z generałem Sikorskim na obczyźnie* [Aneks, poz. 273], oraz *W Najwyższym Sztabie Zachodnich Aliantów 1943-1945* [Aneks, poz. 272], biografii *Generał Sikorski: żołnierz i mąż stanu Polski walczącej* M. Kukiela [Aneks, poz. 207], wspomnień K. Popiela *Generał Sikorski w mojej pamięci* [Aneks, poz. 351] i Wiesława Strzałkowskiego *Gdy pracowałem przy generale Sikorskim*, obejmującej okres 1939-1940, gdy autor pełnił we Francji funkcję sekretarza generała Sikorskiego [Aneks, poz. 427].

Ostatniemu okresowi życia generała Stefana Grota-Roweckiego poświęcona jest książka T. Żenczykowskiego *Generał Grot u kresu walki* [Aneks, poz. 541].

Wojna pojawia się też we wspomnieniach czołowych postaci z tego okresu: generała Władysława Andersa *Bez ostatniego rozdziału* [Aneks, poz. 8] i ambasadora E. Raczyńskiego *W sojusznicy Londynie* [Aneks, poz. 371].

Oddzielny tragiczny rozdział w polskim pisarstwie emigracyjnym wiąże się z bagażem przeżyć w sowieckich łagrach oraz odkryciem zbrodni katyńskiej. Jedną z pierwszych prac dokumentujących istnienie łagrów była *Sprawiedliwość sowiecka* Sylwestra Mory (K. Zamorskiego) i Piotra Zwierniaka (St. Starzewskiego) zawierająca zeznania więźniów z 1941 r. i wydana wraz z mapą rozmieszczenia łagrów [Aneks, poz. 274]. Można tu również wymienić relację Stanisława Skrzypka *Rosja jaką widziałem: wspomnienia z lat 1939-1942*, poświęconą pamięci ojca zamęczonego w rosyjskim więzieniu oraz

brata zabitego w Katyniu [Aneks, poz. 402, s. 5], ks. Z. Peszkowskiego *Wspomnienia jeńca z Kozielska* [Aneks, poz. 326], antologię opracowaną przez Marię Czapską *Polacy w ZSRR 1939-1942*, w której znalazły się fragmenty relacji i książek 17 pisarzy, m.in. H. Naglerowej, M. Wańkowicza, G. Herlinga-Grudzińskiego, Hanki Ordonówny [Aneks, poz. 342]. Do grupy tej należą również *Souvenirs de Starobielsk* Józefa Czapskiego [Aneks, poz. 72], *Ludzie sponiewierani* H. Naglerowej [Aneks, poz. 285], *Kazachstan* Marii Januszkiewicz [Aneks, poz. 149], *Na mongolskich bezdrożach* – relacja Magdaleny Dubanowiczowej z życia społeczności polskiej w ajaguzkim sowchozie [Aneks, poz. 90] oraz wspomnienia Wacława Grubińskiego *Między młotem a sierpem* [Aneks, poz. 125]. Należy zaznaczyć, że autor ten za napisaną w 1920 r. sztukę satyryczną *Lenin* [Aneks, poz. 124] został skazany na śmierć, a wyrok ostatecznie zamieniono na 10 lat więzienia [Klimaszewski, 1992, s. 116]. Przeżyć w szpitalu sowieckim dotyczy książka Mariana Czuchnowskiego *Tyfus, teraz słowiki* [Aneks, poz. 77]. Tematyka obozowa pojawia się również we wspomnieniach Grażyny Lipińskiej, działaczki AK – *Jeśli zapomnę o nich...* [Aneks, poz. 232]. Jednak najbardziej znaną i powszechnie uważaną za najlepszą pod względem literackim relacją z przeżyć w obozie sowieckim jest *Inny świat* G. Herlinga-Grudzińskiego [Aneks, poz. 133 i 134].

Zbrodni katyńskiej dotyczą wspomnienia Stanisława Swianiewicza *W cieniu Katynia* [Aneks, poz. 434], będące zarazem próbą analizy przyczyn ukrywania przez ZSRR prawdy o Katyniu [Danilewicz-Zielińska, 1992. s. 98] oraz wydany w 1988 r. zbiór artykułów – autorstwa m.in. Józefa Mackiewicza, Z. Nowakowskiego, Wł. Andersa, Ferdynanda Goetla – *Katyń. Wybór publicystyki 1943-1988 wraz z Listą Katyńską* opracowaną przez Adama Moszyńskiego, zawierającą nazwiska jeńców z obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku [Aneks, poz. 167].

Przeżyciom w niemieckim obozie koncentracyjnym poświęcona jest powieść *Przejście przez Morze Czerwone* Zofii Romanowiczowej [Aneks, poz. 381], a pobytu w obozach dla dipisów dotyczą *Obóz wszystkich świętych* Tadeusza Nowakowskiego [Aneks, poz. 306] i *Słońce świeci tak samo* Stefana Wóycickiego [Aneks 1958, poz. 509].

W grupie reminiscencji wojennych można umieścić również książkę K. Popiela *Na mogiłach przyjaciół*, poświęconą poległym i pomordowanym działaczom Stronnictwa Pracy [Aneks, poz. 352].

Jeszcze przed zakończeniem wojny pojawiły się liczne publikacje próbujące określić kierunki rozwoju Polski, Europy i świata po zakończeniu działań zbrojnych. W prognozach tych kładziono nacisk na aspekty polityczne, gospodarcze bądź społeczno-oświatowe. Do grupy tej należą *Głos z kraju, czyli uwagi Polaka o ustroju przyszłej Europy* Lucjana Bielskiego [Aneks, poz. 21], *Polska po wojnie* Karola Leskowca [Aneks, poz. 227], *Polish peace aims* A. Pragiera [Aneks, poz. 360] – publikacja wyznaczająca miejsce powojennej Polski w federacji państw Europy środkowo-wschodniej, gwarantującej suwerenność poszczególnych państw [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 248]. Podobna idea pojawia się w książce Antoniego Plutyńskiego *Jest nas 115 milionów: Stany Zjednoczone Europy Środkowo-Wschodniej* [Aneks, poz. 337]. Z kolei *Światła z podziemi: myśl ludowa w Polsce 1939-1944* [Aneks, poz. 426], to zarówno historia ruchu ludowego jak i sformułowanie postulatów na przyszłość. Stanisław Neczaj w książce *W tej walce chodzi o sprawę człowieka* odnosi się do zagadnień kulturalno-społecznych i gospodarczych z pozycji przedstawiciela Polskiego Ruchu Wolnościowego „Niepodległość i Demokracja” [Aneks, poz. 297]. Publikacja *O przyszłość szkoły polskiej: sprawozdanie ze zjazdu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w W. Brytanii 1-3 X 1943 r.* obejmuje m.in. problematykę organizacji powszechnego i bezpłatnego dostępu społeczeństwa do edukacji [Aneks, poz. 539].

O tym jednak, iż rzeczywistość nie ułożyła się zgodnie z planami i prognozami świadczy wydana 40 lat po zakończeniu wojny praca *Jałta wczoraj i dziś: wybór publicystyki 1944-1985* [Aneks, poz. 147]. O pominięciu spraw polskich w rozstrzygnięciach dotyczących kształtu powojennego świata pisze A. Bregman w relacji z odbytej w 1945 r. Konferencji Narodów Zjednoczonych pt. *Dzieje pustego fotela: konferencja w San Francisco i sprawa polska* [Aneks, poz. 31] oraz w będącej pokłosiem tej samej dziennikarskiej podróży książce *Czy możemy liczyć na Amerykę?: wrażenia ze Stanów Zjednoczonych* [Aneks, poz. 30].

Zmiana powojennych granic Polski zaowocowała powstaniem opracowań przybliżających przyłączone ziemie – można tu wymienić *Śląsk Opolski* Stanisława Kudlickiego [Aneks, poz. 206], *Dzieje Ziemi Pomorskiej* ks. Kamila Kantaka [Aneks, poz. 156] oraz wydaną jeszcze podczas wojny książkę Antoniego Błońskiego *Wracamy nad Odrę* [Aneks, poz. 27]. Tematu granic zachodnich dotyczy również książka Zbigniewa A. Jordana *Oder-Neisse line* [Aneks, poz. 153]. Z kolei ziemiom utraconym przez Polskę po II wojnie jest poświęcona praca Władysława Wielhorskiego *Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej: zarys dziejów* [Aneks, poz. 485].

Problematyki stosunków Polski z zachodnim sąsiadem dotyczą refleksje A. Bregmana *Jak świat światem? Stosunki polsko-niemieckie wczoraj, dziś i jutro* [Aneks, poz. 32], budzące wiele kontrowersji ze względu na prezentowany przez autora pogląd o konieczności oraz możliwości pojednania polsko-niemieckiego, prekursorski na tle opinii wyrażanych zarówno w kraju, jak na emigracji [Machcewicz, 1999, s. 192-194], oraz *Dialog polsko-niemiecki: w świetle dokumentów kościelnych* ze wstępem Juliusza Mieroszewskiego [Aneks, poz. 84].

Duża grupa książek dotyczy dominacji ZSRR nad Europą środkowo-wschodnią i płynących stąd konsekwencji dla Polski. Słowo „socjalistyczny” po II wojnie światowej nabrało jednoznacznie negatywnego zabarwienia, stając się synonimem określenia „totalitarny”. Tymczasem A. Ciołkosz przez całe życie walczył o właściwe rozumienie terminu „socjalizm”, który definiował jako „stanowisko demokracji politycznej, z równymi prawami dla wszystkich stronnictw politycznych i dla wszystkich obywateli, także dla przeciwników socjalizmu” [Ciołkosz, 1976 b, s. 99]. W bibliotece Ciołkoszów znaleźć można wiele książek o rozwoju myśli socjalistycznej. Jej zaczątki opisane są w publikacji *Geneza Ludu Polskiego w Anglii* Petera Brocka [Aneks, poz. 36]. Gruntowną analizę różnych odłamów ruchu socjalistycznego przynosi praca A. i L. Ciołkoszów *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* [Aneks, poz. 64]. *Antologia socjalizm na zachodzie Europy* w wyborze i z przedmową A. Ciołkosza obejmuje charakterystykę ruchu socjalistycznego w takich krajach jak Wlk. Brytania, Irlandia, Szwecja

cja, Norwegia, Dania, Finlandia, Holandia, Belgia, Francja, Hiszpania, Włochy, Szwajcaria, Niemcy i Austria [Aneks, poz. 408], a zbiór *La cortina cade: la storia dei Partiti Socialisti Nell' Europa Orientale* pod redakcją D. Healeya opisuje partie socjalistyczne w Rosji, Polsce, na Węgrzech i w Czechosłowacji [Aneks, poz. 216].

Socjalistom związanym z PPS poświęcona jest publikacja *Trzy wspomnienia* A. Ciołkosza [Aneks, poz. 61] oraz jej rozszerzone wydanie *Ludzie P.P.S.* [Aneks, poz. 54-58], a celem PPS i jej działalności w perspektywie historycznej i przyszłościowej: *Program Polskiej Partii Socjalistycznej i zadania PPS na obczyźnie* [Aneks, poz. 358], *Tezy programowe polskiego socjalizmu* [Aneks, poz. 359] oraz *Skradzione sztandary PPS* [Aneks, poz. 374]. Na uwagę zasługuje również publikacja *Socjalizm humanistyczny* F. Grossa [Aneks, poz. 122].

Rozważania teoretyczne na temat ewolucji myśli Karola Marksa, oraz różnorodności jej interpretacji i wynikających stąd sporów prowadzi Leszek Kołakowski w trzytomowym dziele *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozpad* [Aneks, poz. 175-177]. Drodze Wandy Wasilewskiej od socjalizmu spod znaku PPS do komunizmu w radzieckim wydaniu poświęcona jest praca A. Ciołkosza *Wanda Wasilewska: dwa szkice biograficzne* [Aneks, poz. 63]. Natomiast w książce *Róża Luksemburg a rewolucja rosyjska* [Aneks, poz. 58] Ciołkosz analizuje przyczyny konfliktu ideologicznego Róży Luksemburg z Włodzimierzem Leninem. Postać wodza rewolucji październikowej pojawia się również w powieści Aleksandra Sołżenicyna *Lenin w Zurychu* [Aneks, poz. 417].

Adam Ciołkosz wielokrotnie podkreślał rozbieżności pomiędzy teoretycznymi założeniami socjalizmu oraz słownymi deklaracjami, a jego realizacją praktyczną – zwłaszcza w sowieckim wydaniu. Nie był w swoich poglądach odosobniony. Powyższa problematyka poruszana jest także w książce Jan Kucharzewskiego *Od białego do czerwonego caratu* (w księgozbiórze MBP znajduje się drugie wydanie tej książki, skrócone przez autora), który, jak pisze w przedmowie do tej publikacji Oskar Halecki, przewidział zagrożenie ze strony komunizmu na długo przedtem, nim zostało ono powszechniej dostrzeżone

[Aneks, poz. 205, s. 5]. Działalność sowieckiego aparatu wojskowego i państwowego w powojennej NRD w latach 1951-1953 opisuje C. H. Dewhurst (szef Wojskowej Misji Brytyjskiej przy sowieckich siłach okupacyjnych w Niemczech Wschodnich) w książce *Kontakt bezpośredni* [Aneks, poz. 83]. Książka ta jest zbiorem obserwacji i refleksji na temat sowieckiej mentalności, z którą autor stykał się na co dzień, natomiast bardziej naukową analizę systemu komunistycznego przynoszą publikacje R. Wragi *Ustrój sowiecki* [Aneks, poz. 510] oraz Z. Zaremby *Narodziny klasy rządzącej w ZSRR* [Aneks, poz. 529]. Zagrożenie dla świata ze strony ZSRR jest tematem publikacji Zdzisława Miłoszewskiego *Kolektywizacja wsi sowieckiej*, zakończonej konkluzją, iż „Jeśli świat zachodni nie zdobędzie się na decyzję złamania narastającego naporu, (...) zostanie bezapelacyjnie pogrążony w odmęcie barbarzyństwa wschodniego, które wyimaginowało sobie, że niesie światu jakieś wyzwolenie, a niesie najstraszliwsze ze znanych w historii świata niewolę i upodlenie człowieka” [Aneks, poz. 270, s. 247]. Analizie ustroju ZSRR poświęcona jest również książka W. Sukiennickiego *Kolumbowy błąd: szkice z historii, teorii i praktyki sowieckiego „komunizmu”* [Aneks, poz. 429].

Złamanie praw człowieka dotyczy publikacja *Sąd idzie! stenogram z procesu A. Siniawskiego i J. Daniela (A. Terca i M. Arzaka) Moskwa, luty 1966* – oskarżonych o „agitację lub propagandę prowadzoną w celu podważenia lub osłabienia władzy sowieckiej” [Aneks, poz. 392]. 10 lat przed tym procesem Andrej Siniawski pod pseudonimem Abram Terc napisał powieść *Sąd idzie*, którą G. Herling-Grudziński w przedmowie określił jako „napisaną w stylu groteski realistycznej powiastkę filozoficzną na temat socjalizmu” [Aneks, poz. 454].

Inne książki dotyczące ZSRR w księgozbiornie Ciołkoszów to *Utopia u władzy: historia Związku Sowieckiego* M. Hellera [Aneks, poz. 130], *Polityka narodowościowa ZSRR w dobie Chruszczowa* Borysa Lewickiego [Aneks, poz. 230], *Tematy rosyjskie* Mihajla Mihajlova [Aneks, poz. 268], oraz książka Swietłany Allilujewej – córki Józefa Stalina *Dwadzieścia listów do przyjaciela* [Aneks, poz. 5].

Analizie stosunków wewnątrz całego bloku komunistycznego poświęcona jest rozprawa Zbigniewa Brzezińskiego *Jedność czy konflikty* [Aneks, poz. 42], a sytuacji w poszczególnych państwach *Rumunia: intryga czy wyzwanie Davida Floyda* [Aneks, poz. 103] oraz *Węgry w tłumaczeniu i ze wstępem Cz. Miłosza* – publikacja zawierająca dwie rozprawy o historii tego kraju i sytuacji po powstaniu w 1956 r., lecz przede wszystkim będąca prezentacją 20-wiecznej węgierskiej poezji [Aneks, poz. 484].

Wśród publikacji na temat komunizmu napisanych przez autorów spoza bloku wschodniego można wymienić książkę włoskiego socjalisty Ignazio Silone *Wybór towarzyszy* [Aneks, poz. 400], oraz *Fragmenty wspomnień* Arthura Koestlera [Aneks, poz. 174].

Coraz wyraźniej rysujący się kryzys ustrojowy w ZSRR ukazują publikacje Borysa Lewickiego *Terror i rewolucja* [Aneks, poz. 231], Michela Gardera *Agonia reżymu w ZSRR* [Aneks, poz. 106], Andreja Amalrika *Czy Związek Sowiecki przetrwa do 1984 r.?* [Aneks, poz. 6]. Krytyka totalitaryzmu zawarta jest również w *Rozmowach ze Stalinem* Milovana Džilasa [Aneks, poz. 96] oraz w *Rozmyślaniach o postępie, pokojowym współistnieniu i wolności intelektualnej* A. Sacharowa [Aneks, poz. 391].

Problematyka stosunków polsko-radzieckich pojawia się, oprócz wspomnianego wcześniej studium generała Sikorskiego o wojnie polsko-rosyjskiej z 1920 r. [Aneks, poz. 399], również w książkach T. Zenczykowskiego *Dwa komitety 1920-1944: Polska w planach Lenina i Stalina: szkic historyczny* [Aneks, poz. 540] i *Polska lubelska 1944* [Aneks, poz. 542] oraz w esejach Stanisława Vincenza *Dialogi z Sowietami* [Aneks, poz. 465]. Marek St. Korowicz w książce *W Polsce pod sowieckim jarzmem* daje obraz codziennych problemów i ograniczeń pojawiających się w różnych dziedzinach życia, obserwowanych i odczuwanych przez „przeciętnego Polaka należącego do tzw. inteligencji” [Aneks, poz. 189].

Próba rzeczowej analizy stosunków polsko-radzieckich, odrzucająca zarówno stanowisko prosowieckie jak i nieprzejednaną postawę antysowiecką, poszukiwanie możliwości współpracy przy uwzględnieniu interesów obu stron, pojawia się

w książkach J. Mieroszewskiego *Ewolucjonizm* [Aneks, poz. 263] oraz *Polityczne neurozy* [Aneks, poz. 265].

Wiele publikacji w księgozbiornie Ciołkoszów odnosi się do rozwoju sytuacji politycznej, społecznej i kulturalnej w Polsce w okresie 1945-1989. Jedną z obszerniejszych są *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948* Krystyny Kersten [Aneks, poz. 170]. Charakter przekrojowy i syntetyczny ma opracowane przez Jakuba Karpińskiego kalendarium *Portrety lat: Polska w odcinkach 1944-1988* [Aneks, poz. 160]. Problematykę konfliktów w nowo wprowadzanym ustroju oraz próbę analizy nastrojów społecznych podejmuje Wojciech Mazowiecki w książce *Wydarzenia 3 maja 1946 r.*, poświęconej starciom ulicznym, do jakich doszło podczas zbrojnego tłumienia manifestacji z okazji święta narodowego [Aneks, poz. 258]. Opór stawiany nowej władzy jest tematem książki Marka Łatyńskiego *Nie paść na kolana: szkice o opozycji lat czterdziestych* [Aneks, poz. 240].

Życie kulturalno-społeczne w okresie PRL ukazują książki: Wiktora Jedlickiego *Klub Krzywego Koła* [Aneks, poz. 151], Marcina Króla *Style politycznego myślenia: wokół „Buntu młodych” i „Polityki”* [Aneks, poz. 202], Barbary N. Łopieńskiej i Ewy Szymańskiej *Stare numery* – publikacja dotycząca czasopisma „Po prostu” [Aneks, poz. 246], rozprawa Andrzeja Micewskiego *Współrzędzić czy nie kłamać: „Pax” i „Znak” w Polsce 1945-1976* – na temat zupełnej odmienności dwóch wydawnictw związanych z polskim środowiskiem katolickim [Aneks, poz. 259]. Z kolei *Schizmy* ze wstępem J. Mieroszewskiego zawierają teksty instrukcji *Wytyczne ideowo-polityczne stowarzyszenia PAX* oraz manifestu *Odbudowa Komunistycznej Partii Polski*. Zestawienie tych dwóch dokumentów jest celowym zabiegiem Mieroszewskiego, gdyż jego zdaniem zarówno „Mijał stojący na czele nielegalnej KPP jak i Piasecki stojący na czele legalnego Stowarzyszenia PAX (...) reprezentują najbardziej konserwatywne i reakcyjne poglądy”, a zarazem „są schizmatykami w stosunku do komunizmu obowiązującego oficjalnie w Polsce” [Aneks, poz. 396, s. 7]. Wśród książek omawiających specyfikę PRL-owskiej kultury znajduje się również *Socrealizm: sztuka polska w latach 1950-1954* Wojciecha Włodarczyka [Aneks, poz. 503].

Ostatni okres działalności Związku Literatów Polskich, rozwiązanego przez władze stanu wojennego, udokumentował ówczesny Prezes Związku Jan Józef Szczepański w książce *Kadencja* [Aneks, poz. 439]. Podporządkowanie wszystkich dziedzin życia obowiązującemu ustrojowi nie pozwalało na otwarte wyrażanie poglądów, dlatego też wielu badaczy – humanistów wybierało formę eseju dla nowego odczytywania dzieł literackich [Kowalczyk dok. elektr., 2004.]. Przykładem tego typu literatury jest w księgozbiornie Ciołkoszów *Podróż romantyczna* Marcina Króla [Aneks, poz. 201].

Socjalizm wprowadzany był pod hasłem „rządów klasy robotniczej”. Jak jednak zauważył A. Ciołkosz: „Klasa robotnicza, która w zamierzeniach partii komunistycznej miała w miarę swego rozrostu stawać się coraz solidniejszą opoką dyktatury (...) stała się główną siłą walki o wolność w Polsce” [Ciołkosz, 1977 b, s. 127]. W księgozbiornie przekazanym MBP znajdują się publikacje dokumentujące kolejne objawy niezadowolenia i protesty robotnicze – wśród nich *Poznań 1956 – Grudzień 1970*. Zdaniem redakcji zestawienie tych dwóch wydarzeń uwydatnia etapy narastającej rewolucji proletariackiej [Aneks, poz. 354, s. 7]. Buntowi robotniczemu w Gdańsku w 1970 r. poświęcona jest także broszura A. Ciołkosza *Polska wciąż na wulkanie* [Aneks, poz. 57] oraz Zygmunta Korybutowicza (A. Friszke) *Grudzień 1970* [Aneks, poz. 190]. Z kolei wydarzenia rozgrywające się w marcu 1968 r. zostały udokumentowane w *Motorach i hamulcach socjalizmu* Władysława Bieńkowskiego [Aneks, poz. 23].

Dalszym etapem narastania buntu społecznego przeciw władzom było zawiązanie Komitetu Obrony Robotników, któremu poświęcona jest książka jednego z jego założycieli – Jana Józefa Lipskiego [Aneks, poz. 234]. Szkic programu demokratycznej opozycji zawarł Jacek Kuroń w zbiorze rozpraw *Zasady ideowe* [Aneks, poz. 212].

Kolejna grupa książek dotyczy powstania, funkcjonowania i programu NSZZ „Solidarność”. Można tu wymienić reportaże Jerzego Surdykowskiego *Notatki gdańskie* [Aneks, poz. 432], oraz Krystyny Jagiełło *Krzyż i kotwica* [Aneks, poz. 146] – dotyczące strajku w Stoczni Gdańskiej w 1980 r.; zbiór dokumentów *Od trzynastego do trzynastego*, opracowany

przez Piotra Spiskiego, a obejmujący okres od 13 XII 1981 do 13 XII 1982 r. [Aneks, poz. 315], zbiór reportaży publikowanych pierwotnie w „Polityce”, „Tygodniku Powszechnym” oraz „Tygodniku Solidarność”, a zebranych przez Grażynę Pomian w książce *Polska „Solidarność”* [Aneks, poz. 347]; wypowiedzi Bogdana Borusewicza, Zbigniewa Bujaka, Władysława Frasyniuka, Aleksandra Halla i innych, zamieszczone w publikacji *Konspira: rzecz o podziemnej „Solidarność”* [Aneks, poz. 247]; *13 miesięcy i 13 dni Gazety Krakowskiej 1980-1981* [Aneks, poz. 462], książkę T. Gartona Asha *Polska Rewolucja Solidarność* [Aneks, poz. 108] oraz J. Kuronia *Polityka i odpowiedzialność* [Aneks, poz. 211].

Wśród powieści rozgrywających się w różnych okresach PRL można wymienić m.in. książki Piotra Guzego *Krótki żywot bohatera pozytywnego* [Aneks, poz. 126] i *Stan wyjątkowy* [Aneks, poz. 127], Stanisława Wygodzkiego *Zatrzymany do wyjaśnienia* [Aneks, poz. 517] oraz Bernarda Nowaka *Cztery dni Łazarza* [Aneks, poz. 299]. Satyryczny obraz obyczajów w PRL przynoszą dwie książki Georga Flemminga (J. Działaka): *Czym to się je?: czyli dobre rady dla reemigrantów i turystów* i *Polska mało znana* [Aneks, poz. 101 i 102] oraz J. Karpińskiego *Polska, komunizm, opozycja* [Aneks, poz. 159].

Od zakończenia II wojny światowej aż po upadek komunizmu w 1989 r. rozwojowi wydarzeń w kraju towarzyszyły komentarze Polaków przebywających za granicą. A. Ciołkosz parokrotnie podkreślał rolę emigracji jako ośrodka przekazu-jącego i odpowiednio nagłaśniającego sprawy rozgrywające się w kraju [Ciołkosz, 1966 b, s. 42]. To na emigracji ukazały się prawie wszystkie z wyżej wymienionych książek, a także publikacje dokumentujące łamanie prawa w okresie PRL – wśród nich *Prawa człowieka a Polska* Ryszarda Szawłowskiego [Aneks, poz. 437], *Prawa człowieka i obywatela w PRL: (13.XII.1981 – 31.XII.1982)* w opracowaniu Zespołu Redakcyjnego Komitetu Helsińskiego [Aneks, poz. 362], *Sąd orzekł* – wydawnictwo zawierające materiały dotyczące m.in. procesu Karola Modzelewskiego i Jacka Kuronia, procesu tzw. taterników oraz metod przesłuchań stosowanych przez funkcjonariuszy państwowych [Sąd, 1972, poz. 393] i *Taternic-*

two nizinne J. Karpińskiego [Aneks, poz. 161]. Kilka tytułów w księgozbiorze Ciołkoszów dotyczy narzędzi i mechanizmów stosowanych przez władzę do wywierania nacisku na społeczeństwo – problematyka ta pojawia się w książkach A. T. Lutosławskiego: *O propagandzie* [Aneks, poz. 237], Pauliny Preiss: *Biurokracja totalna* [Aneks, poz. 363], J. Karpińskiego *Mowa do ludu: szkice o języku polityki* [Aneks, poz. 158] oraz Piotra Wierzbickiego *Struktura kłamstwa* [Aneks, poz. 491]. Józef Kuśmierk w publikacji *Stan Polski* próbuje odpowiedzieć na pytanie, jak doszło do wprowadzenia stanu wojennego oraz jak kształtował się stosunek państw ościennych do problemów polskich w okresie od II wojny światowej do 13 XII 1981 r. [Aneks, poz. 214]. Stanu wojennego dotyczą również *Rozmowy niekontrolowane* przeprowadzone przez „Alfę”, a ukazujące stosunek Polaków do aktualnych wydarzeń [Aneks, poz. 4] oraz reportażowe opowiadania Marka Nowakowskiego *Raport o stanie wojennym* [Aneks, poz. 304]. Artykuły Z. Najdera, dotyczące m.in. „Solidarności” i jej przywódców, publikowane w „Kulturze” w latach 1975-1982 ukazały się w formie książkowej pt. *Ile jest dróg?* [Aneks, poz. 292]. Komentarze J. Nowaka-Jeziorańskiego do polskiej rzeczywistości ukazały się w książkach *Polska pozostała sobą* oraz *Wojna w eterze* [Aneks, poz. 301 i 303].

Przekrojowy obraz polskiej emigracji w perspektywie historycznej, obejmującej okres od XIX w. po 1946 r., jej związków z dawną emigracją polityczną oraz aktualnej roli politycznej, gospodarczej i kulturalnej, daje Bolesław Wierzbiański w pracy *Polacy w świecie* [Aneks, poz. 487].

W powieściach pisanych na emigracji pojawia się problem przystosowania się do życia w społeczeństwach o odmiennej mentalności i kulturze. Polacy mieszkający w Wielkiej Brytanii występują w satyrycznych opowiadaniach Wacława Solskiego *Bardzo tajne sprawy* [Aneks, poz. 411], aklimatyzacja w środowisku francuskim przedstawiona została w powieści Zofii Romanowiczowej *Baśka i Barbara* [Aneks, poz. 379], problemy Polaków osiadłych w Ameryce pojawiają się w książkach Olgi Scherer-Wirskiej *Wesołych świąt* [Aneks, poz. 395] oraz Danyty Mostwin *Ja za wodą, ty za wodą* [Aneks, poz. 279]. Tłó włoskie mają opowiadania i eseje G. Herlinga-Grudziń-

skiego *Skrzydła ołtarza* [Aneks, poz. 135], *Drugie przyjście, oraz inne opowiadania i szkice* [Aneks, poz. 131] oraz Ewy Bieńkowskiej *Dane odebrane* [Aneks, poz. 22].

W księgozbiornie Ciołkoszów można odnaleźć również powieści o tematyce historycznej: *Insurekcja* Władysława Stanisława Reymonta [Aneks, poz. 378], Z. Kossak: *Złota wolność* [Aneks, poz. 193] i *Król trędowny* [Aneks, poz. 191] oraz kilka powieści o tematyce obyczajowej, m.in. H. Naglerowej *Zawalidroga* [Aneks, poz. 288], Jane Austen *Pride and Prejudice* [Aneks, poz. 9], J. Galsworthy'ego *The White Monkey* [Aneks, poz. 104] oraz *The Silver Spoon* [Aneks, poz. 105].

Do klasyki literatury polskiej należą utwory A. Mickiewicza *Słowa do emigracji i słowa do Europy: wybór publicystyki* [Aneks, poz. 262] oraz *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* [Aneks, poz. 261]. Ich aktualność w odniesieniu do bieżącej sytuacji emigracji polskiej podkreślił zarówno wydawca *Słów...*, T. Terlecki, jak i autor przedmowy do *Ksiąg narodu...* G. Herling-Grudziński. W księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się również kilka tytułów o tematyce „okołomickiewiczowskiej” *Zmut* J. M. Rymkiewicza [Aneks, poz. 390], *100 lat historii organizacji tow. Tomasza Żana: Filomaci 1916-1926 Wielkopolska* Aleksandra Markwicza [Aneks, poz. 256] oraz *Braterstwo albo śmierć: zabijanie Mickiewicza w Kole Bożym* K. Rutkowskiego [Aneks, poz. 387].

Bogaty wachlarz zagadnień – w tym tematykę polityczną, społeczną, kulturalną, naukową – obejmują publikacje Kongresu Kultury Polskiej, wydawane w latach 1986-1988 [Aneks, poz. 179-183].

Krytyka literacka w zbiorze Ciołkoszów reprezentowana jest przede wszystkim przez publikacje wydawane przez Polonię w serii «Wokół literatury» – wśród nich m.in. *Uciekinier z utopii o poezji Zbigniewa Herberta* Stanisława Barańczaka [Aneks, poz. 11], *Literatura źle obecna: rekonesans* [Aneks, poz. 236] czy *Powiedz tylko słowo. Szkice literackie wokół „Pokolenia 68”* Tadeusza Nyczka [Aneks, poz. 312].

Powyższa analiza nie obejmuje wszystkich tytułów w księgozbiornie Ciołkoszów, ukazuje jednak główne grupy tematyczne. Dominują książki przedstawiające dłuższy lub krótszy okres

historii Polski, bądź też skupiające się na analizie wydarzeń kluczowych dla rozwoju sytuacji politycznej w XX w. Dokonanie podziału formalnego jest trudne ze względu na to, iż wiele książek o charakterze dokumentalnym zawiera jednocześnie osobiste refleksje i dygresje, często również zaciera się granica między reportażem, a opowiadaniem czy powieścią.

Wiele publikacji w księgozbiorze Ciołkoszów dotyczy problemów niezwykle istotnych dla polskiego społeczeństwa, o których jednak nie można było pisać w kraju znajdującym się najpierw pod niemiecką okupacją, a następnie PRL-owską cenzurą. Dlatego też większość książek wydanych w latach 1939-1989 ukazała się za granicą, nakładem tam działających oficyn, niekiedy również w językach obcych.

Rozdział 4

ANALIZA ZASIĘGÓW FORMALNYCH KSIĘGOZBIORU

W rozdziale tym analiza księgozbioru A. i L. Ciołkoszów pod względem formalnym pozwoli ustalić, w jaki sposób kształtują się proporcje poszczególnych elementów; tj. w jakich językach są książki, z jakich pochodzą lat oraz gdzie i przez jakie oficyny zostały wydane poszczególne tytuły.

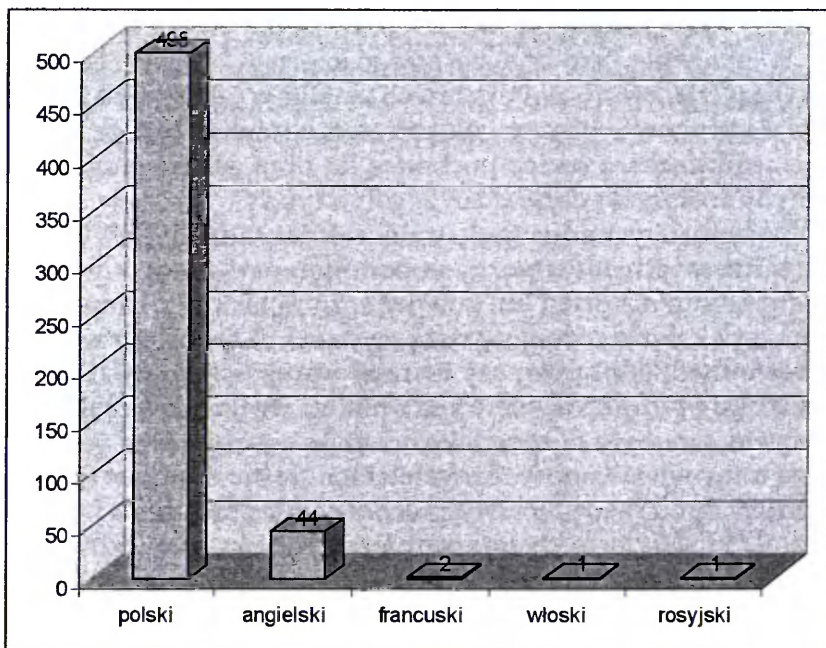
W celu uzyskania maksymalnej dokładności wyników, w obliczeniach statystycznych pominęłam dublety, uwzględniłam natomiast drugi lub kolejny egzemplarz tego samego tytułu, jeśli książki różnią się datą wydania i/lub zostały wydane przez innych edytorów, czy w innej wersji językowej. Podobnie zostały potraktowane wydawnictwa dwutomowe lub trzytomowe, tzn. były liczone jako odrębne egzemplarze, jeśli kolejne tomy wydawano w różnych latach. Jeśli natomiast książka ukazała się od razu jako dwutomowa całość (*Mój wiek* [Aneks, poz. 479], *Historia dwudziestolecia* [Aneks, poz. 526] oraz *Młode pokolenie chłopów* [Aneks, poz. 48]) była liczona jako jedna pozycja. Kierując się powyższymi kryteriami ustaliłam, że w skład księgozbioru wchodzi 546 pozycji i taka będzie suma końcowa wszystkich obliczeń. Natomiast przywołanie niektórych danych uzyskanych na podstawie analizy księgi inwentarzowej ma na celu uwypuklenie tych cech tarnowskiej kolekcji, które wyróżniają ją na tle całych zbiorów.

4.1. Zasięg językowy

W księgozbiornie A. i L. Ciołkoszów znajdującym się w MBP dominują publikacje w języku polskim. Ich łączna ilość to 498

pozycji, tj. 91,2% analizowanych zbiorów. Wyróżniającą się część stanowią książki w języku angielskim – 44 pozycje tj. 8% księgozbioru. Kolekcję Ciołkoszów uzupełniają dwie publikacje w języku francuskim oraz po jednej w językach rosyjskim i włoskim. Liczebność książek w poszczególnych językach ilustruje wykres nr 2.

Wykres 2. Zasięg językowy księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP

Źródło: wykres autorski.

Wśród książek w języku polskim przeważająca część to publikacje napisane przez polskich autorów – na 496 pozycji, tylko 41 to przekłady z innych języków (17 poz. z j. angielskiego, 12 z rosyjskiego, 5 z francuskiego, 4 z niemieckiego, 2 z włoskiego, 1 z serbo-chorwackiego). Autorzy reprezentowani przez największą liczbę książek to A. Ciołkosz (12 tytułów, w tym 3 broszury o objętości poniżej 20 stron oraz 3 różne wydania publikacji *Ludzie PPS*), publicysta A. Bregman oraz autorzy literatury pięknej i wspomnieniowej: G. Herling-Grudziński,

W. Solski (po 6 tytułów) i H. Naglerowa (5 tytułów). Obecność książek Bregmana można tłumaczyć zbieżnością zainteresowań autora i właścicieli księgozbioru oraz współpracą Ciołkosza i Bregmana przy redagowaniu pisma „Polemiki” [Ciołkoszowa, 1995, s. 219]. Natomiast 5 książek W. Solskiego, 4 G. Herlinga-Grudzińskiego i 3 H. Naglerowej to dary dla A. i L. Ciołkoszów, o czym świadczą zawarte w nich dedykacje.

Wśród książek anglojęzycznych najwięcej dotyczy tematyki polskiej, a szczególnie okresu II wojny światowej. Można tu wymienić książki poświęcone historii i teraźniejszości Polski (*All about Poland* Józefa Retingera Aneks, poz. 375), *Poland: lights and shadows in the life of an Ancient Nation* W. Th. Dobrzyńskiego [Aneks, poz. 85]), jej sytuacji po wybuchu II wojny światowej (*I saw Poland suffer*, opublikowane pod pseudonimem A Polish Doctor [Aneks, poz. 144]), walkom toczonym przez polskich żołnierzy (*Poland's first 100 000: story of the rebirth of the Polish Army, Navy and Air Force after the september campaign* Stefana Kleczkowskiego [Aneks, poz. 171]), *Poland fights back* Ksawerego Pruszyńskiego [Aneks, poz. 365]. Jak obrazują powyższe przykłady, wiele książek zostało napisanych przez polskich autorów bądź przetłumaczonych z języka polskiego, w celu jak najszerzego rozpowszechnienia informacji na temat sytuacji w okupowanym kraju.

Tylko jedna pozycja w j. angielskim dotyczy najnowszej historii Polski – jest to *Mad, drams, saving graces: Poland: a nation in conspiracy* M. Kaufmana [Aneks, poz. 168], dokumentująca koniec systemu komunistycznego w Polsce.

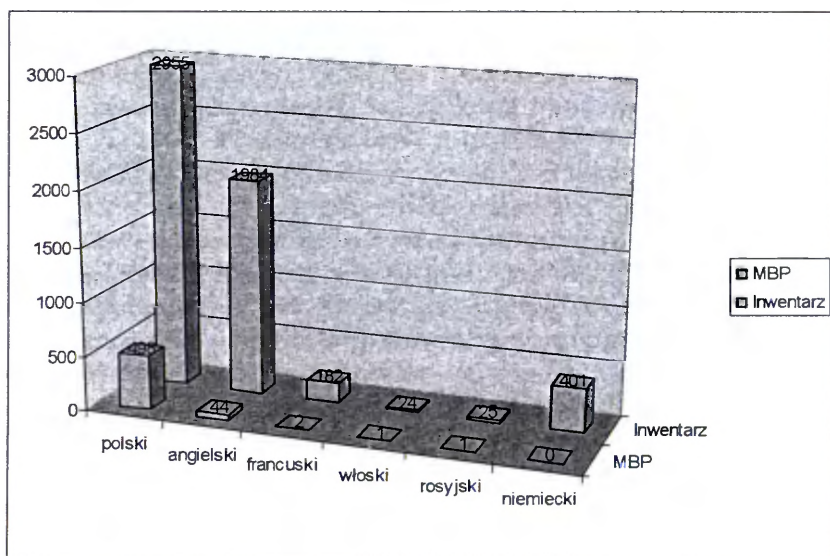
Wśród książek w języku angielskim z zakresu literatury pięknej odnaleźć można wspomniane w poprzednim rozdziale *Pride and Prejudice* J. Austen [Aneks, poz. 9], *The White Monkey* i *The Silver Spoon* stanowiące 1 i 2 część Nowoczesnej komedii J. Galsworthy'ego [Aneks, poz. 104 i 105], a także *The poetical works* Roberta Browninga [Aneks, poz. 38] oraz wybór opowiadań *Great English Short Stories* [Aneks, poz. 119].

Książki w języku francuskim to *La politique Polonaise* Adama Ch. Rose'a [Aneks, poz. 382], oraz *Souvenirs de Starobielsk* J. Czapskiego [Aneks, poz. 72], pozycja w języku wło-

skim to – również wspomniana w poprzednim rozdziale *La cortina cade: la storia dei Partiti Socialisti Nell' Europa Orientale* [Aneks, poz. 216], natomiast książka w języku rosyjskim to zbiór danych statystycznych pt. *Mir socializma: w cifrach i faktach 1963 rok* [Aneks, poz. 271].

Interesujące jest porównanie danych wynikających z analizy zasięgu językowego kolekcji zgromadzonej w tarnowskiej bibliotece z danymi wynikającymi z analizy książki inwentarzowej, przedstawione na wykresie nr 3.

Wykres 3. Zasięg językowy publikacji zgromadzonych w MBP na tle danych wynikających z książki inwentarzowej

Źródło: wykres autorski.

Z wykresu wynika, że zarówno w zbiorach odnotowanych w książce inwentarzowej, jak i znajdujących się w MBP dominują książki w języku polskim, aczkolwiek ta dominacja zaznacza się wyraźniej w zbiorach MBP (91,2%, podczas gdy w inwentarzu pozycje w języku polskim stanowią ok. 53%). Udział książek anglojęzycznych natomiast o wiele wyraźniej zaznacza się w książce inwentarzowej (ok. 35%), niż w zbiorach przekazanych tarnowskiej bibliotece (8%). Pozycje nie-

mieckojęzyczne stanowią ok. 7% zbiorów odnotowanych w inwentarzu, natomiast w MBP nie znalazła się ani jedna książka w tym języku.

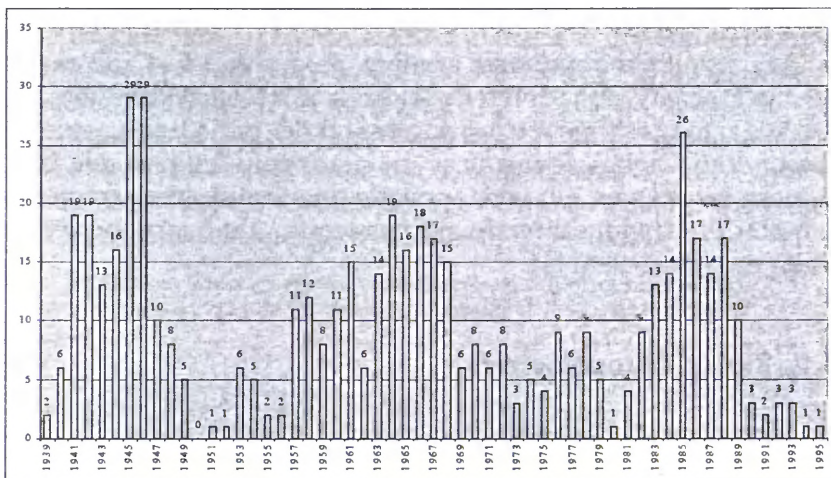
Jak wynika z powyższej analizy, zbiory A. i L. Ciołkoszów nie ograniczały się jedynie do książek w ich ojczystym języku. Dowodzi to niezbiecie, że wśród przeszkód, jakie bez wątpienia napotykali Ciołkoszowie przy gromadzeniu książek nie było bariery językowej, lub występowała ona w znikomym stopniu. Ich zbiory powiększały się sukcesywnie, choć z różną dynamiką na przestrzeni lat.

4.2. Zasięg chronologiczny

Wszystkie książki wchodzące w skład księgozbioru A. i L. Ciołkoszów w MBP ukazały się w XX w. W przypadku 19 tytułów ustaliłam rok publikacji, korzystając ze zintegrowanego katalogu British Library (www.bl.uk). Nie udało się ustalić daty wydania dzieła *The poetical works R. Browninga* [Aneks, poz. 38] – w katalogu elektronicznym *British Library* nie odnotowano egzemplarza o takich cechach formalnych jak ten, który znalazł się w księgozbiornie Ciołkoszów. Egzemplarze takie można natomiast odnaleźć na stronach www pośredniczących w sprzedaży książek, jednak tylko w jednym przypadku określono rok publikacji jako ok. 1920. Jest to więc prawdopodobnie najstarsza książka w kolekcji Ciołkoszów przekazanej tarnowskiej bibliotece. Przed wojną ukazały się również klasyczne powieści angielskie: *The White Monkey* oraz *The Silver Spoon* J. Galsworthy'ego – odpowiednio w latach 1931 i 1932 [Aneks, poz. 104 i 105] oraz *Pride and Prejudice* J. Austen – w 1934 r. [Aneks, poz. 9]. Z lat trzydziestych XX w. pochodzą także *But: we are observed* Hillaire'a Belloca [Aneks, poz. 15], oraz *Poland* W. J. Rose'a [Aneks, poz. 383]. Natomiast najnowszą publikacją w księgozbiornie jest wydane w 1995 r. *Spojrzenie wstecz*, będące zapisem obszernego wywiadu historyka A. Friszke z Lidią Ciołkoszową [Aneks, poz. 66].

Ilość książek wydanych w poszczególnych latach, znajdujących się w tarnowskiej części księgozbioru A i L. Ciołkoszów ilustruje wykres 4.

Wykres 4. Zasięg chronologiczny księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP (lata 1939-1995)

Źródło: wykres autorski.

Zauważyć można wyraźny przyrost zbiorów w latach czterdziestych (najwięcej książek wydano w latach 1945 i 1946 – po 29 tytułów), widoczny spadek w okresie od 1947 do 1956 r. (w księgozbiornie nie ma ani jednej pozycji wydanej w 1950 r.). Następny wzrost przypada na lata 1957-1968 (najwięcej książek – 19 – wydano w 1964 r.). Kolejne 13 lat (1969-1982), reprezentowane jest przez liczbę poniżej 10 tytułów przypadających na każdy rok (najwięcej – po 9 – wydano w latach 1976 i 1978, najmniej – 1 – w 1980 r.). Od 1983 r. następuje kolejny wzrost, z kulminacją w 1985 r. (26 pozycji). Książki wydane w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych stanowią znikomą część zbiorów (w sumie 13 pozycji).

Zasięg chronologiczny księgozbioru przekazanego MBP obejmuje okres 64 lat: od 1931 do 1995 r. (nie licząc wspomnianej wyżej pozycji *The poetical works* R. Browninga, której rok wydania jest niepewny). Cały księgozbiór miał szerszy zasięg – najstarsza odnotowana pozycja pochodzi z 1863 r. Najwięcej książek – zarówno w całym księgozbiornie, jak w części przekazanej MBP, wydano w latach: 1945 (153 pozycje ogółem, z czego 29 w MBP), 1946 (ogółem 173, w MBP 29), 1964 (odpowiednio 164 i 19) oraz 1966 (210 i 18).

Generalnie więc w księgozbiorze odnotowanym w inwentarzu, podobnie jak w zbiorach MBP, największa ilość książek przypada na lata czterdzieste oraz sześćdziesiąte. Jeśli zaś chodzi o procentową ilość książek z danego roku znajdujących się w MBP w stosunku do ilości wszystkich odnotowanych książek pochodzących z tego roku, można zauważyć, że przekazano stosunkowo dużą część książek z lat 1941, 1945 i 1946 (odpowiednio: 16,6%, 18,9% i 16,7%). Poza tym, choć książki z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych stanowią niewielką część całego księgozbioru, to właśnie one w dużej mierze zostały przekazane tarnowskiej bibliotece. W księdze inwentarzowej odnotowano 509 pozycji z lat 1978-1995, w MBP znajdują się 152 pozycji z tego okresu, co stanowi 29,8%. Można więc powiedzieć, że tarnowska kolekcja tylko w pewnym stopniu odzwierciedla strukturę chronologiczną całego księgozbioru.

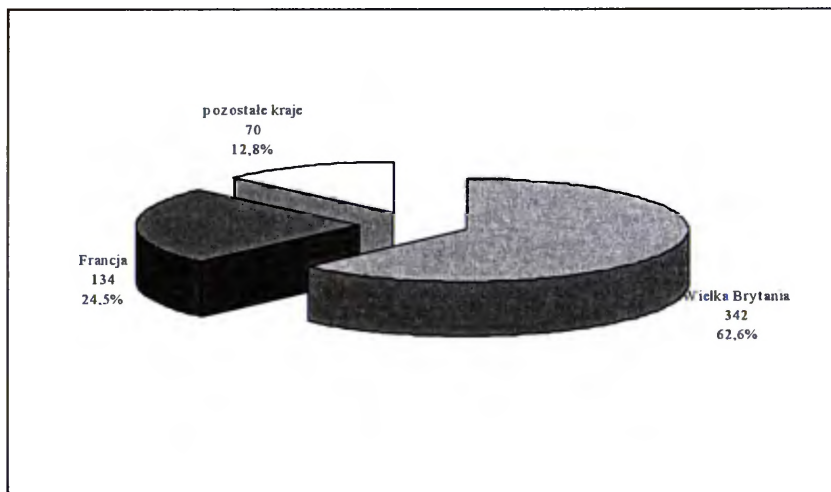
Zwiększony przyrost książek w latach czterdziestych można tłumaczyć dużą ilością bieżących publikacji na temat wydarzeń wojennych oraz żywym zainteresowaniem A. i L. Ciołkoszów tą problematyką. Obniżenie przyrostu zbiorów w latach pięćdziesiątych to wynik ogólnego spadku produkcji wydawniczej na emigracji [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 123]. Późniejszy wzrost w latach sześćdziesiątych może się wiązać z aktywną działalnością polityczną i publicystyczną, podejmowaną zwłaszcza przez A. Ciołkosza. Zbyt mało jest jednak przesłanek, by wyciągać generalne wnioski na temat czynników wpływających na taką, a nie inną ilość w księgozbiorze tytułów wydanych w poszczególnych latach. Należy również pamiętać, że wiele książek prawdopodobnie pochodziło z darów od zaprzyjaźnionych osób. Nie wiadomo też, ilu pozycji faktycznie znajdujących się w zbiorach nie wpisano do inwentarza.

Książki gromadzone przez L. i A. Ciołkoszów na emigracji w Londynie pozwalają nie tylko prześledzić produkcję wydawniczą w poszczególnych latach, lecz zarazem niosą informacje o miejscach, w których wydawano polską literaturę, pozwalając osadzić ją również w topograficznym kontekście.

4.3. Zasięg topograficzny

W tarnowskim księgozbiorze Ciołkoszów znajdują się publikacje wydane w 14 krajach na niemal wszystkich kontynentach. Najwięcej książek opublikowano w Wielkiej Brytanii (341, w tym 12 w Szkocji, 2 w Walii, pozostałe w Anglii) oraz we Francji (134). Suma książek wydanych w innych krajach to 70 pozycji. Procentowy udział w książkach z Wlk. Brytanii, Francji, oraz pozostałych krajów w tarnowskim księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów ilustruje wykres 5.

Wykres 5. Zasięg topograficzny. Książki wydane w Wielkiej Brytanii i Francji w księgozbiorze Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP

Źródło: wykres autorski.

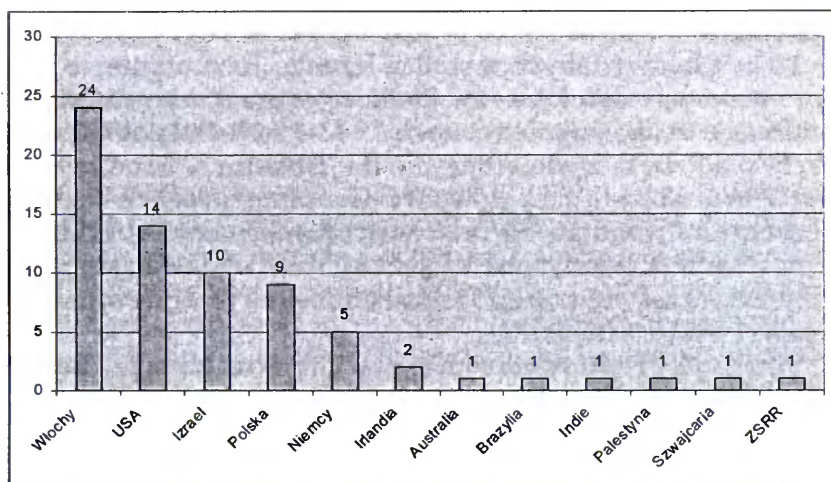
Dominacja w księgozbiorze publikacji wydanych w Wlk. Brytanii jest zrozumiała, gdyż w tym właśnie kraju osiedli Ciołkoszowie w 1940 r. i mieszkali tam do końca życia. Niemal wszystkie książki pochodzące z Wielkiej Brytanii wydano w Londynie – 325, poza tym na terytorium Anglii 3 książki ukazały się w podlondyńskim Harmondsworth, 2 na terenie Walii w Newtown, natomiast na terytorium Szkocji 10 publikacji wydano w Glasgow, jedną w Edynburgu i jedną w Kil-

marnock. 11 książek wydanych w Szkocji pochodzi z lat czterdziestych, natomiast ostatnią wydaną w tym kraju pozycją w księgozbiornie A. i L. Ciołkoszów jest *Sługa gnuśny: fragment pamiętnika* Jana P. Dąbrowskiego [Aneks, poz. 80].

Duża ilość książek wydanych we Francji wynika przede wszystkim z aktywności działającego tam Instytutu Literackiego – najważniejszego i najbardziej opiniotwórczego polskiego wydawnictwa emigracyjnego. We Francji, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, pod względem liczby wydanych książek zdecydowanie dominuje stolica: w Paryżu ukazały się wszystkie 134 książki.

Pozostałe kraje reprezentowane są przez znacznie mniejszą liczbę tytułów. Szczegółowe dane przedstawia wykres 6.

Wykres 6. Zasięg topograficzny. Liczba pozycji wydanych poza Wielką Brytanią i Francją w księgozbiornie Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP

Źródło: wykres autorski.

Spśród pozostałych krajów wyraźnie zaznacza się więc dominacja Włoch, w których ukazało się 25 książek, w tym 23 w stolicy – Rzymie oraz po jednej w Bari i Firenze. Znamienne jest to, że 23 książki opublikowane we Włoszech, znajdujące się w księgozbiornie Ciołkoszów zostały wydane w latach 1945-1947. Okres włoski w historii polskiej literatury emigracyjnej

wiązał się przede wszystkim z krótką, lecz intensywną działalnością Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu oraz kontynuato-rem tej działalności – Instytutem Literackim, który w pierw- szym okresie swego istnienia funkcjonował w Rzymie. Po przeniesieniu Instytutu do Paryża wydawanie polskich ksią- żek we Włoszech uległo zahamowaniu. Najnowsza książka wydana we Włoszech w księgozbiornie Ciołkoszów to opubli- kowana w języku włoskim i nakładem włoskiego wydawnic- twa *La Cortina Cade...*, pochodząca z 1953 r. [Aneks, poz. 216].

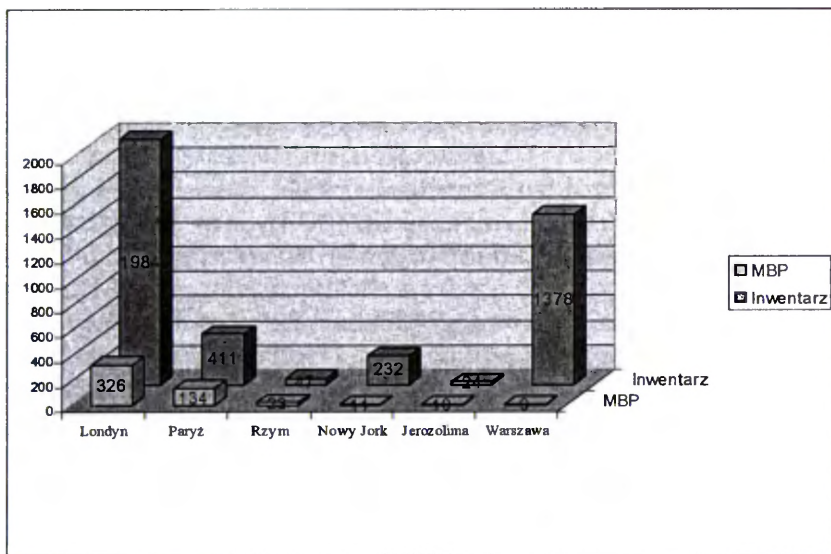
Kolejny pod względem ilości wydanych książek kraj to USA, reprezentowane w księgozbiornie Adama i Lidii Ciołko- szów przez 14 książek – 11 wydanych w Nowym Jorku, po jednej w Waszyngtonie, Bostonie i Chicago. Obecność tych ksią- żek w zbiorach może się wiązać się z kontaktami A. Ciołkosza z amerykańską Polonią i jego podróżami do Stanów Zjedno- czonych.

10 książek wydanych w stolicy Izraela, Jerozolimie, to jed- na ze starszych części zbiorów Ciołkoszów przekazanych MBP. Publikacje te ukazały się w latach 1943-1947. Działalność pol- skich placówek wydawniczych na Bliskim i Środkowym Wschodzie wiązała się z głównie z działalnością sekcji wyda- niczych funkcjonujących przy walczących na tych terenach jednostkach wojskowych. W Jerozolimie wydawano przede wszystkim klasykę polską i lektury szkolne. [Danilewicz-Zie- lińska, 1992, s. 106-107]

Polska jest reprezentowana w tarnowskim zbiorze Ciołko- szów tylko przez 9 tytułów – wszystkie ukazały się w Warsza- wie. Można tu zauważyć największą różnicę proporcji pomię- dzy książkami odnotowanymi w inwentarzu, a przekazanymi MBP. Według zapisów w książce inwentarzowej w Londynie ukazały się 1984 książki, natomiast w Warszawie 1378. Odno- towano też książki wydane w innych polskich miastach, jak Kraków (182), Wrocław (60), Poznań (50), Katowice (42), czy Łódź (31).

Proporcje pomiędzy książkami wydanymi w poszczegól- nych miastach, znajdującymi się w zbiorach MBP, a wszystki- mi książkami odnotowanymi w inwentarzu przedstawia wy- kres 7.

Wykres 7. Zasięg topograficzny. Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP na tle danych wynikających z książki inwentarzowej

Źródło: wykres autorski.

Można więc stwierdzić, że jakkolwiek książki wydane w innych krajach stanowiły w całym księgozbiorze większość, to jednak nie tak wyraźną jak w części przekazanej tarnowskiej bibliotece. Należy jednak pamiętać, że wiele polskich książek, które zgromadzili na emigracji Ciołkoszowie, ukazało się masowo w kraju, głównie nakładem wydawnictwa Książka i Wiedza. Przez cały okres PRL były one powszechnie dostępne, w przeciwieństwie do książek wydawanych przez paryski Instytut Literacki czy londyńską Polonię.

Pozostałe kraje, z których pochodzą książki A. i L. Ciołkoszów przekazane tarnowskiej bibliotece to Niemcy (5 tytułów, w tym 3 to zeszyty wydawanego w Berlinie czasopisma „Słowo”), Irlandia (2 tytuły wydane w Dublinie) oraz ZSRR (Moskwa), Szwajcaria (Neuchatel), Palestyna, Brazylia (Kurytyba), Indie (Bombaj) i Australia (Melbourne) – po jednym tytule.

W każdym z wyżej wymienionych krajów i miast działały wydawnictwa publikujące literaturę polską, o zróżnicowanej wartości merytorycznej i zasięgu oddziaływania.

4.4. Zasięg typograficzny

W tarnowskim księgozbiorze Ciołkoszów znajduje się 546 pozycji opublikowanych przez 123 wydawców. Wśród nich zdecydowanie przoduje Instytut Literacki ze 104 publikacjami wydanymi w latach 1946-1990 (w tym 4 ukazały się w Rzymie, pozostałe w Paryżu). Kolejne miejsca w księgozbiorze zajmują dwa wydawnictwa londyńskie: Polonia z 49 publikacjami (wydanymi w latach 1963-1990), oraz Polska Fundacja Kulturalna z 40 tytułami (opublikowanymi w latach 1963-1993).

Instytut Literacki powstał wiosną 1946 r. w Rzymie dzięki pomocy ze strony 2. Korpusu oraz pożyczce z Funduszu Społecznego Żołnierza, która pozwoliła na uruchomienie własnej drukarni [Dybciaak, 1990, s. 13]. W pierwszej fazie kontynuował linię realizowaną przez „Bibliotekę Orła Białego” – serię wydawaną przez Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu. W latach 1946-1947 we Włoszech ukazało się 28 książek drukowanych nakładem Instytutu. [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 118]. W księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów przekazanym tarnowskiej bibliotece można odnaleźć cztery z nich: *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec* Pawła Hostowca [Aneks, poz. 143], *Kobiety* St. Kuszelewskiej [Aneks, poz. 213], *Na miarę człowieka* L. Bluma [Aneks, poz. 28] oraz *W oczach pisarzy: wybór opowieści wojennych (1939-1945)* – antologię opracowaną przez G. Herlinga-Grudzińskiego [Aneks, poz. 466]. Oprócz książek Instytut Literacki jeszcze w okresie rzymskim wydał pierwszy zeszyt czasopisma „Kultura”, początkowo zamierzonego jako kwartalnik. Zeszyt ten, różniący się od następnych większym formatem, również znajduje się w zbiorach A. i L. Ciołkoszów. Pod koniec 1947 r. Instytut został przeniesiony do Francji, gdzie znalazł swą siedzibę w Maisons-Laffitte k. Paryża. Na czele zespół redakcyjnego Instytutu Literackiego przez cały okres jego istnienia, tj. w latach 1946-2001, stał J. Giedroyc. Pozostali członkowie zespołu, którzy związali swe życie z działalnością wydawnictwa to Zofia i Zygmunt Hertzowie oraz Henryk Giedroyc (brat Jerzego), a także J. i M. Czapscy. Wśród autorów współpracujących w różnym okresie czasu z Instytutem Literackim, drukujących swe teksty

w „Kulturze”, można wymienić m.in. Wacława Zbyszewskiego, Leopolda Ungiera, J. Mieroszewskiego, Stefana Kisielewskiego, L. Kołakowskiego, Konstantego Jeleńskiego, Cz. Miłosza, M. Danilewicz-Zielińską, T. Terleckiego, G. Herlinga-Grudzińskiego. Systematyczne wydawanie książek w ramach tzw. Biblioteki Kultury rozpoczęto w 1953 r. Przed tym okresem ukazało się 35 tomów. Przez cały okres funkcjonowania Biblioteki Kultury wydano ogółem 512 tomów. Wśród nich znalazły się utwory ważniejszych pisarzy emigracyjnych (w tym pisma zebrane Witolda Gombrowicza i Cz. Miłosza), pisarzy krajowych (niektóre wydane pod pseudonimami, np. S. Kisielewski publikował swoje powieści jako Tomasz Staliński), a także pisarzy obcojęzycznych, w szczególności rosyjskich dysydentów. W skład Biblioteki Kultury wchodziły również „Zeszyty Historyczne” – kwartalnik wydawany od 1962 r., zawierający materiały do dziejów najnowszych Polski [Zieliński, 1990, s. 147]. Poza tym w ramach Biblioteki Kultury ukazywały się serie «Dokumenty» oraz «Archiwum Rewolucji» – obejmujące świadectwa dotyczące historii najnowszej.

Seria «Dokumenty» jest reprezentowana w tarnowskim księgozbiornie Ciołkoszów przez m.in.: *Kolumbowy błąd: szkice z historii, teorii i praktyki sowieckiego komunizmu* W. Sukiennickiego [Aneks, poz. 429], *Klub Krzywego Koła* W. Jedlickiego [Aneks, poz. 151], *Sąd idzie!: stenogram z procesu A. Siniawskiego i J. Daniela (A. Terca i M. Arzaka): Moskwa, luty 1966* [Aneks, poz. 392], *Refleksje pewnego życia Alicji Zawadzkiej-Wetz* [Aneks, poz. 531]. Do «Archiwum Rewolucji» należą: *Wybór towarzyszy I. Silone* [Aneks, poz. 400], *Inny świat: zapiski sowieckie* G. Herlinga-Grudzińskiego [Aneks, poz. 134], *Tematy rosyjskie* M. Mihajlova [Aneks, poz. 268], *Dwadzieścia listów do przyjaciela* S. Allilujewej [Aneks, poz. 5].

Wydawnictwo **Polonia**, reprezentowane w księgozbiornie A. i L. Ciołkoszów przez 49 książek, powstało w 1958 r. w Londynie. Oficyna pod kierownictwem A. Stypułkowskiego nastawiona była na wydawanie książek przede wszystkim z zakresu historii, politologii oraz literatury współczesnej. W 1981 r. wydawnictwo przejął Jan Chodakowski i rozszerzył jego ofertę, pragnąc dotrzeć również do czytelników w Polsce

[Habielski, 2004, s. 135]. Powstały wówczas serie «Z dziejów ZSRR», «Czasy i ludzie», «Wokół literatury». W 1982 r. dyrektor Chodakowski założył profilowo zbliżone do Polonii wydawnictwo Puls Publications.

W księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów najstarszymi książkami wydanymi przez Polonię są *Polska i nowa Europa* A. Bregmana [Aneks, poz. 34] oraz *Między wojną a pokojem* Hugh'a Setona-Watsona [Aneks, poz. 397]. Prócz tego w księgozbiorze znalazły się 2 książki z serii «Czasy i Ludzie» [Aneks, poz. 62 i 112], 3 z serii «Z dziejów ZSRR» [Aneks, poz. 86, 130 i 538], 5 z serii «Świat Współczesny» [Aneks, poz. 147, 167, 217, 218 i 311], oraz 9 z serii «Wokół Literatury» [Aneks, poz. 11, 210, 236, 239, 253, 312, 364, 482 i 534].

Polska Fundacja Kulturalna (40 książek w księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów) została założona w Londynie w 1950 r., a jej pierwszym prezesem był generał Wł. Anders. Fundacja była instytucją społeczną, utworzoną w celu szerzenia kultury polskiej, poprzez m.in. publikowanie autorów emigracyjnych. Od 1963 r. z inicjatywy i pod kierunkiem Juliusza Sakowskiego rozpoczęła wydawanie tanich książek w formacie kieszonkowym, wzorowanych na brytyjskich paperbackach. Oferta PFK nastawiona była przede wszystkim na gust masowego czytelnika, nakładem wydawnictwa ukazywały się głównie powieści, ale także wspomnienia, lub szkice historyczne [Zieliński, 1990, s. 150-151]. W księgozbiorze Ciołkoszów odnaleźć można publikacje reprezentujące każdy z wyżej wymienionych nurtów, a więc powieści, m.in.: *Chłopcy z Nowoszybek* Floriana Czarnyszewicza [Aneks, poz. 73], *Czerwona wiosna* J. Łobodowskiego [Aneks, poz. 242], *Gringa* Janiny Surynowej-Wyczółkowskiej [Aneks, poz. 433], wspomnienia, m.in.: *Cygańskim wozem: miasto, ludzie, książki* K. Wierzyńskiego [Aneks, poz. 492], *Patrząc wstecz: pamiętnik F. Goetla* [Aneks, poz. 117], *Aleja dobrych znajomych* T. Nowakowskiego [Aneks, poz. 305], szkice historyczne: *Od Wiednia do Maciejowic* M. Kukiela [Aneks, poz. 208], *Zakamarki historii* A. Bregmana [Aneks, poz. 35]. Najobszerniejszą i najstaranniej wydaną przez PFK książką w zbiorach Ciołkoszów jest dwutomowa, bogato ilustrowana i zaopatrzona w kilka indeksów *Kronika życia Józefa Piłsudskiego* Wacława Jędrzejewicza [Aneks, poz. 152].

Inne wydawnictwa, których udział zaznaczył się w księgozbiorze Ciołkoszów liczbą powyżej 5 pozycji prezentuje poniższa tabela. Wydawnictwa zostały uszeregowane według liczby wydanych książek, a w przypadkach jednakowej ilości publikacji – alfabetycznie.

Tabela 1

Zasięg typograficzny. Oficyny wydawnicze reprezentowane w tarnowskim księgozbiorze A i L. Ciołkoszów przez 6-18 publikacji

Wydawnictwo	Miejsce wydania	Ilość wydanych książek	W latach
Gryf Publication Ltd.	Londyn	18	1953-1974
Libella	Paryż	18	1957-1989
Wydawnictwo Światowego Związku Polaków z Zagranicy	Londyn	16	1943-1948
Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”	Londyn	15	1949-1988
Odnowa	Londyn	13	1964-1985
Orbis	Londyn	13	1946-1969
M. I. Kolin	Londyn	12	1941-1943
Puls	Londyn	12	1983-1993
Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu	Rzym	12	1945-1946
B. Swiderski	Londyn	9	1957-1967
Oficyna Poetów i Malarzy	Londyn	9	1954-1977
Aneks	Londyn	8	1982-1987
J. Rollis Book Co. Ltd.	Londyn	7	1945-1946
PPS	Londyn	7	1945-1987
Editions Spotkania	Paryż	6	1984-1988
Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie	Londyn	6	1986-1988

Źródło: tabela autorska.

Jakkolwiek w księgozbiorze Ciołkoszów nie odnajdziemy na ogół najstarszych ani najnowszych tytułów pochodzących z poszczególnych oficyn, to jednak już na podstawie powyższej tabeli można stwierdzić, że wydawnictwa działały w różnych okresach czasu, na przestrzeni od lat czterdziestych do osiemdziesiątych XX w., bardzo zróżnicowany był również czas ich funkcjonowania (od 3 do 43 lat). Dlatego też, mówiąc o aktywności danego wydawnictwa należy wziąć pod uwagę nie tylko ilość opublikowanych tytułów (w takim przypadku na pierwszym miejscu znajdują się Gryf Publication Ltd. oraz Libella – oba reprezentowane w księgozbiorze przez 18 tytułów), lecz również czas, w ciągu którego zostały one wydane – a wówczas za najbardziej aktywne wydawnictwo trzeba uznać Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, reprezentowany w księgozbiorze

przez 12 tytułów, opublikowanych na przestrzeni zaledwie dwóch lat działalności. Na drugim miejscu, jeśli chodzi o aktywność rozumianą w ten sposób, znalazło się wydawnictwo M. I. Kolin (12 tytułów w ciągu 3 lat), a na trzecim J. Rolls Book Co. Ltd. (7 tytułów wydanych w ciągu 2 lat). Zasadne wydaje się więc przedstawienie oficyn wymienionych w powyższej tabeli nie według ilości tytułów znajdujących się w księgozbiorze, ale według kolejności powstania poszczególnych domów wydawniczych. Pozwoli to również prześledzić relacje zachodzące pomiędzy niektórymi z nich.

Firma **M. I. Kolin**, reprezentowana w księgozbiorze Ciołkoszów przez 12 tytułów, została założona w Londynie w 1940 r. przez Maurycego Kohna oraz Ignacego Lindenfelda (właściciela wydawnictw Minerva Publ.). Jej nakładem ukazywało m.in. pismo „Wiadomości Polskie”, którego redaktor Mieczysław Grydzewski decydował również o profilu wydawniczym M. I. Kolin (to za jego sprawą wydawnictwo publikowało książki klasyków polskich w serii «Książnica Narodowa»). Wydawnictwo M. I. Kolin przestało istnieć wraz z zamknięciem „Wiadomości” w 1944 r. [Supruniuk, dok. elektr., 1999].

W księgozbiorze Ciołkoszów można odnaleźć jedną książkę z serii «Książnica Narodowa» – jest to *Bitwa Racławicka* Teofila Lenartowicza [Aneks, poz. 225], dwa tomy poezji: *Lutnia po Bekwarku* J. Lechonia [Aneks, poz. 219] i *Ziemia – Wilczyca* K. Wierzyńskiego [Aneks, poz. 496], natomiast większość tytułów dotyczy tematyki historyczno-politycznej, np. *Pisma wybrane* J. Piłsudskiego [Aneks, poz. 335], *O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona: polityka Józefa Becka* St. Mackiewicza [Aneks, poz. 251], *Naród w Parlamencie: prawo i obyczaje polityczne w Anglii* Mieczysława Szera [Aneks, poz. 443].

Z zamknięciem „Wiadomości” wiązało się również podjęcie przez Mieczysława Grydzewskiego konspiracyjnej działalności wydawniczej, polegającej na publikowaniu nakładem oficyny **J. Rolls Book Co.** serii druków monograficznych, pod wspólnym tytułem „Biblioteka «Wczoraj i Dziś»”. W latach 1945-1946 ukazało się 7 zeszytów tej Biblioteki. [Stradecki 1986, s. 25-33] W księgozbiorze Ciołkoszów można odnaleźć 6 z nich [Aneks, poz. 92, 282, 283, 316, 449 i 512].

Po zamknięciu wydawnictwa M. I. Kolin jego aktywa, przede wszystkim w postaci wojennego przydziału papieru, przejęła firma **Orbis**. Firma ta początkowo opierała się na biurze podróży Orbis działającym w Londynie w czasie wojny, a po zakończeniu działań zbrojnych zamierzała, nawiązując do tradycji Ruchu, uruchomić sieć punktów sprzedaży książek w różnych krajach. Pod szyldem Orbisu funkcjonowała księgarnia, wydawnictwo, a także produkcja i sprzedaż płyt gramofonowych. [Danilewicz-Zielińska, 1996, s. 140-141]. Publikowano książki z zakresu literatury pięknej, historii (Polski i powszechnej), politologii, wojskowości; dokumenty; podręczniki i materiały pomocnicze dla szkół; słowniki oraz czasopisma.

Po wojnie księgarnia Orbis dysponowała punktami sprzedaży w Londynie, Edynburgu i Dundee. Przetrwała tylko księgarnia londyńska, która w końcu lat 60. XX w. ulokowana została na Earl's Court, gdzie działa do czasów obecnych [Habielski, 1999, s. 177].

W księgozbiorze Ciołkoszów znajduje się 13 pozycji wydanych nakładem Orbisu, głównie o tematyce historycznej oraz wspomnieniowej, np. *Zarys historii Polski do r. 1795 A.* Lewickiego [Aneks, poz. 228], *Zarys historii wojskowości w Polsce* M. Kukiela [Aneks, poz. 209], *Historia polskiej filozofii politycznej* E. Jarry [Aneks, poz. 150], *Byłem szefem sztabu obrony Warszawy* T. Tomaszewskiego [Aneks, poz. 459], czy *W sojusznicy Londynie* E. Raczyńskiego [Aneks, poz. 371].

Wydawnictwo Światowego Związku Polaków z Zagranicy (16 tytułów w księgozbiorze) powstało w celu wspierania londyńskiego „Światpolu”, w którym działała również Lidia Ciołkoszowa. Działalność wydawnicza „Światpolu”, intensywna we wczesnych latach powojennych, stopniowo wygasła głównie wskutek braku funduszy [Czaykowski, Sulik, 1961, s. 312]. W tarnowskim księgozbiorze Ciołkoszów znajdują się głównie typowe dla tego wydawnictwa publikacje o tematyce historycznej, np. *Powstanie listopadowe i Powstanie styczniowe* A. Śliwińskiego [Aneks, poz. 447 i 448], *Śląsk Opolski* St. Kudlickiego [Aneks, poz. 206], kulturalnej, np. *Kraków miastem sztuki* Karola Estreichera [Aneks, poz. 98], *Podstawy kultury polskiej* I. Wieniewskiego [Aneks, poz. 486], publika-

cje dotyczące bieżącej sytuacji politycznej, np. *Pięć lat walki narodu polskiego pod okupacją niemiecką* H. Weber [Aneks, poz. 480] oraz opracowania autorstwa B. Wierzbiańskiego, dotyczące skupisk polonijnych: *Polonia Zagraniczna w latach 1939-1946* [Aneks, poz. 488] i rozszerzona wersja tej publikacji pt. *Polacy w świecie* [Aneks, poz. 487].

Spowodowana sytuacją wojenną migracja ludności polskiej ze Związku Radzieckiego na Środkowy i Bliski Wschód (Iran, Irak, Palestyna) oraz powstawanie w tych regionach licznych skupisk Polaków, tworzących się głównie na szlakach przemarszu wojska polskiego, zaowocowało również podjęciem akcji wydawniczej na szeroką skalę. Szczególną aktywność na tym polu wykazał **Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu Wojsk Polskich**, a także wchodzące w jego skład poszczególne jednostki jak np. **Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich** [Pazyra, 1970, s. 324-326]. 2. Korpus został rozwiązany w wyniku demobilizacji Polskich Sił Zbrojnych, ale jego działalność była kontynuowana przez takie wydawnictwa jak **Gryf Publication** czy **Instytut Literacki**.

W księgozbiornie Ciołkoszów działalność wydawnicza 2. Korpusu udokumentowana jest 12 publikacjami. Wśród nich znajdują się przedruki klasyki polskiej: *Duma o hetmanie* S. Zeromskiego [Aneks, poz. 545], *Nurt* W. Berenta [Aneks, poz. 16], różnego typu publikacje poświęcone stosunkom polsko-radzieckim: np. *Ustrój sowiecki* R. Wragi [Aneks, poz. 510], *Ludzie sponiewierani* H. Waglerowej [Aneks, poz. 285], poezja zarówno autorów uznanych np. K. Wierzyńskiego – *Wolność tragiczna* [Aneks, poz. 495] oraz *Ziemia – Wilczyca* [Aneks, poz. 497], jak i debiutantów – antologia *Przyptyw: poeci 2 Korpusu* [Aneks, poz. 367].

Wywodzący się z Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu **Gryf Publication Ltd.** powstał w Londynie w 1946 r. i funkcjonował do 1976 r., wydając książki z zakresu literatury pięknej (głównie pisarzy emigracyjnych), najnowszej historii Polski, politologii, eseistyki oraz czasopisma, m.in. tygodnik „Orzeł Biały”.

W tarnowskim księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się 18 tytułów wydanych przez **Gryf Publications**, reprezentujących wszystkie wyżej wymienione dziedziny. Wśród książek o tematyce historycznej należy wymienić przede wszystkim tom

2 i 3 *Najnowszej historii politycznej Polski* Wł. Pobóg-Malinowskiego [Aneks, poz. 340 i 341] (tom 1 został wydany przez paryski Polish Book), zbiór wypowiedzi publicznych gen. K. Sosnkowskiego pt. *Materiały historyczne* [Aneks, poz. 419], wspomnienia S. Korbońskiego *W imieniu Rzeczypospolitej* [Aneks, poz. 188], a także zbiór gawęd Z. Nowakowskiego *Wieczory pod dębem* [Aneks, poz. 310]. Odrebną grupę stanowią publikacje opisujące sowiecką mentalność: *Inny świat* G. Herlinga-Grudzińskiego [Aneks, poz. 133], *Słońce świeci tak samo* Stefana Wóycickiego [Aneks, poz. 509], oraz *Kontakt bezpośredni* C. H. Dewhursta [Aneks, poz. 83]. Na szczególną uwagę zasługuje tom 2 publikacji *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* A. i L. Ciołkoszów [Aneks, poz. 64]. Przykładem literatury pięknej są powieści *Zawalidroga* H. Naglerowej [Aneks, poz. 288] oraz *W stancy* J. Łobodowskiego [Aneks, poz. 245].

Utworzenie **Katolickiego Ośrodka Wydawniczego „Veritas”** było jedną z inicjatyw podjętych przez powstałą w 1947 r. Londyńską Fundację Veritas. Pierwszym kierownikiem KOW „Veritas” był Bolesław Świdorski, który później utworzył własne wydawnictwo. W 1950 r. oficyna Veritas rozpoczęła wydawanie serii «Biblioteka Polska», w ramach której mieściło się 5 podserii: czerwona (beletrystyczna, poetycka, pamiętnikarska – reprezentowana przez największą ilość publikacji), brązowa (teologiczna), niebieska (religijna), zielona (naukowa) oraz biała (tzw. premiowa) [Moczko, dok. elektr., 2003].

W tarnowskim księgozbiórce Ciołkoszów znajduje się 15 pozycji wydanych nakładem Veritasu, w tym 7 w czerwonej podserii «Biblioteki Polskiej». Dominuje tematyka historyczno-wspomnieniowa, np.: *Moja służba w wojsku polskim 1917-1939* St. Kopańskiego [Aneks, poz. 185], *Pamiętniki* gen. J. Hallera [Aneks, poz. 128], *W potrzasku dziejowym: WIN na szlaku AK* St. Kluza [Aneks, poz. 172], *Laur kapitolu i wianek ruty: na polach bitew Drugiego Korpusu* J. Bielatowicza [Aneks, poz. 19], oraz tego samego autora *Książeczka poświęcona głównie rodzinemu Tarnowowi* [Aneks, poz. 18].

Oficyna Poetów i Malarzy to wydawnictwo i drukarnia założone w Londynie w 1949 r. przez Czesława Bednarczyka, który prowadził je wraz z żoną Krystyną. Znakiem rozpoznawczym wydawnictwa było – jak wskazuje już jego nazwa – har-

monijne połączenie strony literackiej z plastyczną. Wśród autorów wydawanych przez OPiM można wymienić Jana Brzękowskiego, Adama Czerniawskiego, Mariana Pankowskiego, T. Sulkowskiego, T. Terleckiego, a wśród ilustratorów współpracujących z wydawnictwem: Krystynę Grudzińską, Jana Lebensteina, Feliksa Topolskiego [Zieliński, 1990, s. 149].

W księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się 9 pozycji wydanych nakładem Oficyny Poetów i Malarzy. Na szczególną uwagę pod względem edytorskim zasługują antologia wspomnień dotyczących poety T. Sulkowskiego [Aneks, poz. 313], ozdobiona wklejonymi fotografiami, oraz *Mysli przydrożne* Jerzego Drobnika, bogato ilustrowane szkicami [Aneks, poz. 88].

Księgarnia **Bolesława Świdierskiego** powstała w 1949 r., jednak jej ożywiona działalność datuje się od 1954 r., kiedy Stowarzyszenie Kombatantów Polskich powierzyło Świdierskiemu prowadzenie Księgarni Kombatantkiej [Czaykowski, Sulik, 1961, s. 305]. Współpraca ta została po paru latach przerwana z powodu kontaktów firmy z placówkami reżymowymi [Danilewicz-Zielińska, 1992, s. 336]. B. Świdierski rozpoczął działalność wydawniczą tomem *Mickiewicz Żywy*, który otworzył serię tzw. «Żywych». Inną znaną i cenioną serią była «Londyńska Biblioteka Literacka», w ramach której publikowano powieści, eseje, wspomnienia i wiersze takich autorów jak m.in. M. Danilewiczowa, F. Sławoj Składkowski, Wit Tarnawski, T. Terlecki, Józef Żywina.

W księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się 9 książek pochodzących z oficyny B. Świdierskiego, w tym 4 wydane w ramach «Londyńskiej Biblioteki Literackiej». Na uwagę pod względem edytorskim (twarda oprawa, obwoluta, dokumentacja fotograficzna) zasługują przede wszystkim dwutomowe *Pamiętniki W. Lednickiego* [Aneks, poz. 223 i 224] oraz *Wojna i konspiracja Z. Zaremby*, twórcy podziemnej PPS-WRN w okupowanym kraju [Aneks, poz. 530].

Początkiem wydawnictwa **Libella** (reprezentowanego w księgozbiornie Ciołkoszów przez 18 tytułów) była działająca pod tą samą nazwą księgarnia sortymentowo-nakładowa założona w 1946 r. w Paryżu przez Kazimierza Romanowicza. Przez kilkanaście lat, korzystając ze swoich uprawnień wydawniczych, firmowała ona nakłady Instytutu Literackiego. Własną

działalność wydawniczą rozpoczęła w 1956 r. publikując powieść *Baśka i Barbara* Z. Romanowiczowej [Aneks, poz. 380]. Libella wydawała książki z zakresu literatury pięknej, historii, nauk społeczno-politycznych, cechujące się wysokim poziomem edytorskim. Od 1978 r. wydawnictwo – pod auspicjami Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu – zainicjowało serię «Historia i Teraźniejszość» [Klossowski, dok. elektr., 2003]. W 1993 r. Libella zakończyła działalność [Archiwum, dok. elektr., 1997]

W księgozbiorze Ciołkoszów znajduje się 8 książek wydanych w serii «Historia i Teraźniejszość», m.in. *Narodziny systemu władzy* K. Kersten [Aneks, poz. 170] i *Kadencja* J. J. Szczepańskiego [Aneks, poz. 439]. Literatura piękna reprezentowana jest przez powieści: *Przejście przez Morze Czerwone* Z. Romanowiczowej [Aneks, poz. 381] oraz *Losy pasierbów* F. Czarnyszewicza [Aneks, poz. 74].

Wydawnictwo **Odnova** pod kierunkiem Jerzego Kulczyciego rozpoczęło działalność w 1963 r. Początkowo głównym obszarem zainteresowania oficyny była tematyka chrześcijańsko społeczna. Wydawano również publikacje o tematyce historycznej, głównie poświęcone wydarzeniom II wojny światowej [Habielski, 2004, s. 135].

W księgozbiorze Ciołkoszów znajduje się 13 tytułów wydanych nakładem Odnovy – głównie publikacje o tematyce historycznej – np. *Robotnicy śląscy 1850-1870: praca i byt* Joala Raby [Aneks, poz. 368], *Trzecie powstanie śląskie* W. Dąbrowskiego [Aneks, poz. 81], wspomnieniowej – m.in. K. Popiela *Na mogiłach przyjaciół* [Aneks, poz. 352] i *Generał Sikorski w mojej pamięci* [Aneks, poz. 351] oraz politycznej – m.in. *O myśl polityczną* Jana Drewnowskiego [Aneks, poz. 87] i *Wojna w eterze* J. Nowaka-Jeziorańskiego [Aneks, poz. 303].

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych zaczęły powstawać na emigracji wydawnictwa, które za główny punkt zainteresowania przyjęły bieżący rozwój sytuacji w kraju, a także wydarzenia z historii powszechnej oraz problematykę stosunków międzynarodowych, zaś ich oferta była skierowana bardziej do czytelników krajowych niż przedstawicieli emigracji [Habielski, 2004, s. 140-141]. Do wydawnictw tych należą Puls oraz Aneks, których książki również można odnaleźć w księgozbio-

rze Ciołkoszów. Firma **Puls Publications** rozpoczęła działalność po przeniesieniu do Londynu niezależnego nieregularnego kwartalnika literackiego „Puls” [Zieliński, 1990, s. 151]. W księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się 12 tytułów firmowanych przez to wydawnictwo, wśród nich publicystyka polityczna: m.in. *Lokaj (i inne felietony)* oraz *Myśli staroświeckiego Polaka P. Wierzbickiego* [Aneks, poz. 489 i 490], a także literatura piękna: *Proces F. Kafki* [Aneks, poz. 155], *Dane odebrane E. Bieńkowskiej* [Aneks, poz. 22], *Pustynia Gobi Kazimierza Orłosa* [Aneks, poz. 319].

Wydawnictwo **Aneks**, prowadzone w Londynie przez Ninę Smolar wyłoniło się z kwartalnika politycznego pod tym samym tytułem. Rozkwit działalności wydawniczej Aneksu przypadł na lata osiemdziesiąte XX w. Początkowo publikowano literaturę o tematyce politycznej, stopniowo rozszerzając ofertę o poezję, prozę i eseje [Zieliński, 1990, s. 145]. W księgozbiornie Ciołkoszów znajduje się 8 tytułów wydanych przez Aneks, m.in. *Polityka i odpowiedzialność* J. Kuronia [Aneks, poz. 211], *Dni walczącej Warszawy* W. Bartoszewskiego [Aneks, poz. 15], *Rzeka podziemna, podziemne ptaki* Tadeusza Konwickiego [Aneks, poz. 184].

Oficyna **Editions Spotkania** publikująca książki o tematyce historycznej, religijnej, kulturalnej i społeczno politycznej reprezentowana jest w księgozbiornie A. i L. Ciołkoszów przez 6 tytułów, poświęconych najnowszej historii Polski np. książki T. Zencykowskiego *Samotny bój Warszawy* [Aneks, poz. 543] oraz *Polska lubelska 1944* [Aneks, poz. 542], czy Wł. Bartoszewskiego *Warto być przywoitym: szkic do pamiętnika* [Aneks, 1986, poz. 14].

Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie (6 tytułów w księgozbiornie), powstało w Londynie w 1950 r. w myśl założenia, iż jednym z zadań emigracji jest utrzymywanie (lub powoływanie odpowiedników) instytucji, które w kraju zostały zlikwidowane, albo nie mogą działać ze względu na sytuację polityczną [Czaykowski, Sulik, 1961, s. 291]. Książki znajdujące się w zbiorach A. i L. Ciołkoszów należą do publikowanej w latach osiemdziesiątych XX w. serii «Prace Kongresu Kultury Polskiej [na Obczyźnie: Londyn 14-20 września 1985] pod patronatem prezydenta R. P. Edwarda Raczyńskiego» [Aneks, poz. 179-183].

Oprócz wyżej wymienionych wydawnictw, aktywnie zaznaczył się w księgozbiornie Ciołkoszów udział publikacji firmowanych przez ich macierzystą partię PPS (7 tytułów). Ukazały się one w latach 1945-1987, a dotyczyły wybitnych działaczy związanych z partią oraz jej programu [Aneks, poz. 54, 55, 59, 61, 69, 358, 359].

Poza tym spośród oficyn, których książki znajdują się w księgozbiornie A. i L. Ciołkoszów przekazany tarnowskiej bibliotece po 5 tytułów wydały: Hutchinson & CO (Londyn) i Księgarnia Polska (Paryż), po 4 tytuły: Drukarnia Mildnera, Penguin Books Limited oraz Roy Publishers, a po 3 tytuły: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Polska „YMCA”, Polski Dom Wydawniczy K. Breitera, Polskie Duszpasterstwo Katolickie (wydawca czasopisma „Słowo”), Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych oraz Wydawnictwo Urzędu Wychowania Narodowego.

Pozostali wydawcy opublikowali po 2 lub po jednym tytule. Są wśród nich zarówno profesjonalne oficyny edytorskie, jak i ugrupowania polityczne (Stronnictwo Ludowe [Aneks, poz. 426], Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” [Aneks, poz. 297], instytucje państwowe (Polska Ambasada w Waszyngtonie [Aneks, poz. 343]), okolicznościowe komitety (Komitet Obchodu Jubileuszowego [Aneks, poz. 307], Komitet Tysiąclecia Polski Chrześcijańskiej [Aneks, poz. 474], Komitet Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza [Aneks, poz. 1]). Ponadto 10 książek ukazało się nakładem autora, m.in.: *Rękopis znaleziony pod dywanem* W. Solskiego [Aneks, poz. 416], *Polityka polska w dziejach Europy* J. Giertycha [Aneks, poz. 114], *Wszechświat i państwo* Zygmunta Nałęcza [Aneks, poz. 294].

Książka *Wicher wolności* W. Zagórskiego [Aneks, poz. 521] ukazała się nakładem Czytelników – na liście subskrybentów znajdują się m.in. Ciołkoszowie. *Moja zimna wojna* A. Bluma, przyciągająca uwagę bogatą i oryginalną szatą graficzną, została wydana „nakładem Kolegów b. Żołnierzy, ich Rodzin, Przyjaciół i Subskrybentów” [Aneks, poz. 24], a publikacja *Wincenty Witos: jako człowiek i polityk: z okazji 71. rocznicy urodzin wodza ludu polskiego* Leona Walkowicza „Nakładem

przyjaciół amerykańskich «Chłopa z Wierzchosławic» [Aneks, poz. 467]. „Nakładem Przyjaciół” ukazały się również książki *Wracamy nad Odrę* A. Błońskiego [Aneks, poz. 27], *W obozie w Szkocji...: wiersze* W. Strzałkowskiego [Aneks, poz. 428] oraz *O broń i orły narodowe* A. Bluma [Aneks, poz. 25].

Trzy książki ukazały się bez informacji o wydawcy: *Sprawiedliwość sowiecka* S. Mory i P. Zwierniaka [Aneks, poz. 274], *Sonety* W. Szekspira [Aneks, poz. 442] oraz *Skradzione sztandary PPS* Edmunda Reńskiego [Aneks, poz. 374].

W księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów można więc odnaleźć publikacje wydane przez oficyny działające w różnych warunkach i stawiające sobie różne cele. Były wśród nich wydawnictwa działające krótko, ale intensywnie – jak np. Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu prowadzący działalność wydawniczą w celu zaspokojenia potrzeb kulturalnych Polaków dotkniętych wojenną tułaczką i rozwiązany po zakończeniu wojny. Były oficyny, które dopiero w okresie powojennym rozwinęły szeroką działalność, a firmowane przez nie książki zdobyły trwałe miejsce w historii literatury – najwymowniejszym przykładem jest Instytut Literacki. Były instytucje zmierzające do zaspokojenia gustów szerokiej publiczności, jak Polska Fundacja Kulturalna oraz wydawnictwa kierujące swą ofertę do węższego i bardziej wymagającego grona odbiorców, np. Libella, Polonia czy Puls. Wszystkie one przyczyniły się do rozpowszechniania literatury polskiej poza granicami kraju.

Niniejszy rozdział na podstawie cech formalnych księgozbioru A. i L. Ciołkoszów pozwolił na określenie czasu i miejsca wydania wchodzących w jego skład tytułów, wskazanie języków publikacji oraz tematyki charakterystycznej dla poszczególnych oficyn wydawniczych. Aby jednak charakterystyka księgozbioru była pełna, konieczne jest zbadanie jego cech postnakładowych. Ich wykazaniu i analizie poświęcony będzie ostatni rozdział mojej pracy.

Rozdział 5

CECHY INDYWIDUALNE KSIĄŻEK ZGROMADZONYCH PRZEZ ADAMA I LIDIĘ CIOŁKOSZÓW

W poprzednich rozdziałach scharakteryzowałam księgozbiór A. i L. Ciołkoszów pod kątem jego zawartości tematycznej, jak również cech formalnych. Uzyskane informacje pozwoliły na określenie kierunków zainteresowań właścicieli księgozbioru, ich znajomości języków obcych, a także na wykazanie, w jaki sposób ukształtowała się struktura zbiorów pod względem chronologicznym, topograficznym i typograficznym. Księgozbiór A. i L. Ciołkoszów jest niepowtarzalny, jakkolwiek większość zgromadzonych przez nich tytułów można odnaleźć także w innych kolekcjach emigracyjnych. O jego indywidualności świadczy jednak nie tylko specyficzny dobór tytułów, lecz również szereg książek obdarzonych cechami szczególnymi – jak znaki własnościowe w postaci pieczęci i podpisów, dedykacje, a także efekty przemyśleń nad lekturą przejawiające się podkreśleniami w tekście, znakami i uwagami na marginesach książek oraz dołączonymi do niektórych książek odręcznymi notatkami. Analiza wyżej wymienionych cech pozwoli na wykazanie, które książki były dla właścicieli szczególnie istotne – tak przez swą treść, jak i przez osoby autorów, którymi często byli ludzie znani Ciołkoszom osobiście.

5.1. Znaki własnościowe

Na kartach książek wchodzących w skład księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów, przekazanego MBP odnaleźć można

12 rodzajów pieczęci. Zdecydowanie dominuje wśród nich prostokątna pieczęć „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów”. Opatrzono nią 80 egzemplarzy. Dodatkowym potwierdzeniem przynależności książek do zbiorów Ciołkoszów są wpisywane ręcznie, na ogół na stronie redakcyjnej i/lub tytułowej oraz na grzbietach poszczególnych egzemplarzy liczby, zgodne z numeracją w książce inwentarzowej. Jednoznacznie wskazuje właściciela także ekslibris Andrzeja Ciołkosza w książce *Bitwa Racławicka* T. Lenartowicza [Aneks, poz. 225] oraz odręczny podpis Adama Ciołkosza widniejący na takich wydawnictwach jak: *Książeczka* oraz *Laur Kapitolu i wianek ruty* J. Bielatowicza [Aneks, poz. 18 i 19], *Defeat in Victory* J. Ciechanowskiego [Aneks, poz. 51], *Polska mało znana* G. Flemminga [Aneks, poz. 102], *Rewolucyjna demokracja rosyjska a powstanie styczniowe* J. Kowalskiego [Aneks, poz. 200], *Kobiety* St. Kuszelewskiej [Aneks, poz. 213], *O jedenastej...* St. Mackiewicza [Aneks, poz. 251], *Tamten brzeg* Kajetana Morawskiego [Aneks, poz. 276], *Powstanie warszawskie* J. Ostaszewskiego [Aneks, poz. 322], *Doktor Żiwago* Borysa Pasternaka [Aneks, poz. 325], *Zły sąsiad* Antoniego Szymańskiego [Aneks, poz. 446], *Moje wspomnienia* W. Witosa [Aneks, poz. 500], antologia *Wincenty Witos w 60-lecie ruchu ludowego* [Aneks, poz. 498], *Wojna i konspiracja* Z. Zaremby [Aneks, poz. 530], *The German New Order in Poland* wydany przez Polskie Ministerstwo Informacji [Aneks, poz. 346] oraz *Światła z podziemi*, wydane nakładem członków Stronnictwa Ludowego [Aneks, poz. 426]. W kolekcji znajduje się również kilkanaście tytułów, które do księgozbioru Ciołkoszów trafiły prawdopodobnie drogą okrężną, o czym świadczą widniejące na nich pieczęcie. Ich wykaz, wraz z podaniem ilości opatrzonych nimi egzemplarzy znajduje się w tabeli nr 2.

Tabela 2

Pieczęcie występujące w księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów w MBP

Treść pieczęci	Ilość egz.	Dodatkowe informacje o egzemplarzach (autor, tytuł, rok wydania)
Centrum Wyszolenia Armii Referat Oświatowy Biblioteki	1	K. Wierzyński: <i>Ziemia Wilczyca</i> , 1945
Biblioteka Referatu Oświaty Bazy 2 Korpusu	2	K. Wierzyński: <i>Róża wiatrów</i> , 1944 K. Wierzyński: <i>Wolność tragiczna</i> , 1945.
Referat Kulturalno-Oświatowy Polskiego Czerwonego Krzyża	5	Wł. Sikorski: <i>Nad Wisłą i Wkrą</i> , b.r. M. Norwid-Neugebauer: <i>Kampanja wrzesniowa 1939 w Polsce</i> , 1941 K. Leskowiec: <i>Polska po wojnie</i> , 1942 L. Łagniewski: <i>Wrzesień w Polsce</i> , 1942 J. Piłsudski: <i>Pisma wybrane</i> , 1943
Interim Treasury Committee For Polish Questions Educational Branch Editorial Dept., 1, Buckingham Palace Road London, S. W. 1	5	M. Szerer: <i>Naród w Parlamencie</i> , 1941 K. Estreicher: <i>Kraków miastem sztuki</i> , 1945 <i>Na angielskim brzegu</i> (antologia), 1945 J. Paczkowski: <i>Wiersze zebrane i Pierwsza bitwa</i> , 1946 St. Wyspiański: <i>Kłątwa, Sędziowie, Warszawianka i Wiersze wybrane</i> , 1946
Relief Society For Poles Educational Department Towarzystwo Pomocy Polakom Wydział Kulturalno-Oświatowy 84, Belgrave Square London, S. W. 1.	5	Wł. Sikorski: <i>Nad Wisłą i Wkrą</i> , [1941] L. Łagniewski: <i>Wrzesień w Polsce</i> , 1942 J. Piłsudski: <i>Pisma wybrane</i> , 1943 J. Chałasiński: <i>Młode pokolenie chłopów. T. 1</i> , 1946 I. Wierewski: <i>Podstawy kultury polskiej</i> , 1946
Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego	1	J. Kasprówic: <i>Księga ubogich</i> , 1946
Biblioteka Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego 8 Motcomb Street London S. W. 1	4	M. Szerer: <i>Naród w Parlamencie</i> , 1941 K. Estreicher: <i>Kraków miastem sztuki</i> , 1945 J. Paczkowski: <i>Wiersze zebrane i Pierwsza bitwa</i> , 1946. <i>Dziewczyna z Champs Elysees</i> [antologia] 1946
Własność Polskiej YMCA w Wielkiej Brytanii. Nr inv. (z adnotacją: W razie likwidacji świetlicy prosimy o zwrot: Polska YMCA 61, Eaton Place, London S. W. 1)	1	<i>Na romantycznym szlaku</i> [antologia] 1946
Democratic Press and Liberty Publications LTD 8, Motcomb Street London S. W. 1	1	J. M. Winiewicz: <i>Aims and failures of the German New Order</i> , 1943
ROBOTNIK	2	A. Bregman: <i>Najlepszy sojusznik Hitlera</i> , 1958 S. Wóycicki: <i>Słońce świeci tak samo</i> , 1958
Polish Steamship Agency Ltd. Plantation House Fenchurch Street London, E. C. 3	1	L. Łagniewski: <i>Wrzesień w Polsce</i> , 1942
Łącznie	28	

Źródło: tabela autorska.

Jak wynika z tabeli, jedenastu różnych pieczęci użyto 28 razy. Liczba ta nie odpowiada jednak ilości sygnowanych tytułów, z których parę powtarza się dwukrotnie, co świadczy o przynajmniej tylokrotnej zmianie właściciela. Zaobserwować można też pewną prawidłowość: trzy tytuły opatrzone zarówno pieczęcią „Referat Kulturalno-Oświatowy Polskiego Czerwonego Krzyża” oraz „Towarzystwo Pomocy Polakom” (*Pisma wybrane* J. Piłsudskiego, *Wrzesień w Polsce* L. Łagniewskiego oraz *Nad Wisłą i Wkrą Wł. Sikorskiego*), zaś trzy inne: pieczęciami „Interim Treasury Committee” oraz „Biblioteki Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego” (*Wiersze zebrane i Pierwsza bitwa* J. Paczkowskiego, *Kraków miastem sztuki* K. Estreichera oraz *Naród w Parlamencie* M. Szerera).

Pierwszy przypadek jest naturalny, zważywszy, że Towarzystwo Pomocy Polakom w pewnym sensie kontynuowało działalność rozwiązanego po wojnie Polskiego Czerwonego Krzyża. Czołowi działacze PCK stanęli wówczas na czele utworzonego w 1946 r. TPP, którego celem miała być pomoc żołnierzom polskim w przystosowaniu się do życia cywilnego, a także pomoc materialna i moralna dla rodzin pozostałych w Polsce. W pierwszym i zarazem najaktywniejszym okresie swej działalności Towarzystwo Pomocy Polakom zajmowało się prowadzeniem hosteli i klubów, organizacją bibliotek, dystrybucją paczek, pomocą w poszukiwaniu krewnych [Czaykowski, Sulik, 1961; s. 414-415]. Zrozumiałe jest więc przekazanie książek będących w posiadaniu PCK Towarzystwu Pomocy Polakom. Na wszystkich trzech wymienionych wyżej egzemplarzach opatrzonych pieczęciami PCK i TPP znalazły się również pieczętki „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów”.

Z kolei powstanie Interim Treasury Committee For Polish Questions – Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich wiązało się z cofnięciem uznania władz brytyjskich dla rządu T. Arciszewskiego (5.07.1945 r.), wskutek czego polska emigracja znalazła się w trudnej sytuacji finansowej. Komitet stopniowo likwidując polską administrację, oświatę i opiekę społeczną, miał zarazem na celu stworzenie Polakom możliwości korzystania z brytyjskich udogodnień socjalnych [Habielski, 2004, s. 44]. Trudno ustalić, w jaki sposób książki znalazły się w posiadaniu Biblioteki Towarzystwa Uniwersytetów Robot-

nicznych. Towarzystwo to, z którym A. i L. Ciołkoszowie byli związani od początku jego istnienia, rozwinęło działalność również na emigracji, prowadząc pracę szkoleniową głównie poprzez organizowanie Centralnych Szkół Robotniczych [Zawadzki, 1972, s. 82].

Generalnie rzecz biorąc na kartach książek wchodzących w skład księgozbioru można odnaleźć przede wszystkim pieczęcie instytucji i organizacji, w których mniej, lub bardziej aktywnie działali A. i L. Ciołkoszowie. Należy tu przede wszystkim wymienić Polski Czerwony Krzyż, przekształcony następnie w Towarzystwo Pomocy Polakom, Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego, wydawnictwo Democratic Press and Liberty Publications LTD, czasopismo „Robotnik”. Na uwagę zasługuje fakt, że niemal wszystkie egzemplarze opatrzone pieczęciami innymi niż „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów”, pochodzą z lat czterdziestych XX w. – niektóre wydane zostały jeszcze w czasie wojny, inne krótko po jej zakończeniu.

Niemożliwe jest dokładne ustalenie, kiedy i w jakich okolicznościach książki te ostatecznie trafiły do zbiorów Ciołkoszów – czy stało się to w wyniku likwidacji danej organizacji i przejmowania jej zbiorów bezpośrednio ze źródła, czy też książki wielokrotnie zmieniały właścicieli, by ostatecznie znaleźć stałe miejsce w bibliotece A. i L. Ciołkoszów. Można np. domniemywać, że tytuły opatrzone pieczęciami Referatu Oświatowego Biblioteki Centrum Wyszkozenia Armii oraz Biblioteki Referatu Oświaty Bazy 2. Korpusu znalazły się z zbiorach za sprawą G. Herlinga-Grudzińskiego – żołnierza 2. Korpusu, będącego zarazem bliskim przyjacielem Ciołkoszów, aczkolwiek fakty te na pewno nie stanowią wystarczającej podstawy dla udowodnienia takiej tezy. Natomiast w sposób jednoznaczny identyfikują właściciela księgozbioru zamieszczane w poszczególnych egzemplarzach dedykacje, którym poświęcona będzie dalsza część rozdziału.

5.2. Dedykacje

W księdze inwentrzowej obejmującej cały księgozbiór A. i L. Ciołkoszów oprócz informacji o autorach i tytułach książ-

żek, miejscach i latach publikacji, placówkach wydawniczych, ilości tomów oraz liczby stron poszczególnych pozycji, odnaleźć można również rubrykę uwagi, zawierającą wzmianki o cechach indywidualnych książek (np. „powielone”, „maszynopis”, „ulotka”, „na prawach rękopisu”), informacje o dołączonych do niektórych książek wycinkach prasowych lub notatkach A. Ciołkosza, a także adnotacje o dedykacjach. Na podstawie tych zapisów ustaliłam, że w w inwentarzu znalazły się 203 książki z dedykacjami, pochodzącymi od 125 ofiarodawców. Dane te mają oczywiście charakter przybliżony, ponieważ niemożliwe jest stwierdzenie wyłącznie na podstawie adnotacji „dedykacja” w książce inwentarzowej, czy zapis rękopiśmienny rzeczywiście został dokonany przez autora książki (np. byłoby to niemożliwe w przypadku książki Zofii Nałkowskiej wydanej w 1986 r., rzeczywisty ofiarodawca pozostaje więc nieznany; można jedynie domniemywać, że jest nim osoba odpowiedzialna za opracowanie książki, autor przedmowy itd.) i czy publikacja na pewno została dedykowana Ciołkoszom (o tym, że nie zawsze tak było, świadczą niektóre egzemplarze przekazane tarnowskiej bibliotece, o czym piszę poniżej).

Niemniej jednak na podstawie księgi inwentarzowej można wskazać parę osób, których nazwiska pojawiają się wśród darczyńców najczęściej. Zdecydowania wyróżnia się ks. Jerzy Mirewicz (17 książek), a następnie Wł. Bartoszewski (8), Michał Borwicz (6), F. Gross, G. Herling-Grudziński, Waław Solski (po 5), Adam Pragier (4).

Wśród 546 pozycji znajdujących się w MBP 55 zawiera dedykacje dla Adama i/lub Lidii Ciołkoszów, 2 dedykacje dla ich syna Andrzeja, a 2 – dedykacje Adama Ciołkosza dla żony. W księgozbiornie znalazło się ponadto 6 książek dedykowanych innym osobom (2 – Waławowi Brunerowi, po jednej: p. Daniszewskiej, Gustawowi Herlingowi-Grudzińskiemu, Stefanii Kossowskiej oraz gen. Tadeuszowi Pełczyńskiemu). Ogółem więc w zbiorach MBP znalazło się 65 książek z dedykacjami, co stanowi 28,3% takich książek odnotowanych w książce inwentarzowej. Jest to wysoki wynik, zważywszy, że kolekcja tarnowska stanowi ok. 10% całego księgozbiornu.

Na szczególną uwagę zasługują dwie książki dedykowane przez A. Ciołkosza jego żonie Lidii. W rozprawie *Róża Luk-*

semburg a rewolucja rosyjska [Aneks, poz. 58], Ciołkosz wpisał słowa „Lidzie z podziękowaniem i miłością Adam” natomiast publikacja *Karol Marks a powstanie styczniowe* [Aneks, poz. 53] zawiera wpis „Lidzie – summa cum amore Adam”. W przeciwieństwie do większości pozostałych dedykacji, powyższe nie zostały zaopatrzone w adnotacje dotyczące miejscowości i daty.

W księgozbiornie Ciołkoszów w MBP znalazło się najwięcej książek z dedykacjami od Gustawa Herlinga-Grudzińskiego (5, w tym 4 książki jego autorstwa) oraz Wacława Solskiego (również 5). Na kolejnych miejscach znajdują się Herminia Naglerowa i Jan Nowak-Jeziorański z 3 dedykacjami, natomiast po dwie książki ofiarowali: Aleksander Blum, Jan Józef Lipski, Jan Ostaszewski, Zofia Romanowiczowa, Wiesław Strzałkowski, Wacław Zagórski oraz Tadeusz Żenczykowski. W tarnowskim księgozbiornie nie znalazła się natomiast ani jedna książka dedykowana Ciołkoszom przez księdza Jerzego Mirewicza, z którym łączyła ich długoletnia przyjaźń [Ciołkoszowa, 1995, s. 258 i 364]. Podobna sytuacja zaistniała w przypadku Wł. Bartoszewskiego – na 8 jego książek z dedykacjami, tylko jedna znalazła się w zbiorach MBP – ofiarowana została L. Ciołkoszowej w 1986 r., a więc 8 lat po śmierci A. Ciołkosza.

Najstarszą dedykacją jest pochodzący z 1942 r. wpis Wincentego Szczęsnowicza w książce *Poland still unknown* [Aneks, poz. 435]. Zawarte w niej sformułowanie: „Robotnikowi polskiemu” nawiązuje do czasopisma redagowanego przez Ciołkosza w Wlk. Brytanii [Lewandowska, 1993, s. 50]. Najnowsza dedykacja – „Drogiej Dzielnej Pani Dr. Lidii Ciołkoszowej z najlepszymi życzeniami zdrowia i sił potrzebnych w dzisiejszych trudnych czasach” – została wpisana przez A. Bluma w 1995 r. w książce *O broń i orły narodowe...* [Aneks, poz. 25].

24 książki zostały dedykowane zarówno A. jak i L. Ciołkoszom, 5 – Adamowi, 26 Lidii.

W dedykacjach często pojawiają się słowa świadczące o bliskim i serdecznym stosunku łączącym ofiarodawców książek z A. i L. Ciołkoszami. Tak jest w przypadku G. Herlinga-Grudzińskiego, gdzie nawet dobór słów do kolejnych dedykacji

świadczy o pogłębianiu się przyjaźni – zapis „Kochanym Lidii i Adamowi C. z przyjaźnią i oddaniem” umieszczony w 1960 r. w książce *Skrzydła ołtarza* [Aneks, poz. 135], trzy lata później został rozbudowany do „Bardzo kochanym Lidii i Adamowi C. z najczulszą przyjaźnią i oddaniem” w książce *Drugie przyjście oraz inne opowiadania i szkice* [Aneks, poz. 131]. Ciołkoszowie po raz pierwszy zetknęli się z G. Herlingiem-Grudzińskim w 1939 r. we Lwowie, gdzie przebywali po wybuchu wojny. Jak wspomina L. Ciołkoszowa, Herling-Grudziński większość czasu spędzał wówczas z dziesięcioletnim Andrzejem Ciołkoszem [Ciołkoszowa, 1995, s. 148]. Dwanaście lat później, w 1951 r. Andrzej Ciołkosz przetłumaczył na angielski *Inny świat* Herlinga-Grudzińskiego, a tłumaczenie to stało się podstawą przekładów na inne języki. Wspomniane wyżej pierwsze spotkanie bardziej utkwilo w pamięci Herlinga-Grudzińskiego, o czym świadczy dalsza część opowieści Ciołkoszowej: „Gdy po wojnie Instytut Literacki rozpoczął swą działalność jeszcze we Włoszech, Jerzy Giedroyc i Gustaw Herling-Grudziński przysłali nam listy z prośbą o współpracę. Gustaw dołączył swoją książkę *Zywi i umarli* z dedykacją: «Na pamiątkę spotkania we Lwowie». Po tyłu latach zupełnie nie pamiętałam tego krótkiego spotkania i dopiero gdy przyjechał II Korpus, a razem z nim Gustaw, poznaliśmy się bliżej. Zamieszkał z nami [przy skwerze Courtfield Gardens opodal Cromwell Road] wspólnie z żoną i zaczęła się nasza wielka przyjaźń. W Gustawie mieliśmy partnera intelektualnego i politycznego, należał też do PPS, pisywał do «Robotnika»” [Ciołkoszowa, 1995, s. 209-210]. W 1952 r. A. i L. Ciołkoszów oraz G. Herlinga-Grudzińskiego połączyły tragiczne przeżycia – w marcu zmarł Andrzej Ciołkosz, a pół roku później żona G. Herlinga-Grudzińskiego, Krystyna. Echem tej tragedii jest dedykacja zamieszczona przez Herlinga-Grudzińskiego w książce *Inny świat* [Aneks, poz. 133] – „Lidii i Adamowi C. z myślą o A”.

G. Herling-Grudziński wielokrotnie wyrażał się o poglądach i postawie A. Ciołkosza z ogromnym szacunkiem – m.in. w *Dzienniku pisanym nocą* określił go jako „wcielenie ethosu socjalistycznego” [Aneks, poz. 132, s. 127]. Po śmierci Adama Ciołkosza nie wygasła przyjaźń Herlinga-Grudzińskiego

z L. Ciołkoszową, o czym świadczą dedykacje zamieszczone w kolejnych ofiarowanych książkach: „Lidzie na Gwiazdkę 1979 Wierny Gustaw” w *Historii politycznej Polski 1864-1918* H. Werzyskiego [Aneks, poz. 481] oraz „Lidzie z ogromną czułością i masą uścisków” w *Dzienniku pisanym nocą* [Aneks, poz. 132].

Niektóre wpisy do książek mają bardziej oficjalny charakter, jak obydwie dedykacje J. Ostaszewskiego „Panu Prezesowi Adamowi Ciołkoszowi z wyrazami głębokiego szacunku” w książce *Uwarstwienie a rozwój społeczny* [Aneks, poz. 464], „Sz. Państwu L. i A. Ciołkoszom z wyrazami głębokiego szacunku i serdecznymi pozdrowieniami” w książce *Demokracja a ideał społeczny* [Aneks, poz. 82], oraz J. Żywiny „Wielce Szanownym Państwu Adamowi i Lidii Ciołkoszom z wyrazami wysokiego szacunku” w książce *Wilcze Zioła* [Aneks, poz. 546], gdzie akcentowane jest raczej uznanie dla postawy i dokonania adresatów dedykacji, niż osobista przyjaźń.

Najczęściej jednak wyrazy przyjaźni, szacunku i wdzięczności występują łącznie, jak m.in. w dedykacjach Wł. Bartoszewskiego: „Kochanej Pani dr Lidii Ciołkoszowej z sympatią, przyjaźnią, czcią i oddaniem” w książce *Warto być przywołanym* [Aneks, poz. 14] i W. Zagórskiego: „Lidzie i Adamowi Ciołkoszom z najwierniejszą przyjaźnią i najgłębszą wdzięcznością nie tylko za nieocenioną pomoc w pracy nad tą książką, lecz także i przede wszystkim za to, że gdyby ich nie było – nie byłbym taki, jaki jestem” w książce *Wolność w niewoli* [Aneks, poz. 522]. W długoletniej przyjaźni łączącej Ciołkoszów z Wł. Bartoszewskim L. Ciołkoszowa szczególnie akcentuje jeden epizod – przyznanie przez jury „Wiadomości” nagrody za przyczynienie się do poprawy stosunków polsko-żydowskich dla autora krajowego (Wł. Bartoszewskiego) oraz emigracyjnego (A. Ciołkosza). „Miało to miejsce w gomułkowskich czasach, kiedy takie rzeczy były bardzo źle widziane przez władze krajowe. A mimo to Bartoszewski otwartą kartką, podpisaną imieniem i nazwiskiem, na nasz domowy adres napisał, jak bardzo cieszy się z otrzymania tej nagrody. Cieszy się tym bardziej, że dostał ją wspólnie z Adamem, co jest dla niego wielkim zaszczytem” [Ciołkoszowa, 1995, s. 353].

W. Zagórski, którego z Ciołkoszami łączyły poglądy i działalność polityczna, swoje pierwsze spotkanie z A. Ciołkoszem opisał w książce *Wolność w niewoli* [Zagórski, 1971, poz.

522] przytaczając tę historię również w szkicu pt. *A. Ciołkosz, reprezentant podziemnej PPS* napisanym z okazji 70. urodzin Ciołkosza [Zagórski, 1972]. Spotkanie miało miejsce we wrześniu 1939 r. w okupowanym przez wojska radzieckie Łucku, gdzie Zagórski rozdzielał pieniądze przekazane mu przez komendę miasta pomiędzy potrzebujących pomocy uchodźców. Odszukał wówczas A. Ciołkosza, który jednak „stanowczo i szorstko” odmówił przyjęcia pomocy, godząc się na nią dopiero po dłuższej perswazji. Przekazane przez Zagórskiego 200 zł potraktował jako pożyczkę, którą zgodnie z obietnicą zwrócił następnie polskiemu Ministerstwu Skarbu w Paryżu [Zagórski, 1972, s. 30]. Zagórskiego, który podczas wojny został mianowany kierownikiem egzekutywy tajnej Organizacji Niepodległościowo-Socjalistycznej „Wolność” i Ciołkosza, przedstawiciela PPS na emigracji, połączyła również konspiracyjna wymiana paczek i listów pomiędzy Warszawą a Londynem. Zagórski ocenił korespondencję przesyłaną przez Ciołkosza w następujący sposób: „Uderza mnie jego ton i rzeczowość. [...] Podaje mnóstwo bezcennych informacji, dobrych i złych, ale zwięzłych i ważnych. Dzieli się z nami swoimi ocenami i poglądami na sytuację nie w sposób autorytatywny, lecz z wyraźną intencją skontrolowania swoich poglądów z naszymi. Chce nam oczywiście pomóc, ale także szuka z naszej strony pomocy we właściwym reprezentowaniu nas na Zachodzie. Uświadamiam sobie, że oto mam w ręku materiał zupełnie różny od przemówień, enuncjacji i audycji radiowych ludzi nabrzmiałych przekonaniem o własnej ważności i o naszej tu bezradności, na którą bylibyśmy skazani, gdyby oni za nas nie myśleli” [Zagórski, 1971, s. 148]. W 1960 r. Zagórski został usunięty z PPS wraz z A. i L. Ciołkoszami, przystępując następnie do utworzonego przez Ciołkosza Komitetu Odbudowy PPS. Zapewne wszystkie wyżej wymienione okoliczności sprawiły, iż w dedykacji zawartej w książce nawiązującej do przeżyć wojennych znalazły się słowa podziękowania: „Lidzie i Adamowi [...] za to, że gdyby ich nie było, nie byłbym taki, jaki jestem”.

Do doświadczeń wojennych nawiązuje także dedykacja J. Karskiego w książce *Story of a secret state* [Aneks, poz. 163] „Kierownictwu na emigracji Polskiej Partii Socjalistycznej, której autor zawdzięcza życie”. J. Karski realizując swą misję

kurierską, mającą na celu informowanie świata o zagładzie Żydów oraz poszukiwanie dla nich pomocy, dotarł w 1943 r. do Londynu, gdzie przekazał posiadane informacje członkom polskiego rządu oraz przedstawicielom brytyjskiej polityki i elit intelektualnych. Gościł również u Ciołkoszów – przybywał u nich przez blisko 8 godzin opowiadając o sytuacji w kraju oraz wynikach rozmów w Londynie [Ciołkoszowa, 1995, s. 188]. Treść wpisu nawiązuje prawdopodobnie do drugiej misji Karskiego, podczas której został uwięziony przez Gestapo, a następnie odbity przez bojówkę PPS (asw) [dok. elektr., 2004].

Długoletnia przyjaźń łączyła A. i L. Ciołkoszów również ze S. Zahorską i A. Pragierem. Znajomość tę scementowała przynależność Ciołkosza i Pragiera do PPS, ich udział jako podsądnych w procesie brzeskim, a także wspólne przeżycia wojenne – we Francji, a następnie Wielkiej Brytanii, gdzie Ciołkoszowie przez pewien czas mieszkali wraz z Pragierem i Zahorską w pensjonacie niedaleko British Museum, a następnie w bloku koło Regent's Park [Ciołkoszowa, 1995, s. 158-166]. S. Zahorska dedykowała swą książkę *Ziemia pojona gniewem* [Aneks, poz. 524] „Kochanym Ciołkoszom Lidii i Adamowi w potwierdzeniu przyjaźni, która przetrwała dwadzieścia ciężkich lat”.

Niektóre wpisy odwołują się do doświadczeń będących udziałem ogółu, jak dedykacja W. Solskiego „na pamiątkę ostatnich miesięcy wojny” w książce *Bardzo tajne sprawy* [Aneks, poz. 411] lub dedykacja J. Bielatowicza nawiązująca do lat studenckich na Uniwersytecie Jagiellońskim: „Drogim Państwu Dr. Lidii i dr. Adamowi Ciołkoszom, z wiarą, że może nie wszystko będzie Im – jako wychowankom U.J. – obce w tej gawędzie” w książce *Gaude Mater Polonia* [Aneks, poz. 17], inne zaś do konkretnych spotkań i działań o charakterze politycznym bądź naukowym – można tu wymienić dedykacje Wiesława Strzałkowskiego dla L. Ciołkoszowej nawiązujące do wspólnego udziału w Radzie Narodowej (organie doradczym i opiniodawczym prezydenta i rządu RP na uchodźstwie, zastępującym parlament), zamieszczone w książkach *Gdy pracowałem przy generale Sikorskim* [Aneks, poz. 427], oraz *Sonety W. Szekspira* [Aneks, poz. 442]. L. Ciołkoszowa była członkiem Rady Narodowej w latach 1972-1991 (tj. do jej roz-

wiązania), a od 1979 r. pełniła funkcję jej wiceprzewodniczącej. W tej grupie można również umieścić dedykacje J. Nowaka-Jeziorańskiego nawiązujące do długoletniej współpracy Ciołkoszów z Radiem Wolna Europa, np. „Drogiej, kochanej Pani Lidii ze słowami głębokiej wdzięczności za wierną przyjaźń okazywaną mi, zwłaszcza w chwilach ciężkich przez Pana Adama i Panią i za wielki wkład w zbiorowy wysiłek wojny w eterze” [Aneks, poz. 303].

W ofiarowanych książkach znalazły się również podziękowania dla A. Ciołkosza za udostępnienie swojego archiwum dla potrzeb autorów publikacji (dedykacje K. Iranka-Osmeckiego i Z. Nałęczu [Aneks, poz. 145]), oraz dla L. Ciołkoszowej za przygotowanie do druku monumentalnego, dwutomowego dzieła pt. *Antoni Tyzenhauz: podskarbi nadworny litewski* S. Kościałkowskiego [Aneks, poz. 194].

Wśród dedykacji zapewniających o życzliwości, przyjaźni, szacunku oraz odwołujących się do wspólnych przeżyć, ładunkiem emocjonalnym wyróżniają się szczególnie dedykacje pochodzące od M. Czapskiej: „Pani Lidii Ciołkoszowej ułamek świata, który pozostał już tylko w pamięci naszego pokolenia” w książce *Europa w rodzinie* [Aneks, poz. 68] oraz H. Naglerowej: „Drogiej Pani Lidii Ciołkoszowej z prośbą, aby zechciała wczuć się w tamte lata i znaleźć nieco wyrozumienia dla tamtych ludzi, którzy nie potrafili być szczęśliwsiymi w o ileż szczęśliwszych czasach” w książce *Zawalidroga* [Aneks, poz. 288]. Akcja tej ostatniej powieści rozgrywa się w dwudziestoleciu międzywojennym, a problematyka w niej poruszona – dojrzewanie młodego chłopca, jego konflikt z ojcem – może wydawać się mało istotna na tle przeżyć łagrowych, które stały się udziałem Naglerowej oraz na tle sytuacji, w jakiej znalazła się Polska po postanowieniach konferencji jałtańskiej. Tym większa jest więc nostalgia za światem, który, jak się zdaje, przepadł bezpowrotnie, choć uczucia i dylematy opisane przez H. Naglerową są przecież ponadczasowe...

Najbardziej enigmatyczna spośród wszystkich dedykacji została sformułowana przez Wacława Solskiego w książce *Pociąg odchodzi o północy* [Aneks, poz. 414]. Być może słowa „Panu Adamowi, że jednakże nie wstąpił oraz kobiecie Lidji, dwa zebra utraciwszej w sprawie z Kotoajczykiem” nawiązują

do rozważanej przez Komitet Zagraniczny PPS nominacji Ciołkosza na stanowisko ministra informacji w rządzie Stanisława Mikołajczyka formowanym po śmierci generała Sikorskiego w katastrofie gibraltarskiej. Mikołajczyk sprzeciwił się wówczas tej kandydaturze [Ciołkoszowa, 1995, s. 192]. Zarówno S. Mikołajczyk jak i S. Kot, oponenti Ciołkosza na scenie politycznej, byli członkami Polskiego Stronnictwa Ludowego i bliskimi współpracownikami. Jednak kwestia, czy stąd właśnie wzięło się tajemnicze słowo „Kotoajczyk” oraz właściwe znaczenie dedykacji pozostaje sprawą otwartą.

Na uwagę zasługują również dedykacje podkreślające niezłomną postawę L. i A. Ciołkoszów i godne reprezentowanie przez nich macierzystej partii. Szczególnie wymowne są słowa Ryszarda Wrangi zawarte w książce *Wojna sowiecko-niemiecka 1941-1945* [Aneks, poz. 511]: „W poglądach moich na Rosję jestem wierny zasadom II Międzynarodówki. Gdy myślę o II Międzynarodówce, myślę o P.P.S. Gdy myślę o PPS – myślę o socjalizmie, a socjalizm wiąże się dla mnie zawsze z Pani osobą”.

Duża ilość dedykacji nie pozwala na dokładną analizę każdej z nich; często jednak sama ich treść stanowi wystarczającą informację o relacjach łączących A. i L. Ciołkoszów z osobami, które ofiarowały im swoje książki. Nie udało mi się odnaleźć informacji na temat znajomości A. i L. Ciołkoszów z W. Solskim – jednak duża rozpiętość chronologiczna oraz serdeczny ton dedykacji pozwalają przypuszczać, że była to znajomość długoletnia i dość bliska.

Książki opatrzone dedykacjami pochodziły z darów od przyjaciół i znajomych i jako takie z pewnością miały ogromną wartość dla właścicieli domowej biblioteki. Ich wartość sentymentalna nie musiała być jednak równoznaczna z wartością merytoryczną oraz przydatnością do pracy naukowej. Intensywność korzystania z poszczególnych pozycji księgozbioru przejawia się nie tylko stopniem ich zużycia (bo tu również czas, materiał i warunki przechowywania odgrywają ogromną rolę), lecz również notatkami na marginesach i dołączonych kartkach, świadczącymi jednoznacznie, że książka wywarła znaczący wpływ na czytelnika.

5.3. Notatki i uwagi

Wśród ostatniej z badanych cech indywidualnych książek zgromadzonych przez A. i L. Ciołkoszów można wyróżnić kilka podgrup. Najprostszymi dowodami refleksyjnej lektury są dokonane w tekście podkreślenia albo znaki (wykrzykniki, pytajniki, „ptaszki” lub wielokrotne pionowe kreski) na marginesach książki. Wśród tytułów oznaczonych w ten sposób można wymienić m.in.:

- *Defeat in Victory* J. Ciechanowskiego [Aneks, poz. 51] – książka zawiera podkreślenia ołówkiem, drobne uwagi, znaki w formie iksów [xxx] lub plusów [+], daty na marginesach,
- *Kulisy powstania styczniowego* J. Giertycha [Aneks, poz. 113] – w publikacji występują znaki ołówkiem na marginesach: ///, ?!, >, !!!, świadczące o polemicznym nastawieniu czytelnika do prezentowanej treści,
- *Dzieje społeczne Polski* H. Orszy (Radlińskiej) – wśród licznie zaznaczonych fragmentów jest m.in. zdanie podkreślone podwójną linią „Uwolnienie chłopów z poddaństwa nie zmieniło ich stosunku do ziemi, nie dawało własności, nie znosiło pańszczyzny” [Aneks, poz. 320, s. 67].

Wśród książek zawierających tego rodzaju graficzne uwagi znajdują się głównie publikacje o treści, która była bliska zainteresowaniom A. Ciołkosza i do której odnosił się w swoich artykułach; stąd zapewne znaki na marginesach *Kroniki życia Józefa Piłsudskiego* W. Jędrzejewicza [Aneks, poz. 152]. Wśród nawiązań Ciołkosza do postaci marszałka można wymienić m.in. artykuł pt. *Józef Piłsudski w perspektywie czasu* zamieszczony w nowojorskiej mutacji „Robotnika Polskiego”, a przedrukowany w tomie *Walka o prawdę* [Ciołkosz, 1967b].

A. Ciołkosz parokrotnie powracał również do postaci Józefa Becka, przedwojennego ministra spraw zagranicznych. Krytycznie ustosunkował się do jego polityki w przemówieniu na zebraniu Stowarzyszenia Fabianów w Londynie w marcu 1943 r, opublikowanym następnie pod tytułem *After you, sir* [Ciołkosz, 1972]. Wyrazem tego krytycyzmu było również podkreślenie w książce S. Mackiewicza *O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona: polityka Józefa Becka*, zdania „Beck nie rozumiał, że współpracować z Hitlerem można

tylko wtedy, jeśli się chce towarzyszyć mu na wojnę” [Aneks, poz. 251, s. 170].

Identyfikacja danej osoby wyłącznie na podstawie pozostawionych przez nią podkreśleń i znaków zapytania na kartach książek jest ryzykowna, niemniej jednak tezę, że to A. Ciołkosz był głównym autorem opisanych wyżej znaków, można wyprowadzić zarówno z lektury jego publikacji jak i z faktu, że największe prawo oraz najwięcej możliwości do umieszczania uwag w książkach ma ich właściciel.

W 2 tomie publikacji *Historia dwudziestolecia (1918-1939)* P. Zaremby przy fragmencie dotyczącym procesu brzeskiego „Wyszło wówczas na jaw, że z wyjątkiem Witosa i Pragiera wszystkich oskarżonych pobito pasami lub kijami” [Aneks, poz. 526, s. 165] znajduje się lakoniczny dopisek „błąd”. A. Ciołkosz, jeden z oskarżonych w procesie brzeskim, kilkakrotnie wracał w swych pracach do tego wydarzenia – m.in. w opublikowanym w 1966 r. artykule *Sprawa brzeska* [Ciołkosz, 1966c]. Dopisek jednak, wnioskując z daty wydania książki (w 1981 r., a więc 3 lata po śmierci A. Ciołkosza) musiał zostać dokonany przez jego żonę, bądź też inną osobę korzystającą ze zbiorów Ciołkoszów.

Do niektórych książek dołączone zostały odręcznie sporządzone notatki, liczące od jednej do kilkunastu kartek. Ich obszerność oraz nie zawsze czytelne pismo utrudniają dokonanie głębszej analizy, jednak na podstawie wybiórczego porównania treści zapisków z treścią stron, do których się odnosiły, można wyróżnić 3 grupy:

1) skrótowo wynotowywane hasła, fragmenty zdań – np. notatki do książki *Wojna i konspiracja* Z. Zaremby [Aneks, poz. 530],

2) dosłownie przepisane fragmenty danej publikacji – np. *Najnowsza historia Polski* A. Alberta [Aneks, poz. 2], *Narodziny systemu władzy* K. Kersten [Aneks, poz. 170],

3) uwagi własne odwołujące się do treści książek – np. *Kulisy powstania styczniowego* J. Giertycha [Aneks, poz. 113], *Motory i hamulce socjalizmu* Wł. Bieńkowskiego [Aneks, poz., 23], *Polska, komunizm, opozycja: słownik* J. Karpińskiego [Aneks, poz. 159].

Niezależnie od tego, jaką formę miały notatki, z całą pewnością stanowiły one warsztat ułatwiający przygotowanie artykułu bądź wystąpienia, systematyzując zagadnienia poruszone w publikacjach, wydobywając najistotniejsze, zdaniem notującego, fragmenty ich treści. Sądząc z odmiennych charakterów pisma, jak również szerokiego zasięgu chronologicznego książek zaopatrzonych w takie adnotacje, musiały one być sporządzane zarówno przez Adama jak i Lidię Ciołkoszów.

Najbardziej polemiczny charakter mają uwagi do książki *Kulisy powstania styczniowego* J. Giertycha. Być może ten właśnie szkic posłużył A. Ciołkoszowi jako konspekt do artykułu *Historiozofia czy mitomania?*, opublikowanego pierwotnie na łamach „Zeszytów Historycznych” w 1971 r. i przedrukowanego w tomie *Walka o prawdę*. Najprawdopodobniej było tak również w przypadku książki *Motory i hamulce socjalizmu* Wł. Bieńkowskiego, która zainspirowała Ciołkosza do napisania artykułów: *Od Augusta Blanquiego do Władysława Bieńkowskiego* [Ciołkosz, 1970 a], oraz *Dwa nurty wydarzeń marcowych* [Ciołkosz, 1970 b]. Zdaniem Ciołkosza, dokonana przez Bieńkowskiego analiza wydarzeń w marcu 1968 r., jest pomimo pewnych niedociągnięć „najpełniejszą i najsumienniejszą z dotychczas opublikowanych” [Ciołkosz, 1970b, s. 350].

Do książki J. Karpińskiego *Polska, komunizm, opozycja* dołączone zostały notatki sporządzone prawdopodobnie przez L. Ciołkoszową, zawierające uwagi do poszczególnych haseł, np.:

- antykomunizm – określenie mętne, trudno zrozumieć,
- str. 19 – Armia Krajowa – przy scalaniu pominięte zupełnie oddziały zbrojne PPS,
- str. 193 – Polska Partia Socjalist. brak PPS w okresie niepodl. Na emigr. rozłam Ciołkosz-Zaremba, organy prasowe.

Różnego rodzaju i objętości notatki dołączono ponadto do następujących publikacji:

- *A study in forgery: The Lublin Committee and its rule over Poland* Scaevoli [Aneks, poz. 394].
- *Polacy w Wielkiej Brytanii* B. Czaykowskiego i B. Sulika [Aneks, poz. 75].
- *Geneza ludu polskiego w Anglii* P. Brocka [Aneks, poz. 36].
- *W Najwyższym Sztabie Zachodnich Aliantów* L. Mitkiewicza [Aneks, poz. 272].

- *KOR: Komitet Obrony Robotników: Komitet Samoobrony Społecznej* J. J. Lipskiego [Aneks, poz. 234].

Do książki *Materiały historyczne* gen. K. Sosnkowskiego [Aneks, poz. 419] dołączony został napisany na maszynie brudnopis listu A. Ciołkosza. List ten, datowany 5 sierpnia 1967 r., adresowany jest do redakcji „Orła Białego”, jako pisma zaprzyjaźnionego z domem wydawniczym Gryf Publications Ltd., nakładem którego ukazała się publikacja. A. Ciołkosz prostuje informację zamieszczoną w przypisie autorstwa płk. J. Mateckiego na str. 386-387 książki. Informacja ta dotyczy konferencji w Waszyngtonie z udziałem ambasadorów polskich pomyślanej jako środek zaktualizowania zagadnień polskich na terenie Stanów Zjednoczonych. Według przypisu na konferencję tę zaproszony został również A. Ciołkosz jako przedstawiciel Rady Politycznej. Tymczasem Ciołkosz pisze, że o konferencji dowiedział się dopiero z tego przypisu: „Nikt mnie do udziału w owej konferencji nie zapraszał, ani nikt mi o niej nawet nie wspominał. O zamiarze zwołania takiej konferencji dowiedziałem się dopiero z tekstu przemówienia gen. Sosnkowskiego na uroczystościach 3 maja 1953 r. w Manchester (zob. Orzeł Biały z dnia 9 maja 1953 r.), ale wtedy było już po wszystkim. [...] W ogóle w rozmowach z gen. Sosnkowskim w latach 1952-1954 w sprawie scalenia obozu niepodległościowego żadnego udziału nie brałem. Radę Polityczną w rozmowach tych reprezentowali pp. Tomasz Arciszewski i Jerzy Zdziechowski, także pp. Mieczysław Thugutt i Antoni Dargas, ale nie ja”. Obszerne te wyjaśnienia świadczą o dbałości Ciołkosza o prawdę historyczną i odpowiednie jej udokumentowanie.

O pasji historyka – archiwisty świadczą również dołączane do niektórych tytułów wycinki prasowe, głównie w języku polskim i angielskim, związane z tematem danej publikacji. Najwięcej różnorodnych wycinków (łącznie 45) znalazło się w antologii *Socjalizm na zachodzie Europy* [Aneks, poz. 408]. Tytułów wielu gazet nie da się dziś zidentyfikować, ponieważ nie na wszystkich wycinkach podano źródło cytatu; niemniej jednak świadczą one o śledzeniu na bieżąco sytuacji politycznej oraz otwarciu właścicieli księgozbioru na różnorodne opinie.

Powyżej przedstawiłam cechy charakterystyczne, wyróżniające książki zgromadzone przez A. i L. Ciołkoszów pośród innych księgozbiorów o zbliżonym zakresie tematycznym i zasięgach formalnych. Znajdujące się na kartach książek pieczęcie są świadectwem drogi przebytej przez poszczególne publikacje; pozwalają również umieścić je w określonym kontekście historycznym. Dedykacje świadczą o szerokim kręgu znajomych i przyjaciół L. i A. Ciołkoszów, oraz o ich popularności na emigracji – wynikającej zarówno z wagi pełnionych funkcji, jak i z takich cech osobowych jak wierność zasadom, serdeczność i życzliwość dla ludzi, chęć służenia im pomocą. Notatki i uwagi pozostawione na kartach książek oraz dołączone do poszczególnych tytułów są dowodem uważnej i wnikliwej lektury, podobnie jak zgromadzone wycinki z prasy, będące uzupełnieniem treści publikacji, pozwalające na stworzenie szerszego tła dla poszczególnych zagadnień. Ze względu na dużą ilość różnego rodzaju znaków szczególnych cechujących książki z księgozbioru A. i L. Ciołkoszów, poddałam analizie jedynie ich część, wybierając jednak cechy reprezentatywne dla całej kolekcji.

ZAKOŃCZENIE

Księgozbiór L. i A. Ciołkoszów stanowi jedną z większych i ciekawszych kolekcji będących w posiadaniu Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie. Na jej wartość składają się zarówno cechy samych książek, jak i znaczenie ich właścicieli dla polskiej historii. Na szczególną uwagę zasługuje fakt osobistych związków rodziny Ciołkoszów z Tarnowem. To właśnie z inicjatywy Kaspra Ciołkosza, ojca Adama, założono w 1908 r. tarnowską bibliotekę, która przez pewien czas mieściła się w jego mieszkaniu, nim cztery pokoje okazały się za ciasne dla powiększających się zbiorów. Dopełnienie 90 lat po założeniu biblioteki jej zbiorów książkami zgromadzonymi przez syna i synową Kaspra Ciołkosza stanowi doskonale zwieńczenie związków tej rodziny z Tarnowem oraz symboliczny powrót A. i L. Ciołkoszów do miasta, które opuścili jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, lecz do którego niejednokrotnie wracali pamięcią. Długoletni przyjaciel Ciołkoszów, G. Herling-Grudziński w swych refleksjach na temat Adama Ciołkosza odnotował: „wywód o światowej sytuacji politycznej zdarza mu się (dość często) zacząć od wspomnień o swoim Tarnowie” [Herling-Grudziński, 1972, s. 45].

Jakkolwiek w świetle wydarzeń politycznych ostatnich dekad bardziej pamięta się o uczestnikach Okrągłego Stołu z 1989 r., niż o ludziach, dzięki którym wydarzenie to mogło zaistnieć i jakkolwiek PPS obecnie nie odgrywa znaczącej roli na polskiej scenie politycznej, nie można zapomnieć, że na taki kierunek rozwoju historii drugiej połowy XX w. miała wpływ również działalność A. i L. Ciołkoszów.

Ich patriotyzm i wyczulenie na krzywdę społeczną pojawiły się już w młodości, gdy obydwójce należeli do harcerstwa, a następnie, niezależnie od siebie, a jednak prawie równocześnie, wstąpili do Polskiej Partii Socjalistycznej, która połączyła ich na całe życie.

Aktywny udział A. Ciołkosza w polskiej polityce zaznaczył się na długo przed wybuchem II wojny światowej – w 1928 r. został wybrany posłem na Sejm, a w 1932 r. za swą działalność opozycyjną w stosunku do rządzącego obozu sanacji, w tzw.

procesie brzeskim został skazany na 3 lata więzienia oraz 10 lat pozbawienia praw publicznych. Ta ostatnia okoliczność uniemożliwiła mu czynny udział w walce zbrojnej podczas II wojny światowej i wywarła znaczący wpływ na jego dalsze decyzje – pierwszą z nich było przyjęcie roli reprezentanta utworzonej w kraju podziemnej PPS wobec rządów państw alianckich.

Po wojnie A. Ciołkosz nadal stał na czele PPS, ciesząc się dużym autorytetem wśród emigracji oraz rodaków w kraju, pomimo iż dokonany w 1960 r. podział partii na Centralny Komitet Odbudowy PPS Ciołkosza oraz bardziej ugodowy w stosunku do władz PRL obóz Zygmunta Zaremby spowodował pewną dezorientację w środowiskach emigracyjnych. Nie ograniczyło to jednak aktywności Ciołkosza w podejmowaniu działań na rzecz Polski. L. Ciołkoszowa, również wchodząca w skład władz emigracyjnej PPS, czynnie wspierała działania męża, a po jego śmierci w 1978 r. stanęła na czele partii. Wzięła udział w procesie jednoczenia dwóch odłamów emigracyjnej PPS oraz reaktywacji partii w Polsce.

A. i L. Ciołkoszowie angażowali się w pracę na rzecz Polski nie tylko poprzez działalność w strukturach partii, lecz także poprzez aktywność publicystyczną. Broszury A. Ciołkosza oraz artykuły publikowane przez niego na łamach emigracyjnych periodyków miały szeroki zasięg oddziaływania, były również nielegalnie przedrukowywane w kraju. O znaczeniu tych artykułów świadczy również fakt zebrania ich – już po śmierci Ciołkosza – w obszernej publikacji pod znamienym tytułem *Walka o prawdę*. L. Ciołkoszowa również uprawiała działalność pisarską – do jej szczególnie cenionych osiągnięć należy rozdział *Publicystyka* zamieszczony w pracy zbiorowej *Literatura polska na obczyźnie* pod redakcją T. Terleckiego, opublikowany również jako samodzielne wydawnictwo. Jednak największym, a zarazem wspólnym dziełem A. i L. Ciołkoszów jest dwutomowy *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*. Praca ta planowana była na 5 tomów, jednak realizację tych zamierzeń uniemożliwiła śmierć A. Ciołkosza.

Obojgu do pracy naukowej niezbędny był obszerny, gromadzony latami księgozbiór. Prawdopodobnie dopiero po śmierci A. Ciołkosza jego żona Lidia przystąpiła do porządko-

wania ogromnej ilości zbiorów (w tym również prasy i korespondencji). W książce inwentarzowej, która również została przekazana Wojewódzkiej, a następnie Miejskiej Bibliotece Publicznej im. J. Słowackiego odnotowane zostały jednak – poza nielicznymi czasopismami i drukami ulotnymi – niemal wyłącznie wydawnictwa zwarte. Kolejność wpisów jest dość przypadkowa, tzn. nie zachowano układu alfabetycznego według autorów bądź tytułów, ani chronologicznego wg lat wydania książek. Nie odnotowano również daty wpływu poszczególnych pozycji do księgozbioru, co może potwierdzać zawartą wyżej tezę, iż książka nie była prowadzona na bieżąco, a założono ją dopiero po śmierci A. Ciołkosza. Prawdopodobnie miała służyć innym użytkownikom zbiorów; bowiem Ciołkoszowie, jak parokrotnie wspominali ludzie z ich otoczenia (np. J. Żmigrodzki, K. Marek, G. Herling-Grudziński) byli doskonale zorientowani w zawartości swego ogromnego księgozbioru.

Książka inwentarzowa stanowiła punkt wyjścia mojej pracy. Odnotowano w niej 5429 pozycji, z pewnością nie był to jednak cały księgozbiór, o czym świadczy choćby fakt, że wśród książek przekazanych tarnowskiej bibliotece znalazło się 165 tytułów nie uwzględnionych w inwentarzu. O ich przynależności do omawianych zbiorów świadczą jednak znaki własnościowe, przede wszystkim pieczętka o treści „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów” oraz dedykacje, jak również fakt ujęcia tych tytułów w spisie książek zatytułowanym „Księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów: dar dla biblioteki”. Trudno więc ustalić rzeczywistą liczebność zbiorów Ciołkoszów, tym niemniej zasadne wydało mi się podjęcie próby porównania niektórych aspektów tarnowskiego księgozbioru – jego zasięgów: językowego, chronologicznego i topograficznego z danymi wynikającymi z zapisów w książce inwentarzowej. O ile jednak ustalenia poczynione w odniesieniu do kolekcji znajdującej się w MBP są precyzyjne, gdyż dokonane z autopsji i zweryfikowane w bibliografiach narodowych, o tyle dane uzyskane na podstawie książki inwentarzowej ze względu na trudny do stwierdzenia stopień jej niekompletności, a także liczne skreślenia, opuszczenia (puste numery inwentarzowe), wiele odnotowanych dubletów oraz brak przy niektórych tytułach informacji o miejscu lub roku

wydania, muszą być traktowane jako szacunkowe. Jednak pomimo tych mankamentów porównanie takie pozwoliło wysnuć parę generalnych konkluzji:

1) Zarówno w księdze inwentarzowej jak i w części znajdującej się w MBP dominują książki w języku polskim; w kolekcji przekazanej tarnowskiej bibliotece dominacja ta jednak zaznacza się o wiele silniej.

2) Zakres chronologiczny pozycji znajdujących się w MBP jest węższy niż pozycji odnotowanych w inwentarzu.

3) Zarówno w MBP jak i w książce inwentarzowej przeważają książki wydane w Londynie, natomiast znacznie większą dysproporcję można zauważyć, jeśli chodzi o książki wydane w Warszawie (na 1378 odnotowanych w inwentarzu pozycji tylko 9 znalazło się w MBP). Tarnowskiej bibliotece przekazano natomiast duży procent książek wydanych w Paryżu, głównie przez Instytut Literacki (134 na 411 odnotowanych).

Ze względu na dużą ilość danych, a także liczne braki w rubryce „wydawnictwo” w książce inwentarzowej nie było możliwe porównanie zasięgu typograficznego. Ogrom materiału, a zarazem brak bliższych – poza tytułem i autorem – danych o treści publikacji odnotowanych w inwentarzu wykluczył również podjęcie próby określenia, na ile zakres tematyczny kolekcji przekazanej tarnowskiej bibliotece jest zbieżny z zakresem tematycznym wszystkich publikacji odnotowanych w inwentarzu. Stwierdzić można jedynie, że w MBP znalazły się w głównej mierze pozycje opublikowane przez wydawnictwa emigracyjne, zawierające treści przez cały okres PRL zakazane w kraju. Tymczasem z księgi inwentarzowej dowiedzieć się można, że znaczną część księgozbioru stanowiły publikacje wydawane w Polsce w wysokich nakładach, głównie przez wydawnictwo Książka i Wiedza. Jak wynika z lektury artykułów A. Ciołkosza, często stanowiły one punkt wyjścia do polemik z kreowaną przez władze PRL wizją stosunków społeczno-politycznych w Polsce.

Zgodnie z tematem mej pracy skoncentrowałam się przede wszystkim na książkach przekazanych przez L. Ciołkoszową – za pośrednictwem Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Wł. Sikorskiego w Londynie – Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie. Nastąpiło to w 1998 r., natomiast rok później

wskutek reformy administracyjnej państwa – zmniejszenia liczby województw – połączono dwie tarnowskie biblioteki: Wojewódzką oraz Miejską. Pokrzyżowało to pierwotne plany związane z kolekcją A. i L. Ciołkoszów, która miała zostać oznaczona jednolitym ekslibrisem i wyeksponowana w czytelni biblioteki. Kolekcja ta nie uległa jednak rozproszeniu, a poszczególne egzemplarze zostały zaopatrzone w karty katalogowe. Część książek zaprezentowano na wystawie zorganizowanej w 2001 r. z okazji setnej rocznicy urodzin A. Ciołkosza. Obecnie natomiast cały dar L. Ciołkoszowej przechowywany jest w magazynie biblioteki.

Analiza zakresu tematycznego księgozbioru znajdującego się w MBP wykazała, iż w jego skład weszły głównie książki dotyczące historii Polski, zarówno w ujęciu przekrojowym, jak i koncentrujące się na wybranych okresach historycznych. Szczególnie bogato jest reprezentowana tematyka dotycząca II wojny światowej i jej konsekwencji dla Polski. Wiele miejsca zajmują w księgozbiorze publikacje dotyczące totalitaryzmu sowieckiego i jego wpływu na kształt powojennej Europy. Sporą grupę stanowią publikacje na temat ruchu socjalistycznego, jego genezy i rozwoju – w tym również 9 książek i broszur autorstwa Adama Ciołkosza. Wśród autorów książek oprócz przedstawicieli literatury beletrystycznej i eseistycznej jak G. Herling-Grudziński, J. Czapski, H. Naglerowa, Z. Romanowiczowa czy klasyków jak A. Mickiewicz i S. Żeromski, pojawiają się również postacie znane bardziej z dokonań politycznych niż literackich: generałowie W. Anders i W. Sikorski, współpracownik gen. Sikorskiego L. Mitkiewicz, dyplomaci K. Morawski i E. Raczyński (późniejszy prezydent), przedstawiciele partii politycznych: Stronnictwa Pracy (K. Popiel), PSL (S. Mikołajczyk, S. Korboński), PPS (J. Kwapiński, W. Zagórski) oraz postacie mające duży wpływ na kształtowanie opinii społecznej: dyrektor Radia Wolna Europa Jan Nowak-Jeziorański, założyciel Instytutu Literackiego J. Giedroyc, przedstawiciele demokratycznej opozycji w Polsce: A. Michnik i J. Kuroń. W księgozbiorze Ciołkoszów dominuje literatura faktu: relacje, biografie, wspomnienia. Nawet zgromadzona przez nich literatura piękna w dużej mierze odnosi się do tematyki społeczno-politycznej: przeżyć wojennych, obozowych, działalno-

ści opozycyjnej i innych wydarzeń znanych z XX-wiecznej historii Polski i Europy.

W księgozbiorze Ciołkoszów będącym w posiadaniu MBP zdecydowanie dominuje grupa w języku polskim, licząca 498 egz., co stanowi 91,2% kolekcji. Na drugim miejscu znajdują się publikacje w języku angielskim – 44 egz., tj. 8%. W księgozbiorze można również odnaleźć dwie publikacje w języku francuskim oraz po jednej w rosyjskim i włoskim. W inwentarzu odnotowano ponadto 401 książek w języku niemieckim, jednak żadna z nich nie znalazła się w posiadaniu MBP. Zarówno z analizy liczebności książek w poszczególnych językach, jak i z faktu, że Ciołkoszowie gromadzili księgozbiór ze względów użytkowych, a nie snobistycznych oraz z faktu licznych podróży zagranicznych odbytych przez A. Ciołkosza płynie wniosek, że właściciele zbiorów posługiwali się w stopniu przynajmniej komunikatywnym wszystkimi z wyżej wymienionych języków.

Pod względem chronologicznym trzon księgozbioru A. i L. Ciołkoszów znajdującego się w MBP stanowią książki wydane w okresie 1939-1989, tj. od rozpoczęcia II wojny światowej do upadku systemu komunistycznego w Polsce. Pojedyncze pozycje pochodzą z lat wcześniejszych (1931, 1932 oraz 1934) oraz późniejszych (13 pozycji wydano w latach dziewięćdziesiątych). Najstarszą pozycją w księgozbiorze jest prawdopodobnie tom wierszy R. Browninga *The poetical works*, opublikowany – według katalogów internetowych – ok. 1920 r. Najnowszą pozycją jest *Spojrzenie wstecz* – wywiad przeprowadzony z L. Ciołkoszową przez A. Friszke [Ciołkoszowa, 1995, poz. 68]. Struktura liczbowa książek wydanych w poszczególnych okresach kształtuje się w księgozbiorze następująco: 5 tytułów ukazało się w latach 1931-1939, 154 w latach 1940-1949, 48 w latach 1950-1959, 137 w latach 1960-1969, 63 w latach 1970-1979, 125 w latach 1980-1989 oraz 13 w latach 1990-1995. Można więc zauważyć wyraźną dominację dekad parzystych tj. lat czterdziestych, sześćdziesiątych i osiemdziesiątych.

Najwięcej tytułów wchodzących w skład kolekcji wydano w Wielkiej Brytanii: w sumie 342 pozycje (62,6%), z czego

najwięcej – 325 tytułów ukazało się w Londynie, a 10 w szkockim Glasgow. Na drugim miejscu pod względem wydanych tytułów znajduje się Francja: 134 tytuły (24,5%) – wszystkie ukazały się w Paryżu. Książki wydane w pozostałych krajach (70 tytułów) stanowią 12,8% zbiorów. Najwięcej ukazało się we Włoszech: 25 tytułów – w tym 23 w Rzymie. 14 tytułów ukazało się w Stanach Zjednoczonych – w tym 11 w Nowym Jorku, 10 w Izraelu – wszystkie w Jerozolimie, a 9 w Polsce – wszystkie w Warszawie. Udział w księgozbiorze książek wydanych w poszczególnych krajach i miejscowościach był związany z aktywnością działających tam wydawnictw. Np. prawie wszystkie książki wydane we Włoszech pochodzą z lat czterdziestych, gdy działalność wydawniczą na szeroką skalę prowadził Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu. Oddział ten stanowił zresztą zaczątek Instytutu Literackiego, który wkrótce z Włoch został przeniesiony do Francji.

To właśnie Instytut Literacki zdecydowanie przoduje wśród 123 wydawców, nakładem których ukazały się książki wchodzące w skład tarnowskiego księgozbioru A. i L. Ciołkoszów. Instytut Literacki firmuje 104 tytuły na 546 wchodzących w skład księgozbioru, co stanowi 19,04%. Na drugim i trzecim miejscu znajdują się dwa londyńskie wydawnictwa: Polonia z 49 tytułami (8,97%) i Polska Fundacja Kulturalna, nakładem której ukazało się 40 tytułów (7,32%). Inne oficyny, których publikacje wyróżniają się w księgozbiorze to: Gryf Publication Ltd. z Londynu i Libella z Paryża (po 18 tytułów), Wydawnictwo Światowego Związku Polaków z Zagranicy (16 tytułów), Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas” (15 tytułów), Odnova i Orbis (po 13 tytułów), M. I. Kolin i Puls (po 12 tytułów) – wszystkie działające w Londynie oraz Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, działający w Rzymie (12 tytułów). Należy przy tym pamiętać, że wyżej wymienione placówki funkcjonowały w różnych okresach czasu, na przestrzeni od lat czterdziestych do osiemdziesiątych XX w., niektóre zaledwie przez parę lat jak Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, czy M. I. Kolin (aczkolwiek w późniejszym okresie działalność obu firm była niejako kontynuowana pod innymi szyldami, tj. odpowiednio: Instytut Literacki i Orbis), inne zaś przez kilka dekad (Libella, Polonia, Polska Fundacja Kulturalna) – stąd trud-

no rozpatrywać rzeczywistą aktywność tych wydawnictw jedynie na podstawie ilości książek zgromadzonych przez Ciołkoszów.

Podsumowując wnioski płynące z analizy zakresu tematycznego oraz zasięgów topograficznego i typograficznego można stwierdzić, że księgozbiór L. i A. Ciołkoszów, znajdujący się w zbiorach MBP w Tarnowie, odzwierciedla w mikroskali większość tematów obecnych w polskiej literaturze pięknej i publicystycznej, tworzonej przez przedstawicieli polskiej powojennej emigracji, jak również prezentuje część dorobku wydawniczego większości istotnych dla rozpowszechniania tej literatury oficyn wydawniczych, zlokalizowanych głównie w Wielkiej Brytanii i Francji. Analiza księgozbioru pod kątem zasięgu językowego oraz chronologicznego pozwala stwierdzić, że A. i L. Ciołkoszowie posługiwali się kilkoma językami oraz że ich zbiory powiększały się sukcesywnie, choć z niejednakową dynamiką na przestrzeni lat.

Wartość kolekcji L. i A. Ciołkoszów podnoszą zamieszczone w wielu książkach dedykacje świadczące o rozległych kontaktach właścicieli zbiorów z politykami i pisarzami działającymi na emigracji. Spośród wszystkich ofiarodawców książek prawdopodobnie największa przyjaźń łączyła Ciołkoszów z G. Herlingiem-Grudzińskim, o czym świadczy nie tylko duża ilość dedykacji (5), lecz również ich szczególnie serdeczny ton. Na uwagę zasługują też dedykacje S. Zahorskiej, J. Bielatowicza czy M. Czapskiej, odwołujące się do wspólnych przeżyć i doświadczeń, dedykacje K. Irancka-Osmeckiego i Z. Nałęczka, podkreślające inspirującą i pomocną rolę A. Ciołkosza i jego archiwum, czy dedykacje F. Grossa, W. Zagórskiego oraz J. Nowaka-Jeziorańskiego zwracające uwagę na niezłomną postawę ideową L. i A. Ciołkoszów jak również ich życzliwość dla ludzi. Niewątpliwie za każdą dedykacją kryje się historia interesującej znajomości, a fakt, iż książki z dedykacjami stanowią ponad 10% księgozbioru dowodzi wpływu, jaki wywierali Ciołkoszowie na otoczenie – nie tylko jako osoby utożsamiane z linią polityczną PPS, lecz również jako ludzie prowadzący otwarty i gościnny dom.

Analiza innych znaków własnościowych jak pieczęcie czy podpisy pozwoliła na prześledzenie losów niektórych książek.

Część z nich należała pierwotnie do księgozbiorów instytucji, w których działali również Ciołkoszowie, jak np. Polski Czerwony Krzyż, czy Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego. Być może książki te znalazły się w zbiorach Ciołkoszów po rozwiązaniu tych instytucji bądź ich lokalnych oddziałów.

Z kolei notatki na marginesach książek świadczą o ich wnikliwej lekturze, a dołączone do niektórych publikacji wycinki z prasy – o nie poprzestawaniu na jednym źródle informacji.

Księgozbiór L. i A. Ciołkoszów w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie ilustruje fragment historii – coraz odleglejszej, lecz o niezaprzeczalnym wpływie na kształt teraźniejszości. To także dzięki literaturze zakazanej w kraju, a publikowanej za granicą w języku polskim i nakładem polskich wydawnictw, możliwe było dokonanie lub przyspieszenie zmian politycznych i społecznych. Wiele publikacji wydanych nakładem Instytutu Literackiego, Polonii czy innych oficyn przedrukowano w kraju – do 1989 r. krążyły w tzw. drugim obiegu, by wraz z powstaniem III Rzeczypospolitej trafić oficjalnie do księgarń, nakładem legalnie działających państwowych i prywatnych instytucji wydawniczych. Obecnie zainteresowanie nimi zmniejszyło się, treść może wydawać się przebrzmiała i pozbawiona odniesień do aktualnej rzeczywistości. Niemniej jednak książki L. i A. Ciołkoszów, przechowywane w MBP w Tarnowie są wymownym świadectwem ponad półwiecza polskiej historii i literatury – okresu zamkniętego, lecz wciąż niezbadanego do końca. Są również pamiątką i świadectwem życia i pracy ludzi, którzy całe życie poświęcili bezkompromisowej realizacji swych idei, pozostając przy tym wzorem moralnej uczciwości oraz otwartości na problemy innych osób.

SPIS WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ I OPRACOWAŃ

Źródła

1. MBP rps, książka inwentarzowa zbiorów A. i L. Ciołkoszów [z. 1 poz. 1 do 4597, z. 2 poz. 4598-5429].
2. MBP mps, *Księgozbiór L. i A. Ciołkoszów: dar dla biblioteki* [wykaz przekazanych publikacji].
3. MBP mps, Sprawozdanie z działalności Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie za 2004 r.
4. MBP. Baza źródłowa: Książki ze zbiorów A. i L. Ciołkoszów: 546 poz. [Wykaz-Aneks].

Opracowania

1) Wydawnictwa informacyjne:

5. Dopierała, Kazimierz (red.) (2003). *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*. T. 1 A-E. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 490 s.
6. Klimaszewski, Bolesław (1992). *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939-1980*. Warszawa: „Interpress”, 497 s.
7. Majchrowski, Jacek M. red. (1994). *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: BGW, 579 s.
8. Pacholczykowa, Alicja (1978). *Kasper Ciołkosz*. W: Tych, Feliks red. (1978). *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. T. 1. Warszawa: „Książka i Wiedza”, s. 335-336.
9. Sawczyk, Barbara (2003). *Ciołkoszowie*. W: Sawczyk, Barbara; Maria Sasiadownic; Ewa Stańczyk (2003). *Ocalić od zapomnienia*. Cz. 1 A-M. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, s. 36-39.
10. Zieliński, Jan (1990). *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej*. Wyd. 2 popr. i poszerz. Lublin: „FIS”: „Unipress”, 157 s.
11. Zychowska, Maria (1992). *A. Ciołkosz*. W: *Harcerstwo tarnowskie 1910-1939*. Tarnów: Komenda Chorągwi ZHP im. gen. Józefa Bema w Tarnowie, s. 33-35.

2) Opracowania bezpośrednio związane z tematem

12. Andres, Zbigniew red. (1999). *W kręgu twórczości pisarzy emigracyjnych: studia i szkice*. Rzeszów: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 362 s.

13. *Archiwum Libelli i Galerie Lambert* [dok. elektr.] (1997) http://www.bu.uni.torun.pl/Archiwum_Emigracji/Libella1.htm [odczyt: 2004.12.10].
14. Beres, Stanisław (1999). *Literatura emigracyjna (1945-1990). Zarys periodyzacji*. W: Andres, Zbigniew (red.) (1999). *W kręgu twórczości pisarzy emigracyjnych: studia i szkice*. Rzeszów: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 9-53.
15. Chodakowski, Jan (2002). *Niezlomna z Londynu*. „Zeszyty Historyczne” z. 142 s. 141-144.
16. Ciołkosz, Adam (1954). *Socjalizm a komunizm*. Londyn: Komitet Główny PPS w Wielkiej Brytanii, 11 s.
17. Ciołkosz, Adam (1966a). *Cel: Polska socjalistyczna. Droga: walka z komunizmem. Uwagi o polityce socjalistów polskich*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 45-62.
18. Ciołkosz, Adam (1966b). *Przemówienie noworoczne*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 40-45.
19. Ciołkosz, Adam (1966c). *Sprawa brzeska*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 182-190.
20. Ciołkosz, Adam (1970a). *Od Augusta Blanquiego do Władysława Bieńkowskiego (I)*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 344-349.
21. Ciołkosz, Adam (1970b). *Dwa nurty „wydarzeń marcowych”*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 350-356.
22. Ciołkosz, Adam (1971). *„Dzielnica żydowska” obozu w Jabłonie*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 235-251.
23. Ciołkosz, Adam (1972). *After you, sir – przemówienie na zebraniu Stowarzyszenia Fabianów w Londynie w marcu 1943 r.* W: Zmigrodzki, Józef red. (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, s. 118-120.
24. Ciołkosz, Adam (1976a). *Jak widzę przyszłość Polski. Głos w dyskusji*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 94-95.
25. Ciołkosz, Adam (1976b). *Socjalizm – ale jaki?* W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 97-103.
26. Ciołkosz, Adam (1977a). *Dwa nurty polskiego komunizmu (II)*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 294-298.
27. Ciołkosz, Adam (1978). *Literatura walcząca*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 450-454.
28. Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, 454 s.
29. Ciołkoszowa, Lidia (1994a). *Cofam poparcie dla władz PPS* [list]. „Gazeta Wyborcza” nr 169 z 22.07.1994, s. 13.
30. Ciołkoszowa, Lidia (1994b). *Oświadczenie*. „Gazeta Wyborcza” nr 105 z 7-8.05.1994, s. 4.
31. Ciołkoszowa, Lidia (1995). *Spojrzenie wstecz*: [rozmowę przeprowadził Andrzej Friszke]. Paryż: Editions du Dialogue, 398 s.

32. Czaykowski, Bogdan; Bolesław Sulik (1961). *Polacy w Wielkiej Brytanii*. Paryż: Instytut Literacki, 586 s.
33. Danilewicz-Zielińska, Maria (1992). *Szkice o literaturze emigracyjnej*. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 460 s.
34. Danilewicz-Zielińska, Maria (1996). *Książka i czytelnictwo polskie w Wielkiej Brytanii: szkice*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 230 s.
35. Dybciak, Krzysztof (1990). *Dzieje i dorobek Instytutu Literackiego*. W: *Zostało tylko słowo...: wybór tekstów o „Kulturze” paryskiej i jej twórcach*. Lublin: „FIS”, s. 3-20.
36. Filip, Piotr (2003). *Polityk, który nie kłamał*. Galicyjski Tygodnik Informacyjny „TEMI” nr 20 z 14.05.2003 r., s. 18.
37. Friszke, Andrzej (1999). *Życie polityczne emigracji*. W: Friszke, Andrzej; Paweł Machcewicz, Rafał Habielski (1999). *Druga wielka emigracja 1945-1990*. T. 1. Warszawa: Biblioteka Więzi, 510 s.
38. Friszke, Andrzej (2002). *Pani Lidia: pożegnanie*. „Gazeta Wyborcza” nr 138 z 16-17.06.2002 r., s. 16-17.
39. Garztecki, Marek (2002). *Uczennica Żeromskiego*. „Rzeczpospolita” nr 138 z 15.06.2002 r., s. 11.
40. Gross, Feliks (1972). *Pisarz i historyk*. W: Żmigrodzki, Józef (red.) (1972). *Adam Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia Urodzin Adama Ciołkosza, s. 33-39.
41. Gross, Feliks (1981). *Adam Ciołkosz*. W: *Ciołkosz, Adam (1981). Ludzie PPS*. Londyn: Centralny Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej: s. 147-162.
42. Gross, Zygmunt (1972). *Ze wspomnień*. W: Żmigrodzki, Józef (red.) (1972). *Adam Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia Urodzin A. Ciołkosza, s. 67-76.
43. Habielski, Rafał (1999). *Życie społeczne i kulturalne emigracji*. W: Friszke, Andrzej; Paweł Machcewicz, Rafał Habielski (1999). *Druga wielka emigracja 1945-1990*. T. 2. Warszawa: Biblioteka Więzi, 408 s.
44. Habielski, Rafał (2001). *Literatura polityczna emigracji powojennej*. W: Kryszak, Janusz; Rafał Moczko (red.) (2001). *Życie literackie drugiej emigracji niepodległościowej. I*. Toruń: Uniwersytet M. Kopernika, s. 11-28.
45. Herling-Grudziński, Gustaw (1972). *Socjalista jakich coraz mniej*. W: Żmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia Urodzin A. Ciołkosza, s. 43-45.
46. Hertz, Zofia (2001). *Od Buzułuku do Bolonii*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” nr 4 s. 42.
47. (kam) [Kamińska, Joanna] (2001). Unikatowa kolekcja książek. Tarnowskie Azoty nr 12 z 22.03.2001 r., s. 4.
48. Karczewska, Anna (2001). *Działalność kulturalna na szlaku 2. Korpusu*. Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej nr 4 s. 43-47.
49. Kłossowski, Andrzej (2003). *Książka polska na obczyźnie – XX w*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 259 s.
50. Kłossowski, Andrzej [dok. elektr.] (2003). *Polski Ruch Wydawniczy we Francji po II wojnie światowej (1945-1989) cz. I*. W: Kłossowski, Andrzej (2003). *Książka polska na obczyźnie – XX w*. http://www.bu.uni.torun.pl/Archiwum_Emigracji/Kloss1.htm [odczyt: 2004.12.10].
51. Kowalczyk, Andrzej Stanisław [dok. elektr.] (2004). *Książki zbójcekie, kamienie Wenecji. O polskim eseju*. http://www.polska2000.pl/item2546_42_pl.html [odczyt 2004-10-04].

52. Kowalski, Jacek [dok. elektr.] (2002). *A. i L. Ciołkoszowie*. <http://www.lewica.pl/?dzial=teksty&id=185>. [odczyt: 2004-08-13].
53. Kryszak, Janusz (1995). *Literatura złej chwili dziejowej: szkice o drugiej emigracji*. Warszawa: Spółka Wydawniczo-Księgarska, 165 s.
54. Kryszak, Janusz; Rafał Moczko (red.) (2001). *Zycie literackie drugiej emigracji niepodległościowej. I*. Toruń: UMK, 256 s.
55. Lewandowska, Stanisława (1993). *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939-1945*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 390 s.
56. Lichniak, Zygmunt (1983). *Zanim powstanie panorama: wobec literatury polskiej na emigracji*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 214 s.
57. Marek, Krystyna (1972). * * *. W: Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia Urodzin A. Ciołkosza, s. 43-45.
58. Moczko, Rafał [Dok. elektr.] (2003). *Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas 1947-2002*. http://www.bu.uni.torun.pl/Archiwum_Emigracji/Veritas.htm [odczyt: 2004.12.10].
59. Nowak-Jeziorański, Jan (1993). *Testament A. Ciołkosza*. W: Nowak-Jeziorański, Jan (1993). *W poszukiwaniu nadziei*. Warszawa: Czytelnik, s. 101-107.
60. Pazyra, Stanisław (1970). *Książka polska w latach wojny na obczyźnie*. W: Pazyra, Stanisław (1970). *Z dziejów książki polskiej w czasie II wojny światowej*. Warszawa: PIW, s. 275-372.
61. Pytasz, Marek (red.) (1994). *Literatura emigracyjna 1939-1989*. T. 1 Katowice: Śląsk, 297 s.
62. Pytasz, Marek (red.) (1996). *Literatura emigracyjna 1939-1989*. T. 2 Katowice: Śląsk, 322 s.
63. Sabbat, Kazimierz (1972). *A. Ciołkosz – przewodniczący Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego*. W: Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia Urodzin A. Ciołkosza, s. 46-50.
64. (SMOL) [Smoliński, Janusz] (1998). *Londyński dar dla WBP*. „Dziennik Polski” nr 211 z 9.09.1998 r., s. 17.
65. (SMOL) [Smoliński, Janusz] (2001). *Z emigracyjnej biblioteki: setna rocznica urodzin A. Ciołkosza*. „Dziennik Polski”, nr 59 z 10-11.03.2001, s. 2.
66. Smoleński, Paweł (1993). *Cały długi wiek*. „Gazeta Wyborcza” nr 276 [Magazyn nr 39] z 26.11.1993 r., s. 12.
67. Stradecki, Janusz (1984). *O Wiadomościach londyńskich*. W: *Literatura źle obecna: rekonesans*. Londyn: Polonia s. 25-33.
68. Supruniuk, Anna; Mirosław A. Supruniuk [Dok. elektr.] (1999). *Grydzewski – heurystyk i erudyta*. W: Supruniuk, Mirosław, A. (red.) (1999) *Twarze emigracji. Wierzyński, Hłasko, Gombrowicz, Stempowski, Grydzewski*. Toruń: Archiwum Emigracji BU, 97 s., http://www.bu.uni.torun.pl/Archiwum_Emigracji/Gry2.htm [odczyt: 2004.12.10].
69. Supruniuk, Mirosław Adam (1998). *Archiwa i kolekcje emigracyjne w Polsce*. „Kultura” nr 7/8 s. 158-172.
70. Sypek, Antoni (2002). *Odeszła Lidia Ciołkoszowa*. „Echo Tarnowa” nr 26 z 26.06.2002 r., s. 13.
71. Śliwa, Michał (2000). *Sylwetki polskich socjalistów. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 153 s.
72. Urbański, Alfred (1972). *Socjalista na emigracji*. W: Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, s. 51-56.

73. Wałaszewski, Zdzisław E. (red.), Rafał Moczko (red.) (2003). *Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas w Londynie: nie zamknięty rozdział: studia i szkice*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika; Londyn: Veritas Foundation Publication Centre, 134 s.
74. Zabielska, Janina (1965). *Instytucje i firmy wydawnicze – oficyny drukarskie*. W: Terlecki, Tymon (red.) (1965) *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*. T. 2. Londyn: B. Świdwerski, s. 549-572.
75. Zagórski, Waclaw (1972). *A. Ciołkosz, reprezentant podziemnej PPS*. W: Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, s. 25-30.
76. Zawadzki, Janusz (1972). *Organizator i wychowawca*. W: Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, s. 82-101.
77. Zbyszewski, Waclaw A. (1990). *Zagubieni romantycy*. W: *Zostało tylko słowo...: wybór tekstów o „Kulturze” paryskiej i jej twórcach*. Lublin: „FIS”, s. 21-41.
78. Zieliński, Andrzej (2003). *Książka polska we Włoszech: repertuar wydawniczy Drugiego Korpusu i oficyn z jego orbity, 1944-1947*. „Roczniki Biblioteki Narodowej” T. 35 s. 305-338.
79. *Zostało tylko słowo...: wybór tekstów o „Kulturze” paryskiej i jej twórcach*. (1990) Lublin: „FIS”, 148 s.
80. Zmigrodzki, Józef (1972). *Historia socjalizmu i demokracji*. W: Zmigrodzki, Józef red. (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, s. 67-76.
81. Zmigrodzki, Józef (red.) (1972). *A. Ciołkosz: polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, 147 s.
82. Żychowska, Maria (1995). *Patroni nowych ulic: Ciołkoszowie*. Tarnowskie Azoty 1995 nr 49 z 7.12.1995 r., s. 5.

3) Opracowania metodologiczne:

83. Andrejew, Adolf (1996). *Einsiedlowie i ich księgozbiór*. „Roczniki Biblioteczne” z. 1/2 s. 23-40.
84. Bednarska-Ruszajowa, Krystyna (1989). *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” z. 4 s. 37-54.
85. Kłossowski, Andrzej (1980). *Historia książki polskiej za granicą. Problemy badawcze*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 84 s.
86. Sipayłło, Maria (1975). *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi”. Z. 1 Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, s. 9-30.
87. Golik-Prus, Aleksandra (1999). *Dedykacje z alba amicorum przełomu wieków XVI i XVII w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej jako źródło biograficzne*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. XLIX nr 1/2 s. 137-141.
88. Kałudзка, Anna (2002). *Kolekcja druków zwartych nowszych ze zbiorów BOK [Biblioteki Ordynacji Krasieńskich]*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” nr 4, s. 20-26.

4) Opracowania uzupełniające:

89. Alberska, Małgorzata (2000). *Ośrodki emigracji polskiej wobec kryzysów politycznych w kraju (1956-1981)*. Wrocław: Arboretum, 230 s.
90. Aleksander, Tadeusz (1983). *Życie kulturalne w okresie autonomii*. W: Kiryk, Feliks; Zygmunt Ruta (red.) (1983). *Tarnów, dzieje miasta i re-gionu*. T. 2. *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*. Tarnów; Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 638-661.
91. (asw) [Szczepan-Wojnarzka, Anna] [dok. elektr.] (2005). *Jan Karcki*. http://www.diapozytyw.pl/pl/site/ludzie/jan_karski [odczyt: 2005.05.03].
92. Ciołkosz, Adam (1967a). *Attlee a sprawy polskie (II)*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 200-205.
93. Ciołkosz, Adam (1967 b). *Józef Piłsudski w perspektywie czasu*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 191-193.
94. Ciołkosz, Adam (1974). *Najważniejszy sprzymierzeniec: socjalizm polski a dysydenci w Związku Sowieckim*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 77-83.
95. Ciołkosz, Adam (1977 b). *Od Bromkego do Wiatra (II)*. W: Ciołkosz, Adam (1989). *Walka o prawdę: wybór artykułów 1940-1978*. Londyn: Polonia, s. 127-132.
96. Friszke, Andrzej (2003). *Adam Ciołkosz i Wolne Harcerstwo (1921-1924)*. „Więź” nr 3 s. 92-105.
97. Gładysz, Antoni (1946). *Powrót z piekła hitlerowskiego: wspomnienie z obozu koncentracyjnego w Goss-Rosen i Litomierzycach*. Tarnów: Nakładem Związku Byłych Więźniów Ideowo-Politycznych w Tarnowie, 176 s.
98. Golaszewski, Tadeusz (1970). *Tarnowska Miejska Biblioteka Publiczna im. Juliusza Słowackiego w Polsce Ludowej (na tle przemian społeczno-gospodarczych regionu)*. W: Jaśkiewicz, Bronisław (red.) (1970). *Z dziejów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie 1908-1968*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, s. 89-118.
99. Habielski, Rafał (2004). *Polski Londyn*. Wrocław: Wydaw. Dolnośląskie, s. 266.
100. Jaśkiewicz, Bronisław (1970). *Miejska Biblioteka w Tarnowie do 1918 r*. W: Jaśkiewicz, Bronisław (red.) (1970) *Z dziejów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie 1908-1968*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, s. 23-64.
101. Jaśkiewicz, Bronisław (1983). *Józef Maksymilian Ossoliński i jego projekt założenia biblioteki w Tarnowie*. „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny MBP” w Krakowie nr 3, s. 7-12.
102. Kania, Janina (1999). *Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnowie wobec wyzwania współczesności*. „Bibliotekarz” nr 5, s. 12-15.
103. Kania, Janina; Elżbieta Rogozińska-Bień; Maria Sąsiadowicz (1998). *Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie – 90 lat działalności: informator jubileuszowy*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, 32 s.
104. Kik, Kazimierz (1994). *Międzynarodówka Socjalistyczna: zarys działalności*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN: „Typografika”, 124 s.
105. Kiryk, Feliks; Zygmunt Ruta (red.) (1983). *Tarnów, dzieje miasta i re-gionu*. T. 2. *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*. Tarnów; Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, 728 s.

106. Kudelski, Zdzisław [dok elektr.]. (2002) *Wspomnienia Gustawa Herlinga-Grudzińskiego*. „Tygodnik Powszechny” nr 30 z 28.07.2002 r. <http://www.tygodnik.com.pl/numer/276830/grudzinski.html> [odczyt: 2003.11.17].
107. (MAB) [Baran, Marek] (2003). *Biblioteka na medal: Minęło 95 lat MBP*. „Dziennik Polski” nr 260 z 7.11.2003 r., dod. tarnowski, s. 3.
108. Machcewicz, Paweł (1999). *Emigracja w polityce międzynarodowej*. W: Friszke, Andrzej; Paweł Machcewicz, Rafał Habielski (1999). *Druga wielka emigracja 1945-1990*. T. 2. Warszawa: Biblioteka Więzi, 262 s.
109. Marszalska, Jolanta (oprac.) (1992). *Zygmunt Krasiński w korespondencji do Izabeli z Lubomirskich Sanguszkowej*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, 12 s.
110. Marszalska, Jolanta (oprac.) (1995) *Najcenniejsze zabytki piśmiennictwa w zbiorach MBP: informator*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, 26 s.
111. Marszalska, Jolanta (1998). *Najcenniejsze zbiory MBP w Tarnowie*. „Spotkania Biblioteczne” Przemyśl nr 1, s. 48-56.
112. Marszalska, Jolanta oprac (1988). *Polonica XVI-XVIII w. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Tarnowie*. Tarnów: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 16 s.
113. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław (1985). *Wojna w eterze*. T. 1: 1948-1956. Londyn: Odnowa. 302 s.
114. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław (1988). *Wojna w eterze*. T. 2: 1956-1976. Londyn: Odnowa. 404 s.
115. Pestkowska, Maria (2000). *Za kulisami rządu polskiego na emigracji*. Warszawa: Rytm, cop. 2000, 329 s.
116. Pilch, Andrzej (1987). *Dzieje ruchu robotniczego w Krakowskiem 1918-1939*. cz. 1 i 2. Kraków: Wyd. Literackie 1987; cz. 1, 416 s.; cz. 2, 380 s.
117. Potępa, Stanisław (1983). *Zycie kulturalne w okresie autonomii*. W: Kiryk, Feliks; Zygmunt Ruta red. (1983). *Tarnów, dzieje miasta i regionu*. T. 2. *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*. Tarnów; Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 375-405.
118. Rak, Michał (1987). *Zycie kulturalne*. W: Kiryk, Feliks; Zygmunt Ruta (red.) (1987). *Tarnów, dzieje miasta i regionu*. T. 3. *Lata drugiej wojny światowej i okupacji hitlerowskiej oraz Polski Ludowej*. Tarnów; Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza s. 480-552.
119. *Regulamin Organizacyjny Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie z dn. 20 lipca 1999 r.* Załącznik do Zarządzenia Wewnętrznego nr 4/l/99 Dyrektora MBP [dok. elektr.] <http://www.biblioteka.tarnow.bip.gov.pl/bip/uklad/informacje/dokumentysjo?idPodmiotu=10988&czyStrukturaOrganizacyjna=T> [odczyt: 2005.02.09].
120. Rogowska, Zofia [i in.] (1993). *Wojewódzka Biblioteka w Tarnowie w latach 1975-1992 (zarys)* Tarnów: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 156 s.
121. Sąsiadowicz Maria (oprac.) (1994) *Dlaczego Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnowie nosi imię J. Słowackiego*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, 23 s.
122. Siwik, Anna (1998). *PPS na emigracji w latach 1945-1956*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 259 s.
123. Siwik, Anna (2002). *Polskie uchodźstwo polityczne: socjaliści na emigracji w latach 1956-1990*. Kraków: Abrys, 229 s.
124. Stańczyk, Ewa (oprac.) (2004). *Kalewala – fiński epos narodowy* [komentarz do wystawy]. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, 4 s.

125. *Statut Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie*. [dok. elektr.] <http://www.biblioteka.tarnow.bip-gov.pl/bip/uklad/informacje/dokumentysjo?idPodmiotu=10988&czyStrukturaOrganizacyjna=T> [odczyt: 2005.02.09].
126. Stefanowski, Roman (1996). *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji: 1939-1965*. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, s. 173.
127. Sterkowicz, Czesław (1995). *Kacper Ciołkosz*. TEMI nr 4 z 25.01.1995, s. 6.
128. Strumph-Wojtkiewicz, Stanisław (1963). *Książka szła za emigrantem*. Wrocław: Ossolineum, 408 s.
129. Terlecki, Tymon (2003). *Emigracja naszego czasu*. Lublin: Wydaw. Marii Curie-Skłodowskiej, s. 345.
130. Urbańczyk, Franciszek (1970). *Działalność biblioteczna Tarnowskiego Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w okresie międzywojennym*. W: Jaśkiewicz, Bronisław (red.) (1970) *Z dziejów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie 1908-1968*. Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna, s. 65-88.
131. Zagórski, Waclaw (1971). *Wolność w niewoli: (kartki z pamiętnika)*. Londyn: nakładem autora, 543 s.
132. Zaremba, Zygmunt (1957). *Wojna i konspiracja*. Londyn: B. Świderski, s. 347.
133. Zwoliński, Andrzej [dok. elektr.] (1999). *Ruch socjalistyczny*. W: Zwoliński, Andrzej (1999). *Katolik i polityka*. Kraków: WAM, s. 190-198. [http://www.cyf-kr.edu.pl/\(zykalino/zwolinski22.htm](http://www.cyf-kr.edu.pl/(zykalino/zwolinski22.htm) [odczyt: 2003.11.17].
134. Żychowska, Maria (1984). *Harcerstwo tarnowskie w latach 1910-1975*. Tarnów: Komenda Tarnowskiej Chorągwi ZHP, 212 s.
135. Żychowska, Maria (1992). *Harcerstwo ziemi tarnowskiej 1910-1939*. Tarnów: Tarnowskie Towarzystwo Kulturalne, 157 s.

INDEKS NAZWISK

- Abramowski, Edward, 25
Alberska, Małgorzata, 132
Albert, Andrzej [właśc. Wojciech Roszkowski], 56, 113
Aleksander, Tadeusz, 132
Allilujewa, Swietłana, 67, 87
Amalrik, Andrej, 68
Anders, Władysław, 62, 63, 88, 121
Andrejew, Adolf, 131
Andres, Zbigniew, 8, 127, 128
Andrysowic, Łazarz, 22
Arciszewski, Tomasz, 26, 38, 102, 115
Arżak, M. [pseud. J. Daniel], 67, 87
asw [właśc. Anna Szczepan-Wojnarska], 109
Attlee, Clement, 132
Austen, Jane, 73, 77, 79
- Babiński, Stanisław, 57
Bagiński, Kazimierz, 30
Baliński, Stanisław, 61
Banes, A., 39
Baniowska-Stąsiek, Krystyna, 19
Baran, Marek [krypt. (MAB)], 15, 133
Barańczak, Stanisław, 73
Bartoszewski, Władysław, 60, 96, 104, 105, 107
Beck, Józef, 58, 90, 112
Bednarczyk, Czesław, 93
Bednarczyk, Krystyna, 93
Bednarska-Ruszajowa, Krystyna, 8, 131
Belloc, Hillaire, 79
- Berent, Wacław, 47, 92
Bereś, Stanisław, 128
Bielski, Lucjan, 64
Bielatowicz, Jan, 6, 58, 93, 100, 109, 124
Bieńkowska, Ewa, 73, 96
Bieńkowski, Władysław, 70, 113, 114, 128
Blanqui, August, 114, 128
Blum, Aleksander, 58, 97, 98, 105
Blum, Leon, 86
Błoński, Antoni, 65, 98
Bogusławski, Antoni, 61
Borusewicz, Bogdan, 71
Borwicz, Michał, 104
Bregman, Aleksander, 38, 40, 59, 64, 65, 76, 77, 88, 101
Brock, Peter, 65, 114
Bromke, Adam, 132
Browning, Robert, 77, 79, 80, 122
Bruner, Wacław, 104
Brzeziński, Zbigniew, 68
Brzękowski, Jan, 94
Brzozowski, Stanisław, 48
Buchaniec, Andrzej, 20
Bujak, Zbigniew, 71
- Cezary, Franciszek, 23
Chałasiński, Józef, 101
Chłopicki, Józef, 64
Chodakowski, Jan, 87, 88, 128
Chruszczow, Nikita, 38, 67
Churchill, Winston, 58
Ciechanowski, Jan M., 60, 100, 112
Cieleccy, rodzina, 21

- Ciołkosz, Adam, 5, 6, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 65, 66, 70, 71, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131
- Ciołkosz, Andrzej, 29, 31, 32, 34, 53 100, 104
- Ciołkosz, Kasper, 5, 7, 13, 27, 36, 117, 127
- Ciołkosz, Zbysław, 27
- Ciołkoszowa, Lidia, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 65, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 89, 91, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130
- Ciołkoszowa, Maria (z d. Idzikowska), 27
- Cyrankiewicz, Józef, 38 - 39
- Czapiński, Kazimierz, 36, 38
- Czapska - Jordan, Wanda, 59
- Czapska, Maria, 63, 86, 110, 124
- Czapski, Józef, 63, 77, 86, 121
- Czarnyszewicz, Florian, 88, 95
- Czaykowski, Bogdan, 91, 94, 96, 102, 114, 129
- Czeremszyna, Helena (właśc. Lidia Ciołkoszowa), 40
- Czerniawski, Adam, 94,
- Czernik, Stanisław, 61
- Czuchnowski, Marian, 63
- Daniel, J. [właśc. M. Arzak], 67, 87
- Danilewicz-Zielińska, Maria, 8, 40, 59, 60, 63, 64, 81, 86, 87, 91, 94, 129
- Daniłowski, Gustaw, 48
- Daniszewska, 104
- Dargas, Antoni, 115
- Daszyński, Ignacy, 26, 38
- Dąbrowska, Maria, 48
- Dąbrowski, Jan P., 83
- Dąbrowski, Włodzimierz, 56, 95
- Dewhurst, Claude Hector, 67, 93
- Długosz, Jan, 22
- Dmowski, Roman, 56
- Dobrzyński W. Th., 77
- Dopierała, Kazimierz, 7, 127
- Drewnowski, Jan,
- Drobnik, Jerzy, 94
- Dubanowiczowa, Magdalena, 63
- Dybciaak, Krzysztof, 86, 129
- Działak, Jerzy, [pseud. George Fleming], 71, 100
- Dziama, Maria, 13
- Dżilas, Milovan, 39, 68
- Edelman, Marek, 59
- Einsiedlowie, rodzina, 131
- Engels, Fryderyk, 38, 43
- Estreicher, Karol, 91, 101, 102
- Fierla, Adolf, 61
- Filip, Piotr, 7, 49, 129
- Flemming, George [właśc. Jerzy Działak], 71, 100
- Floyd, David, 68
- Frasyniuk, Władysław, 71
- Fredro, Aleksander, 24
- Friedberg, Jan, 55
- Friszke, Andrzej, 7, 27, 28, 33, 36, 44, 70, 79, 122, 128, 129, 132, 133
- Galsworthy, John, 48-49, 77, 79
- Garton Ash, Timothy, 71
- Garztecki, Marek, 7, 129
- Giedroyć, Henryk, 86
- Giedroyć, Jerzy, 37, 86, 106, 121
- Giertych, Jędrzej, 55, 97, 112, 113, 114
- Glass, Henryk, 56
- Gładysz, Antoni, 27, 40, 132
- Goetel, Ferdynand, 63, 88
- Golik-Prus, Aleksandra, 131
- Gołaszewski, Tadeusz, 13, 14, 21, 132
- Gombrowicz, Witold, 87, 130
- Gomułka, Władysław, 34
- Górnicki, Łukasz, 23
- Greenwood, Arthur, 41
- Griffiths, Jim, 41

- Gross, Feliks, 31, 37, 46, 49, 66, 104, 124, 129
 Gross, Zygmunt, 43, 129
 Grot-Rowecki, Stefan, 62
 Grubiński, Wacław, 63
 Grudzińska, Krystyna, 94, 106
 Grydzewski, Mieczysław, 90, 130
 Guzy, Piotr, 71
 Gwagnin, Aleksander, 22
- Habielski, Rafał, 7, 88, 91, 95, 102, 129, 132, 133
 Halecki, Oskar, 66
 Hall, Aleksander, 71
 Haller, Jan, 22
 Haller, Józef, 57, 93
 Hans, A., 39
 Harusewicz, Jan, 56
 Haur, Jakub, 23
 Healey, Denis, 33, 39, 66
 Heller, Michał, 67
 Hemar, Marian, 61
 Herbert, Zbigniew, 73
 Herling-Grudziński, Gustaw, 6, 9, 34, 37, 43, 60, 63, 67, 72-73, 76, 77, 86, 87, 93, 103, 104, 105, 106, 117, 119, 121, 124, 129, 133
 Hertz, Zofia, 86, 129
 Hertz, Zygmunt, 86
 Hitler, Adolf, 46, 112
 Hlond, August kard., 61
 Hłasko, Marek, 130
 Hochfeld, Julian, 39
 Hobdod Alfred, 13
 Hołówko, Tadeusz, 48
 Homann, Johann Baptista, 24
 Hostowiec, Paweł [właśc. Jerzy Stempowski], 86
 Huelle, Paweł, 19
 Huysman, Camille, 41
- Indyk, Andrzej, 13
 Iranek-Osmecki, Kazimierz, 59, 110, 124
 Iwaniec, Renata, 20
- Jagiello, Krystyna, 70
 Januszkiewicz, Maria [właśc. Grażyna Jonkajtys-Luba], 63
 Jarra, Eugeniusz, 55, 91
- Jastrun, Tomasz, 19
 Jaśkiewicz, Bronisław, 11, 12, 13, 14, 20, 132
 Jedlicki, Wiktor, 69, 87
 Jeleński, Konstanty, 87
 Jędrzejewicz, Wacław, 57, 88, 112
 Język, Stefan, 13
 Jordan, Zbigniew A., 65
- Kaden-Bandrowski, Juliusz, 61
 Kafka, Franz, 51, 96
 Kałudza, Anna, 131
 kam [właśc. Joanna Kamińska], 5, 129
 Kamińska, Joanna [krypt. (kam)], 5, 129
 Kania, Janina, 10, 13, 14, 15, 17, 132
 Kantak, Kamil X, 65
 Kapuściński, Ryszard, 19
 Karczewska, Anna, 129
 Karpiński, Jakub, 69, 71, 72, 113, 114
 Karski, Jan, 59, 108, 109
 Kasprowicz, Jan, 101
 Katelbach, Tadeusz, 59
 Kaufman, Michael T., 77
 Kelles-Krauz, Kazimierz, 25, 38
 Kercselich, Baltazar Adam, 23
 Kersten, Krystyna, 69, 95, 113
 Kiernik, Władysław, 30
 Kik, Kazimierz, 132
 Kiryk, Feliks, 132, 133
 Kisielewski, Stefan, 87
 Kleczkowski, Stefan, 77
 Klimaszewski, Bolesław, 8, 63, 127
 Kluz, Stanisław, 60, 93
 Kłossowski, Andrzej, 95, 129, 131
 Knapski, Grzegorz, 23
 Koestler, Arthur, 68
 Kohn, Maurycy, 90
 Kołakowski, Leszek, 66, 87
 Konarski, Stanisław, 23
 Konopkowie, rodzina, 21
 Konopnicka, Maria, 48
 Konwicky, Tadeusz, 96
 Kopański, Stanisław, 58, 93
 Korboński, Stefan, 60, 93, 121
 Korowicz, Marek St., 68
 Korybutowicz, Zygmunt [właśc. Andrzej Friszke], 70

- Kossak, Zofia, 54, 73
 Kossowska, Stefania, 104
 Kossuth, Lajos, 47
 Kościalkowski, Stanisław, 42, 110
 Kot, Stanisław, 56, 57, 62, 111
 Kowalczyk, Andrzej Stanisław, 70, 129
 Kowalski, Jacek, 130
 Kowalski, Józef, 55, 100
 Krasiński, Zygmunt, 23, 133
 Kraszewski, Józef Ignacy, 40
 Kromer, Marcin, 22
 Król, Marcin, 69, 70
 Kryszak, Janusz, 8, 129, 130
 Krzeczunowicz, Kornel, 57
 Krzyżanowski, Bronisław, 60
 Kucharzewski, Jan, 66
 Kudelski, Zdzisław, 43, 133
 Kudlicki, Stanisław, 65, 91
 Kukiel, Marian, 48, 55, 62, 88, 91
 Kulczycki, Jerzy, 95
 Kuroń, Jacek, 70, 71, 96, 121
 Kulikowski, Narcyz, 58
 Kuszelewska, Stanisława, 59, 86, 100
 Kuśmierk, Józef, 72
 Kwapiński, Jan, 26, 121
- Lassalle, Ferdynand, 50
 Lebenstein, Jan, 94
 Lechoń, Jan, 61, 90
 Lednicki, Waław, 58, 94
 Lenartowicz, Teofil, 90, 100
 Lenin, Włodzimierz Ilicz, 39, 44, 45, 46, 66, 68
 Leskowicz, Karol [właśc. Stanisław Sopicki], 64, 101
 Leszczyński, Stanisław, 23
 Lewandowska, Stanisława, 32, 105, 130
 Lewicki, Anatol, 55, 91
 Lewickij, Borys, 67, 68
 Lichniak, Zygmunt, 8, 130
 Lieberman, Herman, 26, 30
 Liebknecht, Karl, 48
 Limanowski, Bolesław, 25, 48
 Lindenfeld, Ignacy, 90
 Linert, Andrzej, 10
 Lipińska, Grażyna, 63
 Lippóczy, Norbert, 24
 Lipski, Jan Józef, 70, 105, 115
- Luksemburg, Róża, 39, 66, 104 - 105
 Lutosławski, A. T., 72
- Łagniewski, Lucjan, 58, 101, 102
 Łaski, Jan, 22
 Łatyński, Marek, 69
 Łepkowski, Tadeusz, 55
 Łobodowski, Józef, 61, 88, 93
 Łopińska, Barbara N., 69
 Łużyc, Jerzy [właśc. Melchior Wańkiewicz], 58, 63
- MAB [właśc. Marek Baran], 15, 133
 Machcewicz, Paweł, 7, 65, 129, 133
 Mackiewicz, Józef, 63
 Mackiewicz, Stanisław (Cat), 58, 90, 100, 112
 Madeyska, Maria, 13
 Majchrowski, Jacek M., 7, 127
 Majewski, Karol, 55
 Mann, Tomasz, 48
 Mańkowska, Zofia, 14
 Marcinkowska, Wita [właśc. Natalia Zarembina], 40
 Marek, Krystyna, 47, 119, 130
 Markowska, Jadwiga, 48
 Marks, Karol, 38, 43, 44, 45, 46, 48, 55, 66, 105
 Markwicz, Aleksander, 73
 Marszałska, Jolanta, 23, 24, 133
 Matecki, Józef, 57, 115
 Mazowiecki, Wojciech, 69
 Micewski, Andrzej, 69
 Michnik, Adam, 121
 Mickiewicz, Adam, 54, 73, 94, 121
 Middleton, Jim, 33
 Mieroszewski, Juliusz, 65, 69, 87
 Mihajlov, Mihajlo, 67, 87
 Mijał, Kazimierz, 69
 Mikołajczyk, Stanisław, 57, 111, 121
 Miłosz, Czesław, 68, 87
 Miłoszewski, Zdzisław, 67
 Mirewicz, Jerzy, 104, 105
 Mitkiewicz, Leon, 62, 114, 121
 Moczkoan, Rafał, 93, 129, 130, 131
 Modzelewski, Karol, 71
 Mołotow, Wiaczesław, 62
 Mora, Sylwester [właśc. Kazimierz Zamorski], 62, 98
 Moraczewski, Jędrzej, 26

- Morawski, Kajetan, 100, 121
 Mostwin, Danuta, 72
 Moszyński, Adam, 63

 Naglerowa, Herminia, 6, 63, 73, 77,
 92, 105, 110, 121
 Nagórski, Zygmunt, 59
 Najder, Zdzisław, 72
 Nałęcz, Zygmunt, 97, 124
 Nałkowska, Zofia, 104
 Neczaj, Stanisław, 64
 Niedziałkowski, Mieczysław, 26, 38
 Niemirycz, Jerzy, 56
 Niezbrzycki, Jerzy [pseud. Ryszard
 Wraga], 59, 67, 92, 111
 Noel-Baker, P. J., 41
 Norwid-Neugebauer, Mieczysław, 58,
 101
 Nowak-Jeziorański, Jan, 6, 51, 72, 95,
 105, 110, 121, 124, 130, 133
 Nowak, Bernard, 71
 Nowakowski, Marek, 72
 Nowakowski, Tadeusz, 63, 88
 Nowakowski, Zygmunt, 42, 61, 63,
 93
 Nyczek, Tadeusz, 73

 Oporin, Jan, 22
 Ordonówna, Hanka, 63
 Orłoś, Kazimierz, 96
 Orsza, Helena [właśc. Helena Radliń-
 ska], 55, 112
 Orzeszkowa, Eliza, 40
 Ossolińscy, rodzina, 11
 Ossoliński, Józef Maksymilian, 11
 Ostaszewski, Jan, 60, 100, 105, 107

 Pacholczykowa, Alicja, 27, 127
 Paczkowski, Jerzy, 61, 101, 102
 Paderewski, Ignacy, 56
 Pankowski, Marian, 94
 Paprocki, Bartłomiej, 22
 Pasternak, Borys, 100
 Pazyra, Stanisław, 92, 130
 Pełczyński, Tadeusz, 39, 104
 Perl, Feliks, 25
 Pestkowska, Maria, 133
 Peszkowski, Zdzisław, 6, 62
 Piasecki, Bolesław, 69
 Piątkowski, Henryk, 40, 58

 Pilch, Andrzej, 29, 30, 31, 133
 Piłsudska, Aleksandra, 57
 Piłsudski, Józef, 30, 48, 55, 56, 57,
 88, 90, 101, 102, 112, 132
 Piotrkowczyk, Andrzej, 22, 23
 Piotrowski, Zygmunt, 38
 Piramowicz, Grzegorz, 23
 Piszczkowski, Tadeusz, 57
 Plutyński, Antoni, 64
 Pobóg-Malinowski, Władysław, 56,
 57, 93
 Pollak, Józef, 12
 Pomian, Grażyna, 71
 Popiel, Karol, 57, 62, 64, 95, 121
 Potępa, Stanisław, 133
 Poznański, Czesław, 39
 Pragier, Adam, 26, 38, 41, 64, 104,
 109, 113
 Pragłowski, Aleksander, 58
 Preiss, Paulina, 72
 Pruszyński, Ksawery, 77
 Przyłuski, Bronisław, 61
 Pużak, Kazimierz, 26, 32, 38
 Pytasz, Marek, 8, 130

 Raba, Joal, 95
 Raczkiwicz, Władysław, 33
 Raczynski, Edward, 58, 62, 91, 96,
 121
 Radlińska, Helena [pseud. Halina Or-
 sza], 55, 112
 Radziwiłł, Mikołaj Krzysztof, 23
 Radzymińska, Józefa, 61
 Rak, Michał, 13, 133
 Reński, Edmund, 98
 Retinger, Józef Hieronim, 77
 Reymont, Władysław Stanisław, 73
 Rodziewiczówna, Maria, 40
 Rogowska, Zofia, 10, 15, 133
 Rogozińska-Bień, Elżbieta, 132
 Romanowicz, Kazimierz, 94
 Romanowiczowa, Zofia, 72, 95, 105,
 121
 Rose, Adam Charles, 77
 Rose, William John, 79
 Roszkowski, Wojciech [pseud. Andrzej
 Albert], 56, 113
 Ruta, Zygmunt, 132, 133
 Rutkowski, Krzysztof, 73
 Rygor-Słowikowski, Mieczysław, 59

- Rymkiewicz, Jarosław Marek 73
 Ryser-Szymański, Witold, 37
- Sabbat, Kazimierz, 28, 130
 Sakowski, Juliusz, 88
 Sanguszko, Władysław, 24
 Sanguszkowa, Izabela, 23, 133
 Sanguszkowie, rodzina, 19, 21, 22, 23, 24
 Sapieha, Leon, 57
 Sawczyk, Barbara, 7, 10, 20, 28, 36, 127
 Sasiadowicz, Maria, 10, 12, 19, 111, 114, 132, 133
 Scaevola [pseud.], 114
 Schaff, Adam, 38
 Scherer-Wirska, Olga, 72
 Seton-Watson, Hugh, 88
 Sienkiewicz, Henryk, 24
 Sieroszewski, Wacław, 48
 Sikora, Wincenty, 12
 Sikorski, Władysław, 33, 56, 62, 68, 95, 101, 102, 109, 111, 121
 Silone, Ignazio, 68, 87
 Siniawski, Andrej [pseud. Abram Terc], 67, 87
 Sipayfő, Maria, 8, 131
 Siwik, Anna, 8, 34, 35, 133
 Skalski, Bazyl, 22
 Skarga, Piotr, 22
 Skrzynecki, Jan, 24
 Skrzypek, Stanisław, 62
 Skwierczyński, Adam, 48
 Sławoj Składkowski, Felicjan, 94
 Słowacki, Juliusz, 12
 SMOL [właśc. Janusz Smoliński], 6, 7, 130
 Smolar, Nina, 96
 Smoleński, Paweł, 7, 43, 130
 Smoliński, Janusz [krypt. (SMOL)], 6, 7, 130
 Sokolnicki, Michał, 56
 Sołsi, Wacław, 72, 77, 97, 104, 105, 109, 110, 111
 Sołżenicyn, Aleksander, 66
 Sopicki, Stanisław [pseud. Karol Leskowiec], 55, 64, 101
 Sosnkowski, Kazimierz, 34, 57, 93, 115
 Sowiński, Kazimierz, 61
- Spiski, Piotr, 71
 Stadniccy, rodzina, 21
 Stalin, Józef, 39, 46, 67, 68
 Staliński, Tomasz [właśc. Stefan Kisielski], 87
 Stańczyk, Ewa, 20, 24, 127, 133
 Stapiński, Jan, 27
 Starzewski, Stanisław [pseud. Piotr Zwierniak], 62, 98
 Stefanowski, Roman, 8, 32, 33, 134
 Stempowski, Jerzy [pseud. Paweł Hostowiec], 86, 130
 Sterkowicz, Czesław, 7, 134
 Stomma, Stanisław, 57
 Stradecki, Janusz, 90, 130
 Strug, Andrzej, 47, 48
 Strumph-Wojtkiewicz, Stanisław, 134
 Strzałkowski, Wiesław, 62, 98, 105, 109
 Stypułkowski, Andrzej, 38, 87
 Sukiennicki, Wiktor, 58, 67, 87
 Sulik, Bolesław, 91, 94, 96, 102, 114, 129
 Sułkowski, Tadeusz, 61, 94
 Supruniuk, Anna, 130
 Supruniuk, Mirosław A., 8, 90, 130
 Surdykowski, Jerzy, 70
 Surynowa-Wyczółkowska, Janina, 88
 Sutherland, Mary, 33
 Svicz, V. [właśc. Wincenty Szczęsnowicz], 105
 Swianiewicz, Stanisław, 63
 Sypek, Antoni, 130
 Syreniusz, Szymon, 23
 Szaflarski, Józef, 12, 13
 Szawłowski, Ryszard, 71
 Szczepan-Wojnarska, Anna [krypt. (asw)], 109, 132
 Szczepański, Jan Józef, 70, 95
 Szczęsnowicz, Wincenty [pseud. V. Swicz], 105
 Szekspir, William, 98, 109
 Szerer, Mieczysław, 90, 101, 102
 Szułdrzyński, Jan, 54, 56
 Szymańska, Ewa, 69
 Szymański, Antoni, 100
- Śliwa, Michał, 7, 38, 39, 130
 Śliwiński, Artur, 40, 55, 91
 Świdzki, Bolesław, 89, 93, 94

- Tarnawski, Wit, 94
 Terc, Abram [właśc. Andrej Siniawski], 67, 87
 Terlecki, Tymon, 7, 42, 73, 87, 94, 131, 134
 Thugutt, Mieczysław, 115
 Tomaszewski, Tadeusz, 58, 91
 Topolski, Feliks, 94
 Trościanko, Wiktor, 61
 Trytek, Tadeusz, 10
 Tych, Feliks, 127
 Tyzenhauz, Antoni, 42, 110
- Ungier, Leopold, 87
 Urbańczyk, Franciszek, 134
 Urbański, Alfred, 37, 130
- Vincenz, Stanisław, 68
- Walker, Patrick Gordon, 33
 Walkowicz, Leon T., 57, 97
 Wałaszewski, Zdzisław E., 131
 Wandycz, Piotr, 55
 Wańkowicz, Melchior [pseud. Jerzy Łużyc], 58, 63
 Wasilewska, Wanda, 39, 66
 Wasiułyński, Wojciech, 55-56, 62
 Wat, Aleksander, 42
 Weber, Henryka, 40, 59, 92
 Weissberg-Cybulski, Aleksander, 39
 Wereszycki, Henryk, 55, 107
 Werfel, Roman, 39
 Westwalewicz, Andrzej, 19
 Westwalewicz, Stanisław, 19
 Wiatr, Jerzy, 132
 Wielhorski, Władysław, 65
 Wieniewski, Ignacy, 91, 101
 Wierzbiański, Bolesław, 72, 92
 Wierzbicki, Piotr, 72, 96
 Wierzyński, Kazimierz, 61, 88, 90, 92, 101, 130
 Winiewicz, Józef M., 61, 101
 Wirzbięta, Maciej, 22
 Witos, Wincenty, 30, 56, 57, 97, 100, 113
 Włodarczyk, Wojciech, 69
 Wolrab, Jan, 22
- Wośiński, Antoni, 23
 Wóycicki, Stefan, 63, 93, 101
 Wraga, Ryszard [właśc. Jerzy Niezbrzycki], 59, 67, 92, 111
 Wróblewski, Walery, 42
 Wujek, Jakub, 22
 Wybicki, Józef, 55
 Wygodzki, Stanisław, 71
 Wyspiański, Stanisław, 101
 Wyszyński, Andrej, 62
 Wyszyński, Stefan kard., 56
- Zabielska, Janina, 131
 Zagórski, Waclaw, 32, 40, 59, 60, 97, 105, 107, 108, 121, 124, 131, 134
 Zahorska, Stefania, 42, 58, 59, 124
 Zaleski, Wojciech, 55
 Zamorski, Kazimierz [pseud. Sylwester Mora], 62, 98
 Zan, Tomasz, 73
 Zaremba, Paweł, 56, 113
 Zaremba, Zygmunt, 32, 34, 36, 67, 94, 100, 113, 118, 122, 134
 Zarembina, Natalia [pseud. Wita Marcinkowska], 40
 Zawadzka-Wetz, Alicja, 87
 Zawadzki, Janusz, 103, 131
 Zawiliński, Roman, 12
 Zawodny, Janusz K., 60
 Zborowscy, rodzina, 21
 Zbyszewski, Waclaw, 87, 131
 Zdziechowski, Jerzy, 115
 Zieliński, Andrzej, 131
 Zieliński, Jan, 8, 87, 88, 96, 127,
 Zwierniak, Piotr [właśc. Stanisław Starzewski], 62, 98
 Zwoliński, Andrzej, 134
- Żabowie, rodzina, 21
 Żenczykowski, Tadeusz, 60, 62, 68, 96, 105
 Żeromski, Stefan, 47, 48, 54, 92, 121
 Żmigrodzki, Józef, 7, 28, 30, 31, 33, 34, 41, 47, 119, 128, 129, 130
 Żychowska, Maria, 7, 27, 127, 131, 134
 Żywina, Józef, 94, 107

SPIS TABEL I WYKRESÓW

Tabele

1. Zasięg typograficzny. Oficyny wydawnicze reprezentowane w tarnowskim księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów przez 6-18 publikacji . . . 89
2. Pieczęcie występujące w księgozbiorze A. i L. Ciołkoszów w MBP . 101

Wykresy

1. Zasięg chronologiczny zbiorów odnotowanych w księdze inwentarzowej Adama i Lidii Ciołkoszów (wiek XX) 50
2. Zasięg językowy księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP . . . 76
3. Zasięg językowy publikacji zgromadzonych w MBP na tle danych wynikających z książki inwentarzowej 78
4. Zasięg chronologiczny księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP (lata 1939-1995) 80
5. Zasięg topograficzny. Książki wydane w Wielkiej Brytanii i Francji w księgozbiorze Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP 82
6. Zasięg topograficzny. Liczba pozycji wydanych poza Wielką Brytanią i Francją w księgozbiorze Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP . . . 83
7. Zasięg topograficzny. Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP na tle danych wynikających z książki inwentarzowej 85

ANEKS

Księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów przekazany Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie

Wykaz publikacji

1. Adam Ciołkosz: *polityk, pisarz, historyk socjalizmu*. Londyn: Wydaw. Komitetu Uczczenia 70-lecia urodzin A. Ciołkosza, 1972.
2. Albert, Andrzej [właśc. Wojciech Roszkowski.]: *Najnowsza historia Polski 1918-1980*. Londyn: Polonia, 1989.
3. Albert, Andrzej [właśc. Wojciech Roszkowski.]: *Najnowsza historia Polski 1918-1980*. Londyn: Puls, 1991.
4. Alfa [pseud.]: *Rozmowy niekontrolowane*. Paryż: Instytut Literacki, 1983.
5. Allilujewa, Swietłana: *Dwadzieścia listów do przyjaciela*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
6. Amalrik, Andrej: *Czy Związek Sowiecki przetrwa do 1984?* Paryż: Instytut Literacki, 1970.
7. Anderman, Janusz: *Kraj świata*. Paryż: Instytut Literacki, 1988.
8. Anders, Władysław: *Bez ostatniego rozdziału: wspomnienia z lat 1939-1946*. Newtown: Montgomeryshire, 1949.
9. Austen, Jane: *Pride and Prejudice*. Londyn: Collins Clear - Type Press, 1934.
10. Baliński, Stanisław: *Wiersze zebrane (1927-1947)*. Londyn: Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, 1948.
11. Barańczak, Stanisław: *Uciekinier z Utopii: o poezji Zbigniewa Herberta*. Londyn: Polonia, 1984.
12. Barsley, Michael: *Common man and Colonel Bogus*. Londyn: The Pilot Press, 1944.
13. Bartoszewski, Władysław: *Dni walczącej Warszawy*. Londyn: Aneks, 1984.
14. Bartoszewski, Władysław: *Warto być przyzwoitym: szkic do pamiętnika*. Paryż: Editions Spotkania, 1986.
15. Belloc, Hilaire: *But: we are observed*. Harmandsworth: Penguin Books Limited, 1939.

16. Berent, Waclaw: *Nurt: Pogrobowcy: opowieści biograficzne*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
17. Bielatowicz, Jan: *Gaude Mater Polonia: gawęda*. Paryż: Instytut Literacki, 1964.
18. Bielatowicz, Jan: *Książeczka*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1961.
19. Bielatowicz, Jan: *Laur kapitołu i wianek ruty: na polach bitew Drugiego Korpusu*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1954.
20. Bielatowicz, Jan: *Opowiadania starego kaprała*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1965.
21. Bielski, Lucjan: *Głos z kraju czyli uwagi Polaka o ustroju przyszłej Europy*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.
22. Bieńkowska, Ewa: *Dane odebrane*. Londyn: Puls, 1985.
23. Bieńkowski, Władysław: *Motory i hamulce socjalizmu*. Paryż: Instytut Literacki, 1969.
24. Blum, Aleksander: *Moja zimna wojna*. Londyn: Nakładem Kolegów b. Żołnierzy, ich Rodzin, Przyjaciół i Subskrybentów, 1984.
25. Blum, Aleksander: *O broń i orły narodowe...: (z Wilna przez Francję i Szwajcarię do Włoch): Wspomnienia, fotografie i dokumenty*. Londyn: Nakładem Przyjaciół, 1985.
26. Blum, Leon: *Na miarę człowieka*. Rzym: Instytut Literacki, 1947.
27. Błoński, Antoni: *Wracamy nad Odrę: historyczne, geograficzne i etnograficzne podstawy zachodnich granic Polski*. Londyn: Nakładem Przyjaciół, 1942.
28. Bogusławska, Teresa: *Mogiłom i cieniom: poezje z teki pośmiertnej*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
29. Bogusławski, Antoni: *Kurant: poezje*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1945.
30. Bregman, Aleksander: *Czy możemy liczyć na Amerykę?: wrażenia ze Stanów Zjednoczonych*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1946.
31. Bregman, Aleksander: *Dzieje pustego fotela: konferencja w San Francisco i sprawa polska*. Londyn: Wydawnictwo Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1948.
32. Bregman, Aleksander: *Jak świat światem?: stosunki polsko-niemieckie wczoraj, dziś i jutro*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1964.
33. Bregman, Aleksander: *Najlepszy sojusznik Hitlera: Studium współpracy niemiecko-sowieckiej 1939-1941*. Londyn: Orbis, 1958.
34. Bregman, Aleksander: *Polska i nowa Europa*. Londyn: Polonia, 1963.
35. Bregman, Aleksander: *Zakamarki historii*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
36. Brock, Peter: *Geneza ludu polskiego w Anglii*. Londyn: B. Świdzki, 1962.
37. Brodziński, Bogdan: *Stopa życiowa w Polsce 1945-1963*. Londyn: Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych, 1965.
38. Browning, Robert: *The poetical works*. Londyn: Collins Clear – Type Press, b.r.
39. Brzeziński, Zbigniew: *Cztery lata w Białym Domu: wspomnienia Doradcy do Spraw Bezpieczeństwa Państwa 1977-1981*. Londyn: Polonia, 1986.

40. Brzeziński, Zbigniew: *Jedność czy konflikty*. Londyn: Odnova, 1964.
41. Brzeziński, Zbigniew: *System międzynarodowy: napięcia i przemiany*. Londyn: Odnova, 1976.
42. Brzeziński, Zbigniew: *Wielkie bankructwo: narodziny i śmierć komunizmu w XX w.* Paryż: Instytut Literacki, 1990.
43. Brzękowski, Jan: *Życie w czasie. Studia i szkice*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1963.
44. Bugajski, Ryszard: *Przesłuchanie: scenariusz filmowy*. Paryż: Instytut Literacki, 1983.
45. Bugajski, Ryszard: *Przyznaję się do winy: powieść*. Londyn: Puls, 1985.
46. Burnham, James: *Rewolucja menadżerska*. Paryż: Instytut Literacki, 1958.
47. Camus, Albert: *Człowiek zbuntowany*. Paryż: Instytut Literacki, 1958.
48. Chałasiński Józef: *Młode pokolenie chłopów. Zagadnienia kształtowania się warstwy społecznej w Polsce*. Tom 1 i 2. Rzym: Polska „YMCA”, 1946.
49. Chmielecki, Andrzej: *Świat naszego życia*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1986.
50. Chrzanowski, Ignacy: *Historja literatury niepodległej Polski (1965-1795)*. Londyn: Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych, 1942.
51. Ciecchanowski, Jan M.: *Defeat in Victory*. Londyn: Victor Gollancz LTD, 1948.
52. Ciecchanowski Jan M.: *Powstanie warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*. Londyn: nakładem autora, 1971.
53. Ciołkosz, Adam: *Karol Marks a powstanie styczniowe*. Londyn: Democratic Press and Liberty Publications, 1963.
54. Ciołkosz, Adam: *Ludzie P. P. S.* Londyn: PPS, 1967.
55. Ciołkosz, Adam: *Ludzie P. P. S.*, wyd. 2. Londyn: PPS, 1981.
56. Ciołkosz, Adam: *Ludzie P. P. S.* Warszawa: Wydaw. Społeczne KOS, 1987.
57. Ciołkosz, Adam: *Polska wciąż na wulkanie*. Londyn: Democratic Press and Liberty Publications, 1971.
58. Ciołkosz, Adam: *Róża Luksemburg a rewolucja rosyjska*. Paryż: Instytut Literacki, 1961.
59. Ciołkosz, Adam: *Socjalizm a komunizm*. Londyn: PPS, 1954.
60. Ciołkosz, Adam: *Sprawa najważniejsza*. Londyn: Polish National Found, 1974.
61. Ciołkosz, Adam: *Trzy wspomnienia: Kazimierz Czapiński, Zygmunt Piotrowski, Mieczysław Niedziałkowski*. Londyn: PPS, 1945.
62. Ciołkosz, Adam: *Walka o prawdę*. Londyn: Polonia, 1989.
63. Ciołkosz Adam: *Wanda Wasilewska: dwa szkice biograficzne*. Londyn: Polonia, 1977.
64. Ciołkosz Adam; Lidia Ciołkoszowa: *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*. T. 2. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1972.
65. Ciołkoszowa, Lidia: *Cele i formy działania ruchów wolnościowych w kraju na podstawie prasy niezależnej: referat wygłoszony na Zjeździe jedności z Walczącym Krajem odbytym w Londynie w dniach 1-2 września 1979 r.* Londyn: Instytut Badania Zagadnień Krajowych, 1979.
66. Ciołkoszowa, Lidia: *Spojrzenie wstecz*. Paryż: Editions du Dialogue, 1995.

67. Czapska, Maria; Józef Czapski: *Dwugłos wspomnień*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1965.
68. Czapska, Maria: *Europa w rodzinie*. Paryż: Libella, 1970.
69. Czapska-Jordan, Wanda: *W. R. N. – PPS pod okupacją niemiecką 1939-1945*. Londyn: PPS, 1976.
70. Czapski, Józef: *Na nieludzkiej ziemi*. Paryż: Instytut Literacki, 1962.
71. Czapski, Józef: *Oko*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
72. Czapski, Józef: *Souvenirs de Starobielsk*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
73. Czarnyszewicz, Florian: *Chłopcy z Nowoszyszek: powieść*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1963.
74. Czarnyszewicz, Florian: *Losy pasierbów*. Paryż: Libella, 1958.
75. Czykowski, Bogdan; Bolesław Sulik: *Polacy w Wielkiej Brytanii*. Paryż: Instytut Literacki, 1961.
76. Czuchnowski, Marian: *Cofnięty czas*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1945.
77. Czuchnowski, Marian: *Tyfus, teraz słowiki: powieść*. Londyn: Modern Writing, 1951.
78. *Dar polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego*. Londyn: Polonia, 1989.
79. Dąbrowska, Maria: *Marcin Kozera: opowiadanie z życia polskiego w Anglii*. Londyn: Biblioteka Wolnej Polski, 1942.
80. Dąbrowski, Jan P.: *Sługa gnuśny: fragment pamiętnika*. Glasgow: Biblioteka Instytutu Polskiego i Muzeum Gen. Sikorskiego, 1976.
81. Dąbrowski, Włodzimierz: *Trzecie powstanie śląskie: rok 1921*. Londyn: Odnova, 1973.
82. *Demokracja a ideał społeczny*. Londyn: Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych, 1967.
83. Dewhurst, C. H.: *Kontakt bezpośredni*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1956.
84. *Dialog polsko-niemiecki: w świetle dokumentów kościelnych*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
85. Dobrzyński, W. Th.: *Poland: lights and shadows in the life of an Ancient Nation*. Dublin: The Talbot Press Limited and Cork, 1941.
86. Drawicz, Andrzej: *Spór o Rosję i inne szkice z lat 1976-1986*. Londyn: Polonia, 1988.
87. Drewnowski, Jan: *O myśl polityczną*. Londyn: Odnova, 1976.
88. Drobnik, Jerzy: *Mysli przydrożne*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1977.
89. *Droga do dialogu*. Londyn: Odnova, 1970.
90. Dubanowiczowa, Magdalena: *Na mongolskich bezdrożach: wspomnienia z zesłania 1940-1942 spisane w 1943-1945*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1974.
91. *Dylematy polskiej gospodarki = The dilemmas of the Polish economy: Konferencja ekonomiczna w sprawach krajowych*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1965.
92. *Dyplomatyka i łowy*. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
93. *Dziennik oficera sztabu: (Oficera łącznikowego wywiadu lotniczego, przydzielonego do północnej ekspozytury sztabu naczelnego dowództwa brytyjskich sił powietrznych we Francji w 1940 r.)*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.

94. Dziewanowski, Kazimierz M.: *Złom żelazny, śmiech pokoleń*. Paryż: Libella, 1987.
95. *Dziewczyzna z Champs Elysees*. Londyn: Orbis, 1946.
96. Džilas, Milovan: *Rozmowy ze Stalinem*. Paryż: Instytut Literacki, 1962.
97. Edelman, Marek: *Getto walczy*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1983.
98. Estreicher, Karol: *Kraków miastem sztuki: z ilustracjami i tablicami*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1945.
99. F. S.: *Między Marną a Loarą: ze wspomnień Polaka, uczestnika kampanji niemiecko-francuskiej w czerwcu 1940 r.* Glasgow: Książnica Polska, 1941.
100. Fiedler, Arkady: *Żarliwa wyspa Beniowskiego*. Londyn: Letchworth Printers Ltd., 1946.
101. Flemming, George J. [właśc. Jerzy Działak]: *Czym to się je?: czyli dobre rady dla reemigrantów i turystów*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
102. Flemming, George J. [właśc. Jerzy Działak]: *Polska mało znana*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
103. Floyd, David: *Rumunia: intryga czy wyzwanie*. Londyn: Polonia, 1965.
104. Galsworthy, John: *The Silver Spoon*. Londyn: Collins Forty – Eight Pall Mall, 1932.
105. Galsworthy, John: *The White Monkey*. Londyn: Collins Forty – Eight Pall Mall, 1931.
106. Garder, Michel: *Agonia reżymu w ZSRR*. Paryż: Instytut Literacki, 1965.
107. Garliński, Józef: *Dramat i opatrność*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1961.
108. Garton Ash, Timothy: *Polska rewolucja – Solidarność*. Londyn: Polonia, 1987.
109. Garton Ash, Timothy: *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie środkowej*. Londyn: Polonia, 1990.
110. Giedroyc, Jerzy: *Autobiografia na cztery ręce*. Warszawa: Czytelnik, 1994.
111. Giełżyński, Wojciech: *Budowanie Niepodległej*. Paryż: Instytut Literacki, 1985.
112. Giełżyński, Wojciech: *Edward Abramowski: zwiastun „Solidarności”*. Londyn: Polonia, 1986.
113. Giertych, Jędrzej: *Kulisy powstania styczniowego*. Kurytyba: Stefan Czapliński, 1965.
114. Giertych, Jędrzej: *Polityka polska w dziejach Europy*. Londyn: autor, 1947.
115. Glaser, Stefan: *Urywki wspomnień*. Londyn: Odnova, 1974.
116. Glass, Henryk: *W pracy i w walce: życiorysy szesnastu wybitnych Polaków XX w.* Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1978.
117. Goetel, Ferdynand: *Patrzac wstecz: pamiętnik*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1966.
118. Grabski, Stanisław: *Myśl o dziejowej drodze Polski*. Glasgow: Książnica Polska, 1944.
119. *Great English short stories V. 2: Trollope to O'Connor*. Harmandsworth: Penguin Books Limited, 1940.

120. Green, Henry: *Loving*. Melbourne: Penguin Books Limited, 1953.
121. Gross, Feliks: *O wartościach społecznych*. Nowy Jork: Polski Instytut Naukowy, 1961.
122. Gross, Feliks: *Socjalizm humanistyczny*. Nowy Jork: Związek Socjalistów Polskich, 1946.
123. Grossmith, George; Weedom Grossmith: *The diary of nobody*. Nowy Jork: E. P. Dutton & Co. Inc., 1940.
124. Grubiński, Waclaw: *Lenin: komedia*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1949.
125. Grubiński, Waclaw: *Między młotem a sierpem*. Londyn: Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, 1948.
126. Guzy, Piotr: *Krótki żywot bohatera pozytywnego*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
127. Guzy, Piotr: *Stan wyjątkowy*. Paryż: Instytut Literacki, 1968.
128. Haller, Józef: *Pamiętniki: z wyborem dokumentów i zdjęć*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1964.
129. Harusewicz, Mieczysław: *Za carskich czasów i po wyzwoleniu: Jan Harusewicz: wspomnienia – dokumenty*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1975.
130. Heller, Michał: *Utopia u władzy: historia Związku Radzieckiego*. T. 1. Londyn: Polonia, 1985.
131. Herling-Grudziński, Gustaw: *Drugie przyjście oraz inne opowiadania i szkice*. Paryż: Instytut Literacki, 1963.
132. Herling-Grudziński, Gustaw: *Dziennik pisany nocą (1980-1983)*. Paryż: Instytut Literacki, 1984.
133. Herling-Grudziński, Gustaw: *Inny świat: zapiski sowieckie*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1953.
134. Herling-Grudziński, Gustaw: *Inny świat: zapiski sowieckie*. Paryż: Instytut Literacki, 1965.
135. Herling-Grudziński, Gustaw: *Skrzydła ołtarza*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
136. Herling-Grudziński, Gustaw: *Upiory rewolucji*. Paryż: Instytut Literacki, 1969.
137. Hersch, Jeanne: *Polityka i rzeczywistość*. Paryż: Instytut Literacki, 1957.
138. Hertz, Aleksander: *Amerykańskie stronnictwa polityczne: (Mechanizm demokracji)*. Paryż: Instytut Literacki, 1957.
139. Hertz, Aleksander: *Refleksje amerykańskie*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
140. Hertz, Aleksander: *Szkice o ideologiach*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
141. Hlond, August (kardynał): *The persecution of the Catholic Church in German – occupied Poland: reports by H. E. Cardinal Hlond, primate of Poland, to Pope Pius XII, Vatican broadcast and other reliable evidence*. Londyn: Burns Oates, 1941.
142. Hoppe, Jan: *Wspomnienia, przyczynki, refleksje*. Londyn: Odnowa, 1972.
143. Hostowiec, Paweł [właśc. Jerzy Stempowski]: *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec*. Rzym Instytut Literacki, 1946.
144. *I saw Poland suffer/by a Polish doctor who held an official position in Warsaw under German occupation, translated and arranged by Alcuin with additional chapters on Poland to-day by Alcuin*. Londyn: Lindsay Drummond, 1941.

145. Iranek-Osmecki, Kazimierz: *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939-1945*. Londyn: Orbis, 1968.
146. Jagiełło, Krystyna: *Krzyż i kotwica*. Paryż: Libella, 1987.
147. *Jalta wczoraj i dziś*. Londyn: Polonia, 1985.
148. Janta, Aleksander: *Duch niespokojny*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1957.
149. Januskiewicz, Maria [właśc. Grażyna Jonkajtys-Luba]: *Kazachstan*. Paryż: Instytut Literacki, 1981.
150. Jarra, Eugeniusz: *Historia polskiej filozofii politycznej*. Londyn: Orbis, 1968.
151. Jedlicki, Wiktor: *Klub Krzywego Koła*. Paryż: Instytut Literacki, 1963.
152. Jędrzejewicz, Waclaw: *Kronika życia Józefa Piłsudskiego*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1977.
153. Jordan, Zbigniew A.: *Oder-Neisse line: a study of the political, economic and European significance of Poland's Western frontier*. Londyn: The Polish Freedom Movement „Independence and Democracy”, 1952.
154. Junosza-Gałęcki, Aleksander: *Oskarżam!...: powieść*. Londyn: Mildner & Sons, 1941.
155. Kafka, Franz: *Proces*. Londyn: Puls, 1993.
156. Kantak, X. Kamil: *Dzieje Ziemi Pomorskiej*. Jerozolima: Wydział Kultury i Prasy Dwta [dowódtwa] Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie, 1946.
157. Karpińska, Irena: *Polskie ubiory ludowe na scenie*. Londyn: Polska „YMCA”, 1953.
158. Karpiński, Jakub: *Mowa do ludu: szkice o języku polityki*. Londyn: Puls, 1984.
159. Karpiński, Jakub: *Polska, komunizm, opozycja: słownik*. Londyn: Polonia, 1985.
160. Karpiński, Jakub: *Portrety lat: Polska w odcinkach 1944-1988*. Londyn: Polonia, 1989.
161. Karpiński, Jakub: *Taternictwo nizinne*. Paryż: Instytut Literacki, 1988.
162. Karpiński, Wojciech: *Chusteczka imperatora*. Londyn: Polonia, 1983.
163. Karski, Jan: *Story of a secret state*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1944.
164. Karsov, Nina; Szymon Szechter: *Nie kocha się pomników*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1970.
165. Kasprowicz, Jan: *Księga ubogich*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
166. Katelbach, Tadeusz: *Rok złych wróżb (1943)*. Paryż: Instytut Literacki, 1959.
167. *Katyń: Wybór publicystyki 1943-1988 i „Lista Katyńska” [Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszkow, Starobielsk zaginieni w Rosji sowieckiej]*. Londyn: Polonia, 1988.
168. Kaufman, Michael T.: *Mad, dreams, saving graces: Poland: a nation in conspiracy*. Nowy Jork Random House, 1989.
169. *Kazimierz Sosnkowski: myśl – praca – walka: przyczynki do monografii oraz uzupełnienia do materiałów historycznych Kazimierza Sosnkowskiego*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1988.
170. Kersten, Krystyna: *Narodziny systemu władzy*. Paryż: Libella, 1986.

171. Kleczkowski, Stefan: *Poland's first 100.000: story of the rebirth of the Polish Army, Navy and Air Force after the september campaign, together with a biographical note about its creator, General Wl. Sikorski: with 9 illustrations*. Londyn: Hutchinson & CO (Publishers) LTD., 1943.
172. Kluz, Stanisław: *W potrzasku dziejowym: WIN na szlaku AK: rozważania i dokumentacja*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1978.
173. Kociemski, Leonard: *Najskromniejsza uczona naszego pokolenia: Marja Curie Skłodowska*. Rzym, Polski Dom Wydawniczy, K. Breiter & Co, 1946.
174. Koestler, Arthur: *Fragmenty wspomnień*. Paryż: Instytut Literacki, 1965.
175. Kołakowski, Leszek: *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozkład*. T. 1. Paryż: Instytut Literacki, 1976.
176. Kołakowski, Leszek: *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozkład*. T. 2. Paryż: Instytut Literacki, 1977.
177. Kołakowski, Leszek: *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozkład*. T. 3. Paryż: Instytut Literacki, 1978.
178. Komar, Michał: *Zmęczenie*. Paryż: Libella, 1986.
179. *Kongres Kultury Polskiej: Bieżące zagadnienia krajowe*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1986.
180. *Kongres Kultury Polskiej: Filozofia polska na obczyźnie*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1987.
181. *Kongres Kultury Polskiej: Literatura polska na obczyźnie*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1988.
182. *Kongres Kultury Polskiej: Polskie więzi kulturowe na obczyźnie*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1986.
183. *Kongres Kultury Polskiej: Prace ogólnonaukowe*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1988.
184. Konwicky, Tadeusz: *Rzeka podziemna, podziemne ptaki*. Londyn: Aneks, 1985.
185. Kopański, Stanisław: *Moja służba w wojsku polskim 1917-1939*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1961.
186. Korboński, Stefan: *Polskie państwo podziemne: przewodnik po Podziemiu z lat 1939-1945*. Paryż: Instytut Literacki, 1975.
187. Korboński, Stefan: *W imieniu Polski walczącej*. Londyn: B. Świdorski, 1963.
188. Korboński, Stefan: *W imieniu Rzeczypospolitej*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1964.
189. Korowicz, Marek Stanisław: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1955.
190. Korybutowicz, Zygmunt [właśc. Andrzej Friszke] *Grudzień 1970*. Paryż: Instytut Literacki, 1983.
191. Kossak, Zofia: *Król trędowaty: powieść historyczna*. Nowy Jork: Roy Publishers, 1945.
192. Kossak, Zofia: *Skarb śląski*. Glasgow: Książnica Polska, 1942.
193. Kossak, Zofia: *Złota wolność: powieść historyczna*. Nowy Jork: Roy Publishers, 1945.
194. Kościalkowski, Stanisław: *Antoni Tyzenhauz: podskarbi nadworny litewski*, T. 1. Londyn: Wydaw. Społeczności Akademickiej Uniwersyteetu Stefana Batorego, 1970.

195. Kościalkowski, Stanisław: *Antoni Tyzenhauz: podskarbi nadworny litewski*, T. 2. Londyn: Wydaw. Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batořego, 1971.
196. Kot, Stanisław: *Jerzy Niemiryż w 300-lecie Ugody Hadziackiej*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
197. Kot, Stanisław: *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*. Londyn: Jutro Polski, 1955.
198. Kot, Stanisław: *Rozmowy z Kremlem*. Londyn: Jutro Polski, 1959.
199. Kowalewski, Janusz: *Miłość i hazard: humoreski – eroteski*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1964.
200. Kowalski, Józef: *Rewolucyjna demokracja rosyjska a powstanie styczniowe*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1949.
201. Król, Marcin: *Podróż romantyczna*. Paryż: Libella, 1986.
202. Król, Marcin: *Style politycznego myślenia: wokół „Buntu młodych” i „Polityki”*. Paryż: Libella, 1979.
203. Krzeczunowicz, Kornel: *Leon Sapieha*. Londyn: autor, 1967.
204. Krzyżanowski, Bronisław: *Wileński matecznik, 1939-1944: (z dziejów „Wachlarza” i Armii Krajowej)*. Paryż: Instytut Literacki, 1979.
205. Kucharzewski, Jan: *Od białego do czerwonego caratu*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1958.
206. Kudlicki, Stanisław: *Śląsk Opolski*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
207. Kukiel, Marian: *Generał Sikorski: żołnierz i mąż stanu Polski walczącej*. Londyn: Instytut im. Gen. Sikorskiego, 1970.
208. Kukiel, Marian: *Od Wiednia do Maciejowic: (studia i szkice historyczne)*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1965.
209. Kukiel, Marian: *Zarys wojskowości w Polsce*, wyd. 5. Londyn: Orbis, 1949.
210. *Kundera: materiały z sympozjum zorganizowanego w Katowicach w dniach 25-26 kwietnia 1986*. Londyn: Polonia, 1988.
211. Kuroń, Jacek: *Polityka i odpowiedzialność*. Londyn: Aneks, 1984.
212. Kuroń, Jacek: *Zasady ideowe*. Paryż: Instytut Literacki, 1978.
213. Kuszelewska, Stanisława: *Kobiety*. Rzym: Instytut Literacki, 1946.
214. Kuśmierek, Józef: *Stan Polski*. Paryż: Instytut Literacki, 1982.
215. Kwapiński, Jan: *Moje wspomnienia 1904-1939*. Paryż: Księgarnia Polska, 1965.
216. *La cortina cade: la storia dei Partiti Socialisti Nell' Europa Orientale*. Firenze: La Nuova Italia, 1953.
217. Lamnich, Siegfried: *Proces przeciwko zabójcom ks. Jerzego Popiełuszki: relacja obserwatora i dokumenty*. Londyn: Polonia, 1986.
218. Laurent, Erik: *Moskwa na Wall Street*. Londyn: Polonia, 1989.
219. Lechoń, Jan: *Lutnia po Bekwarku*. Londyn: M. I. Kolin, 1942.
220. Lechoń, Jan: *Poezje zebrane 1916-1953*. Londyn: „Wiadomości”, 1954.
221. Lednicki, Waclaw: *20 lat w wolnej Polsce*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1973.
222. Lednicki, Waclaw: *Glossy Krasińskiego do apologetyki rosyjskiej*. Paryż: Instytut Literacki, 1959.
223. Lednicki, Waclaw: *Pamiętniki*, T. 1. Londyn: B. Świdorski, 1963.
224. Lednicki, Waclaw: *Pamiętniki*, T. 2. Londyn: B. Świdorski, 1967.
225. Lenartowicz, Teofil: *Bitwa Racławicka*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.

226. Leon XIII, papież: *Chrześcijański ustrój społeczny*. Londyn: Mildner & Sons, 1942.
227. Leskowiec, Karol [właśc. Stanisław Sopicki]: *Polska po wojnie*. Londyn: autor, 1942.
228. Lewicki, Anatol: *Zarys historii Polski do r. 1795*. Londyn: Orbis, 1947.
229. Lewicki, Anatol: *Zarys historii Polski*. Bari: 476 Sekcja Wydawnicza, 1946.
230. Lewickij, Boris: *Polityka narodowościowa ZSSR w dobie Chruszczowa*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
231. Lewickij, Boris: *Terror i rewolucja*. Paryż: Instytut Literacki, 1965.
232. Lipińska, Grażyna: *Jeśli zapomnę o nich*. Paryż: Editions Spotkania, 1988.
233. Lipnicki, Kazimierz: *Kamienica z czerwonej cegły*. Londyn: Mildner & Sons, 1941.
234. Lipski, Jan Józef: *KOR: Komitet Obrony Robotników: Komitet Samoobrony Społecznej*. Londyn: Aneks, 1983.
235. Lipski, Jan Józef: *Szkice o poezji*. Paryż: Instytut Literacki, 1987.
236. *Literatura źle obecna: rekonesans*. Londyn: Polonia, 1984.
237. Lutosławski, A. T.: *O propagandzie*. Londyn: A. R. Foster, 1942.
238. Łagniewski, Lucjan: *Wrzesień w Polsce*. Londyn: M. I. Kolin, 1942.
239. Łapiński, Zdzisław: *Jak współżyć z socrealizmem: szkice nie na temat*. Londyn: Polonia, 1988.
240. Łatyński, Marek: *Nie paść na kolana: szkice o opozycji lat czterdziestych*. Londyn: Polonia, 1985.
241. Łepkowski, Tadeusz: *Rozważania o losach polskich*. Londyn: Puls, 1987.
242. Łobodowski, Józef: *Czerwona wiosna: powieść*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1965.
243. Łobodowski, Józef: *Jarżmo kaudyńskie*. Londyn: Orbis, 1969.
244. Łobodowski, Józef: *Modlitwa na wojnę*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1947.
245. Łobodowski, Józef: *W stancy: powieść*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1958.
246. Łopieńska, Barbara N.; Ewa Szymańska: *Stare numery*. Londyn: Aneks, 1986.
247. Łopiński, Maciej; Marcin Moskit; Mariusz Wilk: *Konspira: rzecz o podziemnej „Solidarności”*. Paryż: Editions Spotkania, 1984.
248. Łuzyc, Jerzy [właśc. Melchior Wańkowicz]: *Wrześniowym szlakiem*. Palestyna: Sekcja Wydaw. APW., 1944.
249. Machray, Robert: *East Prussia – menace to Poland and peace*. Londyn: George Allen & Unwin LTD, 1943.
250. Mackiewicz, Stanisław: *Lies, trials, atomic bomb...* Bombay The Indo – Polish Library 1946.
251. Mackiewicz, Stanisław: *O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona: polityka Józefa Becka*. Londyn: M. I. Kolin, 1942.
252. Malczewski, Rafał: *Późna jesień: szkice i opowiadania*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1964.
253. Malewski, Jerzy [właśc. Włodzimierz Bolecki]: *Widziałem wolność w Warszawie: szkice 1982-1987*. Londyn: Polonia, 1989.
254. Mandelsztam, Nadieżda: *Nadzieja w beznadziejności*. Londyn: Polonia, 1976.

255. Marcinkiewicz, Jan: *Ekologiczne zanieczyszczenie Polski*. Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1986.
256. Markwicz, Aleksander: *100 lat historii organizacji tow. Tomasza Zana: Filomaci 1816-1926 Wielkopolska*. Londyn: Princes Gate, 1975.
257. Mayak, Stanisław: *Dokąd idziemy?* Londyn: Orbis, 1947.
258. Mazowiecki, Wojciech: *Wydarzenia 3 maja 1946*. Paryż: Libella, 1989.
259. Micewski, Andrzej: *Współrządzić czy nie kłamać: Pax i Znak w Polsce 1945-1976*. Paryż: Libella, 1978.
260. Michnik, Adam: *Z dziejów honoru w Polsce: wypisy więzienne*. Paryż: Instytut Literacki, 1985.
261. Mickiewicz, Adam: *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*. Paryż: Instytut Literacki, 1982.
262. Mickiewicz, Adam: *Słowa do emigracji i słowa do Europy: wybór publicystyki*. Londyn: Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, 1948.
263. Mieroszewski, Juliusz: *Ewolucjonizm*. Paryż: Instytut Literacki, 1964.
264. Mieroszewski, Juliusz: *Materiały do refleksji i zadumy*. Paryż: Instytut Literacki, 1976.
265. Mieroszewski, Juliusz: *Polityczne neurozy*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
266. *Mieszanka polityczna: dyskusje na Zachodzie*. Nowy Jork: The Committee in Support of Solidarity (CSS), 1986.
267. *Między sierpem a młotem*. Nowy Jork: The Committee in Support of Solidarity (CSS), 1985.
268. Mihajlov, Mihajlo: *Tematy rosyjskie*. Paryż: Instytut Literacki, 1966.
269. Miłosz, Czesław: *Człowiek wśród skorpionów: studium o Stanisławie Brzozowskim*. Paryż: Instytut Literacki, 1962.
270. Miłoszewski, Zdzisław: *Kolektywizacja wsi sowieckiej*. Jerozolima: nakładem autora, 1947.
271. *Mir socjalizmu w cyfrach i faktach*. Moskwa: Izdatelstwo Političeskoj Literatury, 1964.
272. Mitkiewicz, Leon: *W Najwyższym Sztabie Zachodnich Aliantów = Combined Chiefs of Staff: 1943-1945*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1971.
273. Mitkiewicz, Leon: *Z gen. Sikorskim na obczyźnie: (fragmenty wspomnień)*. Paryż: Instytut Literacki, 1968.
274. Mora, Sylwester [właśc. Kazimierz Zamorski]; Piotr Zwierniak [właśc. Stanisław Starzewski]: *Sprawiedliwość sowiecka*. Rzym: bw., 1945.
275. Morawski, Kajetan: *Na przełaj*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1969.
276. Morawski, Kajetan: *Tamten brzeg: wspomnienia i szkice*. Paryż: Księgarnia Polska, 1961.
277. Morawski, Kajetan: *Wczoraj: pogadanki o niepodległym dwudziestoleciu*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1967.
278. Mostwin, Danuta: *Cień księdza Piotra*. Warszawa: Instytut Wydaw. „Pax”, 1985.
279. Mostwin, Danuta: *Ja za wodą, ty za wodą...* Paryż: Instytut Literacki, 1972.
280. Murray, Michael: *Poland's progress, 1919-1939*. Londyn: John Murray, 1942.
281. *My name is million*. Londyn: Faber and Faber, 1940.

282. *Na angielskim brzegu*: [antologia]. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
283. *Na romantycznym szlaku*. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1946.
284. Naglerowa, Herminia: *Człowiek z więziennej wieży*. Rzym: Polski Dom Wydawniczy, K. Breiter & Co., 1946.
285. Naglerowa, Herminia: *Ludzie sponiewierani*. Rzym Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
286. Naglerowa, Herminia: *Sprawa Józefa Mosta*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1953.
287. Naglerowa, Herminia: *Wspomnienia o pisarzach*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1960.
288. Naglerowa, Herminia: *Zawalidroga: powieść*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1957.
289. Nagórski, Zygmunt: *Ludzie mego czasu: sylwetki*. Paryż: Księgarnia Polska, 1964.
290. Nagórski, Zygmunt: *Wojna w Londynie*. Paryż: Księgarnia Polska, 1966.
291. Nagórski, Zygmunt: *Zbrojne bezrobocie*. Glasgow: Książnica Polska, 1948.
292. Najder, Zdzisław: *Ile jest dróg*. Paryż: Instytut Literacki, 1982.
293. *Najwybitniejsi poeci emigracji współczesnej*: antologia. Paryż: Księgarnia Polska, 1954.
294. Nałęcz, Zygmunt: *Wszechświat i państwo*. Londyn: autor, 1968.
295. *Napaść sowiecka i okupacja ziem wschodnich (wrzesień 1939): praca zbiorowa*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1985.
296. *Nazywam się Miljon = My name is Million*. Londyn: Mildner & Sons, 1943.
297. Neczaj, Stanisław: *W tej walce chodzi o sprawę człowieka: (listy do przyjaciela)*. Londyn: Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja”, 1946.
298. Norwid-Neugebauer, Mieczysław: *Kampanja wrześniowa 1939 w Polsce*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.
299. Nowak, Bernard: *Cztery dni Łazarza*. Paryż: Instytut Literacki, 1990.
300. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław: *Polska droga do wolności: 1952-1973*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1974.
301. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław: *Polska pozostała sobą*. Londyn: Polonia, 1980.
302. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław: *W poszukiwaniu nadziei*. Warszawa: Czytelnik, 1993.
303. Nowak-Jeziorański, Jan Zdzisław: *Wojna w eterze*. Londyn: Odnova, 1985.
304. Nowakowski, Marek: *Raport o stanie wojennym*. Paryż: Instytut Literacki, 1982.
305. Nowakowski, Tadeusz: *Aleja dobrych znajomych*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
306. Nowakowski, Tadeusz: *Obóz wszystkich świętych*. Paryż: Libella, 1957.
307. Nowakowski, Zygmunt: *Lajkonik na wygnaniu. Felietonów sto i jeden (1950-1962)*. Londyn: Komitet Obchodu Jubileuszowego, 1963.
308. Nowakowski, Zygmunt: *Puchar [!] Krakowa*. Londyn: S. Lewis & Co, 1945.

309. Nowakowski, Zygmunt: *Start Edwarda Sulimy*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1964.
310. Nowakowski, Zygmunt: *Wieczory pod dębem. Gawędy historyczne*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1966.
311. *Nowo-mowa: materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 16 i 17 stycznia 1981 r.* Londyn: Polonia, 1985.
312. Nyczek, Tadeusz: *Powiedz tylko słowo. Szkice Literackie wokół „Pokolenia 68”*. Londyn: Polonia, 1985.
313. *O Tadeuszu Sułkowskim: [antologia]*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1967.
314. *Obecność: Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*. Londyn: Aneks, 1987.
315. *Od trzynastego do trzynastego: analizy, dokumenty, relacje*. Londyn: Polonia, 1983.
316. *Ojczyzna i wolność: [antologia]*. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
317. Orłoś, Kazimierz: *Historia cudownej meliny*. Paryż: Instytut Literacki, 1987.
318. Orłoś, Kazimierz: *Przechowalnia: powieść*. Londyn: Puls, 1985.
319. Orłoś, Kazimierz: *Pustynia Gobi: [opowiadania]*. Londyn: Puls, 1983.
320. Orsza, Helena [właśc. Helena Radlińska]. *Dzieje społeczne Polski*. Londyn: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1945.
321. Orwell, George: *Eseje*. Londyn: Puls, 1985.
322. Ostaszewski, Jan: *Powstanie warszawskie*. Rzym: autor, 1945.
323. Paczkowski, Jerzy: *Wiersze zebrane i Pierwsza bitwa*. Londyn: Orbis, 1946.
324. Parandowski, Jan: *Dysk olimpijski*. Jerozolima: W drodze, 1944.
325. Pasternak, Borys: *Doktor Żiwago*. Paryż: Instytut Literacki, 1959.
326. Peszkowski, Zdzisław: *Wspomnienia jeńca z Kozielska*. Warszawa: Wydaw. Archidiecezji Warszawskiej, 1989.
327. Piątkowski, Henryk: *Kampania wrześniowa w Polsce 1939*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
328. Pieper, Józef: *O sprawiedliwości*. Londyn: Odnowa, 1967.
329. Piestrzyński, Ryszard: *W pół drogi*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1946.
330. Pietrkiewicz, Jerzy: *Umarli nie są bezbronni: opowiadania z życia pod okupacją niemiecką*. Glasgow: Książnica Polska, 1943.
331. Piłsudska, Aleksandra: *Memoirs of Madame Piłsudski*. Londyn: Hurst & Blackett, 1940.
332. Piłsudska, Aleksandra: *Wspomnienia*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1960.
333. Piłsudski, Józef: *Józef Piłsudski o Powstaniu 1863*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1963.
334. Piłsudski, Józef: *O Polsce i wojnie. Myśli i aforyzmy J. Piłsudskiego*. Londyn: Wydaw. Konrad Libicki, 1967.
335. Piłsudski, Józef: *Pisma wybrane*. Londyn: M. I. Kolin, 1943.
336. Piszczkowski, Tadeusz: *Anglia a Polska 1914-1939: w świetle dokumentów brytyjskich*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1975.
337. Plutyński, Antoni: *Jest nas 115 milionów: Stany Zjednoczone Europy środkowo-wschodniej*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1946.

338. Pobóg-Malinowski, Władysław: *Józef Piłsudski 1867-1914*. Londyn: Komitet Wydawniczy, 1964.
339. Pobóg-Malinowski, Władysław: *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. T. 1*. Paryż: Polish Book, 1953.
340. Pobóg-Malinowski, Władysław: *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. T. 2, cz. 1*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1956.
341. Pobóg-Malinowski, Władysław: *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. T. 2, cz. 2: Okres 1939-1945*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1960.
342. *Polacy w ZSRR (1939-1942): antologia*. Paryż: Instytut Literacki, 1963.
343. Polish Embassy in Washington: *Polish – Soviet relations 1918-1943: official documents [issued by The Polish Embassy in Washington by authority of the Government of The Republic of Poland]*. Waszyngton: Polish Embassy in Washington, 1943.
344. Polska – Ministerstwo Informacji: *Concise statistical year book of Poland: september 1939 – June 1942*. Glasgow: The Polish Ministry of Information, 1941.
345. Polska – Ministerstwo Informacji: *The German invasion of Poland: Polish black book: containing documents, authenticated reports and photographs*. Londyn: Hutchinson & CO (Publishers) LTD., 1940.
346. Polska – Ministerstwo Informacji. *The German New Order in Poland*. Londyn: Hutchinson & CO (Publishers) LTD., 1942.
347. Pomian, Grażyna: *Polska „Solidarności”*. Paryż: Instytut Literacki, 1982.
348. *Pomniki literatury ojczystej. T. 1. Zeszyt 1*. Londyn: Wydaw. Urzędu Wychowania Narodowego, 1941.
349. *Pomniki literatury ojczystej. T. 1. Zeszyt 2*. Londyn: Wydaw. Urzędu Wychowania Narodowego, 1941.
350. *Pomniki literatury ojczystej. T. 5. Zeszyt 1. Wyspiański*. Londyn: Wydaw. Urzędu Wychowania Narodowego, 1941.
351. Popiel, Karol: *Generał Sikorski w mojej pamięci*. Londyn: Odnowa, 1978.
352. Popiel, Karol: *Na mogiłach przyjaciół*. Londyn: Odnowa, 1966.
353. Popiel, Karol: *Od Brześcia do „Polonii”*. Londyn: Odnowa, 1967.
354. *Poznań 1956 – Grudzień 1970*. Paryż: Instytut Literacki, 1971.
355. Poznański, Czesław: *The Flaming Border*. Londyn: Hutchinson & CO (Publishers) LTD., 1944.
356. Poznański, Czesław: *The rights of nations*. Londyn: George Routledge & Sons, 1942.
357. Poznański, Czesław: *The rights of nations*. Nowy Jork: Roy Publishers, 1945.
358. PPS: *Program Polskiej Partii Socjalistycznej i zadania PPS na obczyźnie*. Londyn: PPS, 1978.
359. PPS: *Tezy programowe polskiego socjalizmu*. Londyn: PPS, 1987.
360. Pragier, Adam: *Polish peace aims*. Londyn: MaxLove Publishing Company Limited, 1944.
361. Pragłowski, Aleksander: *Od Wiednia do Londynu: wspomnienia*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
362. *Prawa człowieka i obywatela w PRL: (13 XII 1981-31 XII 1982)*. Paryż: Instytut Literacki, 1983.
363. Preiss, Paulina: *Biurokracja totalna*. Paryż: Instytut Literacki, 1969.

364. Prokop, Jan: *Szczególna przygoda żyć nad Wisłą: studia i szkice literackie*. Londyn: Polonia, 1985.
365. Pruszyński, Ksawery: *Poland fights back*. Londyn: Hodder, 1941.
366. Pruszyński, Ksawery: *Russian year: the notebook of an amateur diplomat*. Nowy Jork Roy Publishers, 1944.
367. *Przypływ: poeci 2 Korpusu: [antologia]*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1946.
368. Raba, Joal: *Robotnicy śląscy 1850-1870: praca i byt*. Londyn: Odnowa, 1970.
369. Raczyński, Edward: *Od Narczyza Kulikowskiego do Winstona Churchilla*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1976.
370. Raczyński, Edward: *Od Narczyza Kulikowskiego do Winstona Churchilla*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1993.
371. Raczyński, Edward: *W sojusznicy Londynie*. Londyn: Orbis, 1960.
372. Radomski, Seweryn: *Romek*. Londyn: Orbis, 1961.
373. Rembek, Stanisław: *W polu: opowieść*. Paryż: Instytut Literacki, 1958.
374. Reński, Edmund: *Skradzione sztandary PPS*. Warszawa: b.w., 1989.
375. Retinger, Joseph H.: *All about Poland: facts, figures, documents*. Londyn: Minerva Publishing CO LTD, 1940.
376. Retinger, Joseph H.: *All about Poland: facts, figures, documents*. Londyn: Minerva Publishing CO LTD, 1941.
377. *Revisionism: essays on the history of marxist ideas*. Londyn: George Allen & Unwin LTD 1963.
378. Reymont, Władysław Stanisław: *Insurekcja: powieść historyczna*. Jeruzolima: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1945.
379. Romanowiczowa, Zofia: *Baśka i Barbara*. Paryż: Libella, 1985.
380. Romanowiczowa, Zofia: *Na wyspie*. Paryż: Instytut Literacki, 1984.
381. Romanowiczowa, Zofia: *Przejście przez Morze Czerwone*. Paryż: Libella, 1960.
382. Rose, Adam Charles: *La politique Polonaise: entre les deux guerres: un aspect du problème Européen*. Neuchatel: Editions de la Baconniere, 1944.
383. Rose, William John: *Poland*. Harmandsworth: Penguin Books Limited, 1939.
384. Rose, William John: *The rise of Polish democracy*. Londyn: Bell & Sons, 1944.
385. Rostworowski, Jan: *Nasi ludzie*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1965.
386. Rudzka, Walentyna: *Karol Majewski, 1859-1964*. Londyn: Orbis, 1964.
387. Rutkowski, Krzysztof: *Braterstwo albo śmierć: zabijanie Mickiewicza w Kole Bożym*. Paryż: Libella, 1988.
388. Rygor-Słowikowski, Mieczysław Z.: *W tajnej służbie: polski wkład do zwycięstwa w drugiej wojnie światowej = (In secret service: the Polish contribution for victory in the Second World War)*. Londyn: MIZYG Press, 1977.
389. Rymkiewicz, Jarosław Marek: *Umschlagplatz*. Paryż: Instytut Literacki, 1988.
390. Rymkiewicz, Jarosław Marek: *Żmut*. Paryż: Instytut Literacki, 1987.
391. Sacharow, Andrej: *Rozmyślenia o postępie, pokojowym współistnieniu i wolności intelektualnej*. Paryż: Instytut Literacki, 1968.

392. *Sąd idzie! : stenogram z procesu A. Siniawskiego i J. Daniela (A. Terca i M. Arżaka) : Moskwa, luty 1966.* Paryż: Instytut Literacki, 1966.
393. *Sąd orzekł.* Paryż: Instytut Literacki, 1972.
394. *Scaevola: A study in forgery: The Lublin Committee and its rule over Poland.* Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
395. Scherer Wirska, Olga: *Wesołych świąt.* Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1962.
396. *Schizmy.* Paryż: Instytut Literacki, 1966.
397. Seton-Watson, Hugh: *Między wojną a pokojem.* Londyn: Polonia, 1963.
398. Sikorski, Władysław: *Modern warfare – its character, its problems* Londyn: Hutchinson & CO (Publishers) LTD., 1942.
399. Sikorski, Władysław: *Nad Wisłą i Wkrą.* Londyn: M. I. Kolin, 1941.
400. Silone, Ignazio: *Wybór towarzyszy.* Paryż: Instytut Literacki, 1964
401. Singer, Bernard: *Od Witosy do Sławka.* Paryż: Instytut Literacki, 1962.
402. Skrzypek, Stanisław: *Rosja jaką widziałem: wspomnienia z lat 1939-1942.* Newtown: Montgomeryshire, 1949.
403. Skrzypek, Stanisław: *The problem of Eastern Galicia.* Londyn: Polish Association for the South-Eastern Provinces, 1948.
404. „Słowo” nr 17. *Kwartalnik. Wiosna 1992.* Berlin: Polskie Duszpasterstwo Katolickie, 1992.
405. „Słowo” nr 18 *Kwartalnik. Lato 1992.* Berlin: Polskie Duszpasterstwo Katolickie, 1992.
406. „Słowo” nr 19 *Kwartalnik. Wiosna [!] 1992.* Berlin: Polskie Duszpasterstwo Katolickie, 1992.
407. Sobotkiewicz, Stanisław: *Czarnym szlakiem: powieść historyczna.* Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1967.
408. *Socjalizm na Zachodzie Europy: Czternaście dróg do socjalizmu: antologia.* Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
409. Sokolnicki, Michał: *Rok czternasty.* Londyn: Gryf Publication Ltd., 1961.
410. Sokołów, Florian: *Kawalkada angielska.* Londyn: M. I. Kolin, 1942.
411. Solski, Waclaw: *Bardzo tajne sprawy: opowiadania.* Londyn: F. P. Agency LTD., 1943.
412. Solski, Waclaw: *Czarna spowiedź: opowiadania.* Londyn: B. Świdorski, 1961.
413. Solski, Waclaw: *Między Chicago a Wenecją.* Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1974.
414. Solski, Waclaw: *Pociąg odchodzi o północy: powieść.* Edinburgh: Składnica Księgarska, 1944.
415. Solski, Waclaw: *Psy wśród ludzi.* Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1970.
416. Solski, Waclaw: *Rękopis znaleziony pod dywanem: opowiadanie.* Londyn: autor, 1943.
417. Sołżenicyn, Aleksander: *Lenin w Zurychu: rozdziały.* Paryż: Editions Spotkania, 1988.
418. Sopicki, Stanisław: *Krzyż i Orzeł Biały: rozważania z okazji Milenium.* Londyn: autor, 1966.
419. Sosnkowski, Kazimierz: *Materiały historyczne.* Londyn: Gryf Publication Ltd., 1966.
420. Sowiński, Kazimierz: *Dzień Dominika: sztuka w trzech aktach.* Londyn: B. Świdorski, 1958.

421. Speedby-Szpidbaum, Henryk: *XX w. i twoje serce: arterioskleroza, angina pectoris, zawały serca: książka dla pacjentów i ich otoczenia*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1958.
422. Staliński, Tomasz (właśc. Stefan Kisielewski): *Romans zimowy*. Paryż: Instytut Literacki, 1972.
423. Staliński, Tomasz (właśc. Stefan Kisielewski): *Widziane z góry*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
424. Starzeński, Paweł: *Trzy lata z Beckiem*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1972.
425. Stomma, Stanisław: *Pościg za nadzieją*. Paryż: Editions du Dialogue, 1991.
426. Stronictwo Ludowe: *Światła z podziemi*. Londyn: Stronictwo Ludowe, 1944.
427. Strzałkowski, Wiesław: *Gdy pracowałem przy generale Sikorskim*. Londyn: autor, 1984.
428. Strzałkowski, Wiesław: *W obozie w Szkocji...: wiersze*. Londyn: Nakładem Przyjaciół, 1942.
429. Sukiennicki, Wiktor: *Kolumbowy błąd: szkice z historii, teorii i praktyki sowieckiego komunizmu*. Paryż: Instytut Literacki, 1959.
430. Sukiennicki, Wiktor: *Legenda i rzeczywistość: wspomnienia i uwagi o dwudziestu latach Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
431. Sulimirski, Tadeusz: *Poland and Germany*. Londyn: West-Slavonic Bulletin, 1942.
432. Surdykowski, Jerzy: *Notatki gdańskie*. Londyn: Aneks, 1982.
433. Surynowa Wyczółkowska, Janina: *Gringa: powieść współczesna*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
434. Swianiewicz, Stanisław: *W cieniu Katynia*. Paryż: Instytut Literacki, 1976.
435. Swicz, V. [właśc. Wincenty Szczęsnowicz]: *Poland still unknown*. Kilmarnock: Standard Printing Works, 1942.
436. Swinarski, Artur Marya: *Sasza i bogowie: cztery utwory dramatyczne*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
437. Szawłowski, Ryszard: *Prawa człowieka a Polska*. Londyn: Polonia, 1982.
438. Szczepanowski, Stanisław: *Walka narodu polskiego o byt*. Londyn: Lund Humphries and Co 1942.
439. Szczepański, Jan Józef: *Kadencja*. Paryż: Libella, 1988.
440. Szczypiorski, Andrzej: *Początek*. Paryż: Instytut Literacki, 1986.
441. Szczypiorski, Andrzej: *Z notatnika stanu wojennego*. Londyn: Polonia, 1983.
442. Szekspir, William: *Sonety*. Londyn: bw., 1982.
443. Szerer, Mieczysław: *Naród w Parlamencie*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.
444. Szuldrzyński, Jan: *Anglia i Polska w polityce europejskiej*. Jerozolima: Wydział Prasy i Kultury 3. Korpusu, 1945.
445. Szuldrzyński, Jan: *Dziejowa idea państwa polskiego*. Jerozolima: Biblioteka Orła Białego, 1943.
446. Szymański, Antoni: *Zły sąsiad: Niemcy 1932-1939 w oświetleniu polskiego attache wojskowego w Berlinie*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1959.
447. Śliwiński, Artur: *Powstanie listopadowe*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.

448. Śliwiński, Artur: *Powstanie styczniowe*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1943.
449. *Święty płomień*. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
450. Tarczyński, Tadeusz: *Alf Włosienica na jedwabiu: powieść biograficzna*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1969.
451. Tennenbaum, Henryk: *Zarys polityki gospodarczej*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1947.
452. Terc, Abram [właśc. Andrej Siniawski]: *Lubimow*. Paryż: Instytut Literacki, 1963.
453. Terc, Abram [właśc. Andrej Siniawski]: *Opowieści fantastyczne*. Paryż: Instytut Literacki, 1961.
454. Terc, Abram [właśc. Andrej Siniawski]: *Sąd idzie / Co to jest realizm socjalistyczny?* / Paryż: Instytut Literacki, 1959.
455. Terlecki, Olgierd: *Wielka awantura*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1978.
456. Thugutt, Stanisław: *Spółdzielczość*. Glasgow: Książnica Polska, 1944.
457. Thugutt, Stanisław: *Wybór pism i autobiografia*. Glasgow: Książnica Polska, 1943.
458. Tom, Konrad: *Kochana szmira*. Rzym: Polski Dom Wydawniczy, K. Breiter & Co, 1947.
459. Tomaszewski, Tadeusz: *Byłem szefem sztabu obrony Warszawy*. Londyn: Orbis, 1961.
460. Trznadel, Jacek: *Polski Hamlet*. Paryż: Libella, 1988.
461. *XXX-lecie Wiadomości*. Londyn: „Wiadomości”, 1957.
462. *13 miesięcy i 13 dni Gazety Krakowskiej 1980-1981 (szkic do portretu gazety codziennej)*. Londyn: Polonia, 1985.
463. Tyrmand, Leopold: *Dziennik 1954*. Londyn: Polonia, 1985.
464. *Uwarwienie a rozwój społeczny: wybór pism*. Londyn: Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych, 1964.
465. Vincenz, Stanisław: *Dialogi z Sowietami*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1966.
466. *W oczach pisarzy: wybór opowieści wojennych (1939-1945)*. Rzym: Instytut Literacki, 1947.
467. Walkowicz, Leon T.: *Wincenty Witos: jako człowiek i polityk: z okazji 71-ej rocznicy urodzin wodza ludu polskiego*. Chicago: Nakładem przyjaciół amerykańskich „Chłopa z Wierzchosławic”, 1945.
468. Wandycz, Piotr: *Polska a zagranica*. Paryż: Instytut Literacki, 1986.
469. Wandycz, Piotr: *Z dziejów dyplomacji*. Londyn: Polonia, 1988.
470. Wandycz, Piotr; Ludwik Frendl: *Zjednoczona Europa*. Londyn: Polonia, 1965.
471. Wańkowicz, Melchior: *Bracia dalecy a bliscy: (wybór z książki „Na tropach Smętka”)*. Jerozolima Sekcja Wydaw. APW, 1943.
472. Wańkowicz, Melchior: *Polacy i Ameryka*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1954.
473. Warszawski, Józef, ks. T. J.: *Z mojej teki korespondencyjnej. Listy o życiu wewnętrznym*. Hanover: Duszpasterstwo ZHP, 1948.
474. Wasiutyński, Wojciech: *Millenium tysiąclecia Polski chrześcijańskiej*. Londyn: Komitet Tysiąclecia Polski Chrześcijańskiej, 1964.
475. Wasiutyński, Wojciech: *Nowy świat: Ameryka 1958-1966*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1967.

476. Wasiutyński, Wojciech: *Ruiny i fundamenty*. Londyn: Biblioteka Książki Polskiej, 1947.
477. Wasiutyński, Wojciech: *Źródła niepodległości*. Londyn: Instytut Romana Dmowskiego, 1977.
478. Wat, Aleksander: *Mój wiek – rozmowy z Czesławem Miłoszem*. Londyn: Polonia, 1981.
479. Wat, Aleksander: *Świat na haku i pod kluczem: eseje*. Londyn: Polonia, 1985.
480. Weber, Henryka: *Pięć lat walki narodu polskiego pod okupacją niemiecką*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1945.
481. Wereszycki, Henryk: *Historia polityczna Polski 1864-1918*. Paryż: Libella, 1979.
482. Werner, Andrzej: *Polskie, arcy-polskie*. Londyn: Polonia, 1987.
483. Wędziągowski, Karol: *Pamiętniki: wojna i rewolucja, kontrrewolucja, bolszewicki przewrót, warszawski epizod*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1972.
484. *Węgry*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
485. Wielhorski, Władysław: *Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej: zarys dziejów*. Londyn: Koło Kijowian, 1959.
486. Wieniewski, Ignacy: *Podstawy kultury polskiej*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
487. Wierzbiański, Bolesław: *Polacy w świecie*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
488. Wierzbiański, Bolesław: *Polonia Zagraniczna w latach 1939-1946*. Londyn: Wydaw. Światowego Związku Polaków z Zagranicy, 1946.
489. Wierzbicki, Piotr: *Lokaj (i inne felietony)*. Londyn: Puls, 1985.
490. Wierzbicki, Piotr: *Myśli staroświeckiego Polaka*. Londyn: Puls, 1985.
491. Wierzbicki, Piotr: *Struktura kłamstwa*. Londyn: Aneks, 1987.
492. Wierzyński, Kazimierz: *Cygańskim wozem: miasto, ludzie, książki*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1966.
493. Wierzyński, Kazimierz: *Róża wiatrów*. Jerozolima: W drodze, 1944.
494. Wierzyński, Kazimierz: *Tkanka ziemi*. Paryż: Instytut Literacki, 1960.
495. Wierzyński, Kazimierz: *Wolność tragiczna*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
496. Wierzyński, Kazimierz: *Ziemia – Wilczyca*. Londyn: M. I. Kolin, 1941.
497. Wierzyński, Kazimierz: *Ziemia – Wilczyca*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
498. *Wincenty Witos w 60-lecie Ruchu Ludowego*. Londyn: Polskie Stronictwo Ludowe, 1957.
499. Winiewicz, J. M.: *Aims and failures of the German new order*. Londyn: The Polish Research Centre, 1943.
500. Witos, Wincenty: *Moje wspomnienia*, t. 1. Paryż: Instytut Literacki, 1964.
501. Witos, Wincenty: *Moje wspomnienia*, t. 2. Paryż: Instytut Literacki, 1964.
502. Witos, Wincenty: *Moje wspomnienia*, t. 3. Paryż: Instytut Literacki, 1965.

503. Włodarczyk, Wojciech: *Socrealizm: sztuka polska w latach 1950-1954*. Paryż: Libella, 1986.
504. Włohnout, Wiesław: *Opowiadania warszawskie*. Nowy Jork: Pion, 1946.
505. Wolkow, Władimir: *Montaż*. Londyn: Polonia, 1986.
506. Woliński, Olgierd: *Głos z gułagu, rozmowa z E. Berberysz*. Londyn: Puls, 1988.
507. Woroszyłski, Wiktor: *Na kurczącym się skrawku i inne zapiski z kwartalnym opóźnieniem*. Londyn: Polonia, 1984.
508. Woroszyłski, Wiktor: *Powrót do kraju: kartki z dziennika, wspomnienia, polemiki, artykuły*. Londyn: Polonia, 1979.
509. Wóycicki, Stefan: *Słońce świeci tak samo*. Londyn: Gryf Publication Ltd., 1958.
510. Wraga, Ryszard [właśc. Jerzy Niezbrzycki]: *Ustrój sowiecki: (marksizm a stalinizm, komunizm a sowietyzacja)*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
511. Wraga, Ryszard [właśc. Jerzy Niezbrzycki]: *Wojna sowiecko-niemiecka 1941-1945*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
512. *Wspomnienia i wspominki: [antologia]*. Londyn: J. Rolls Book Co. Ltd., 1945.
513. *Wspólnota Europejska*. Londyn: Polonia, 1982.
514. Wujastyk, Stanisław: *Mój Sudan z bliska*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1984.
515. Wycech, Czesław: *Wincenty Witos w świetle własnej twórczości pisarskiej: odczyt wygłoszony w 20 rocznicę śmierci W. Witosy na zgromadzeniu centralnego aktywu ZSL w Warszawie 4 października 1965 r.* Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966.
516. Wygodzki, Stanisław: *Pieskin został pisarzem*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1973.
517. Wygodzki, Stanisław: *Zatrzymany do wyjaśnienia*. Paryż: Instytut Literacki, 1968.
518. Wysłouch, Franciszek: *Opowiadania poleskie*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1968.
519. Wypiański, Stanisław: *Kłątwa, Sędziowie, Warszawianka i Wiersze wybrane*. Rzym: Polska „YMCA”, 1946.
520. Wypiański, Stanisław: *Noc listopadowa: sceny dramatyczne*. Jerozolim: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1944.
521. Zagórski, Waclaw: *Wicher wolności*. Londyn: nakładem Czytelników, 1957.
522. Zagórski, Waclaw: *Wolność w niewoli: (kartki z pamiętnika)*. Londyn: autor, 1971.
523. Zahorska, Stefania: *Warszawa-Lwów 1939*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1964.
524. Zahorska, Stefania: *Ziemia pojona gniewem*. Londyn: B. Świdorski, 1961.
525. Zaleski, Wojciech: *Tysiąc lat naszej wspólnoty: społeczne i gospodarcze dzieje narodu polskiego w zarysie*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1961.
526. Zaremba, Paweł: *Historia dwudziestolecia (1918-1939)*. T. 1-2. Paryż: Instytut Literacki, 1981.

527. Zaremba, Paweł: *Historia Polski*. T. 1, *Od zarania państwa do r. 1506*. Paryż: Instytut Literacki, 1961.
528. Zaremba, Paweł: *Historia Stanów Zjednoczonych*. Paryż: Instytut Literacki, 1957.
529. Zaremba, Zygmunt: *Narodziny klasy rządzącej w ZSRR*. Paryż: Światło, 1958.
530. Zaremba, Zygmunt: *Wojna i konspiracja*. Londyn: B. Świdorski, 1957.
531. Zawadzka-Wetz, Alicja: *Refleksje pewnego życia*. Paryż: Instytut Literacki, 1967.
532. Zawodny, Janusz K. *Nothing but honour: the story of the Warsaw Uprising, 1944*. Londyn: Macmillan, 1978.
533. Zimand, Roman: *Teksty cywilne / przez Leopolię* [pseud.]. Paryż: Instytut Literacki, 1983.
534. Zimand, Roman: *Wojna i spokój: szkice trzecie*. Londyn: Polonia, 1984.
535. Zimmer, Szczepan K.: *Stanisław Wyspiański*. Essen: Wydaw. Leopold Sanicki, 1957.
536. Zimmer, Szczepan K.: *Z chałupy na parnas*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1968.
537. *Zimna wojna, policentryzm, Europa: polityka międzynarodowa z perspektywy dwudziestolecia: zbiór rozpraw*. Londyn: Polonia, 1968.
538. Zinowiew, Aleksander: *Homo sovieticus*. Londyn: Polonia, 1984.
539. *Zrzeszenie Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii: O przyszłość szkoły polskiej: sprawozdanie ze zjazdu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w W. Brytanii 1-3 X 1943 r.* Glasgow: Książnica Polska, 1944.
540. Żenczykowski, Tadeusz: *Dwa komitety 1920-1944: Polska w planach Lenina i Stalina: szkic historyczny*. Paryż: Spotkania, 1983.
541. Żenczykowski, Tadeusz: *Generał Grot: u kresu walki*. Londyn: Polonia, 1983.
542. Żenczykowski, Tadeusz: *Polska lubelska 1944*. Paryż: Editions Spotkania, 1987.
543. Żenczykowski, Tadeusz: *Samotny bój Warszawy*. Paryż: Editions Spotkania, 1985.
544. Żeromski, Stefan: *Duma o hetmanie*. Rzym: Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu, 1945.
545. Żeromski, Stefan: *Puszczą Jodłowa*. Jerozolima: Wydział Kultury i Prasy Dtwa [dowództwa] Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie, 1946.
546. Żywina, Józef: *Wilcze zioła*. Londyn: B. Świdorski, 1958.

FOTOGRAFIE

Fot. 1. Adam Ciołkosz [źródło: Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999].

Fot. 2. Lidia Ciołkoszowa [źródło: Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999].

Fot. 3. Gustaw Herling-Grudziński oraz Lidia i Adam Ciołkoszowie [źródło: Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław 2004].

Fot. 4. Książka inwentarzowa dołączona do zbiorów Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP.

Fot. 5. Księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów w magazynie Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie.

Fot. 6. Książka *Pisma wybrane* Józefa Piłsudskiego (Londyn 1943) z wpisanym numerem inwentarzowym oraz pieczęciami PCK i Relief Society For Poles.

Fot. 7. Znaki własnościowe. Pieczęć „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów” oraz podpis Adama Ciołkosza.

Fot. 8. Książka *Kraków miastem sztuki* K. Estreichera (Londyn 1945) z pieczęciami Interim Tresury Committee oraz Biblioteki Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego.

Fot. 9. „Lidzie – summa cum amore”. Dedykacja Adama Ciołkosza dla żony.

Fot. 10. Dedykacja Marii Czapskiej dla Lidii Ciołkoszowej w książce *Europa w rodzinie* (Paryż 1970).

Fot. 11. Dedykacja Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w książce *Drugie przyjscie oraz inne opowiadania i szkice* (Paryż 1963).

Fot. 12. Dedykacja Kazimierza Iranka-Osmeckiego dla Adama Ciołkosza.

Fot. 13. Dedykacja Jana Karskiego w książce *Story of a Secret State* (Boston 1944).

Fot. 14. Dedykacja Jana Nowaka-Jeziorańskiego dla Lidii Ciołkoszowej w książce *Wojna w eterze* (Londyn 1985).

Fot. 15. Dedykacja Zdzisława Peszkowskiego dla Lidii Ciołkoszowej.

Fot. 16. Dedykacja Wacława Zagórskiego.

Fot. 17. Dedykacja Aleksandra Bluma.

Fot. 18. Uwagi do książki *Kulisy powstania styczniowego* J. Giertycha (Kurytyba 1965).

Fot. 19. Uwagi do książki *Wojna i konspiracja* Z. Zaremby (Londyn 1957).

Fot. 20. Uwagi do książki *Historia dwudziestolecia* P. Zaremby (Paryż 1981).

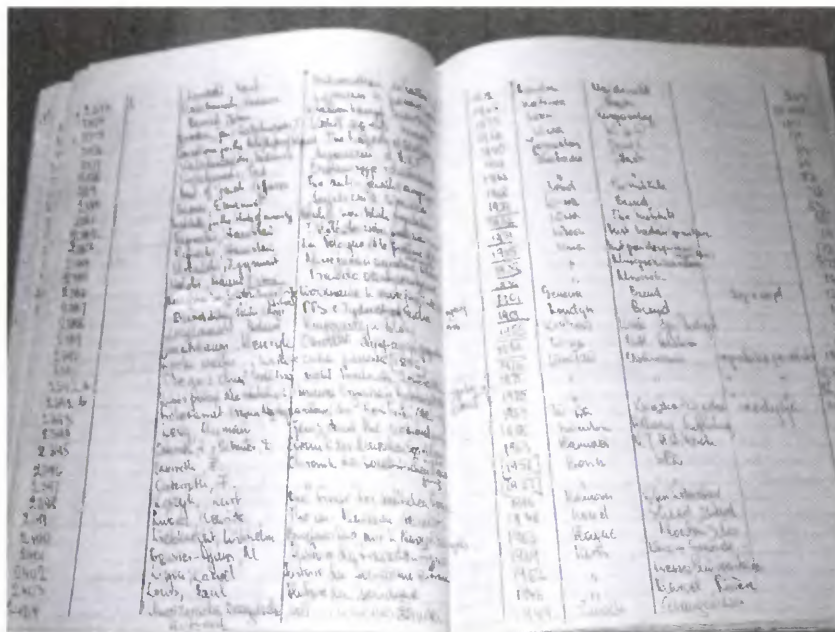
Fot. 1. Adam Ciołkosz [źródło: Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999]

Fot. 2. Lidia Ciołkoszowa [źródło: Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999]

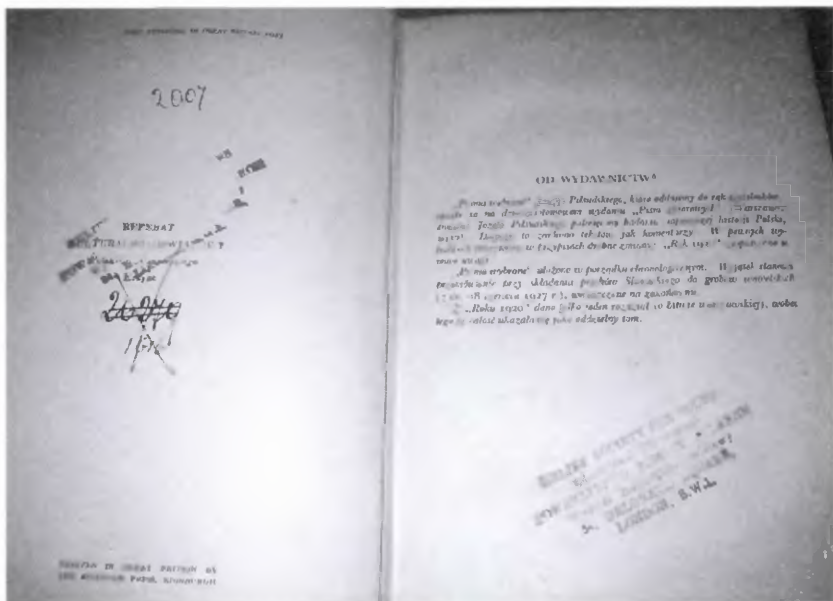
Fot. 3. Gustaw Herling-Grudziński oraz Lidia i Adam Ciołkoszowie
[źródło: Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław 2004]

Fot. 4. Książka inwentarzowa dołączona do zbiorów Adama i Lidii Ciołkoszów w MBP

Fot. 5. Księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów w magazynie Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie

Fot. 6. Książka *Pisma wybrane* Józefa Piłsudskiego (Londyn 1943) z wpisanym numerem inwentarzowym oraz pieczęciami PCK i Relief Society For Poles

Fot. 7. Znaki własnościowe. Pieczęć „Księgozbiór Adama i Lidii Ciołkoszów” oraz podpis Adama Ciołkosza

KAROL ESTREICHER

KRAKÓW MIASTEM SZTUKI

INTERIM TREASURY COMMITTEE
Biblioteka POLISH QUESTIONS,
Towarzystwa Education, London,
Uniwersytetu Dept.
R obocniczego Buckingham Palace Road,
London, 8 W. 1

ŚWIATPOL

Fot. 8. Książka *Kraków miastem sztuki* K. Estreichera (Londyn 1945) z pieczęciami Interim Tresury Committee oraz Biblioteki Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego

Fot. 9. „Lidzie – summa cum amore”. Dedykacja Adama Ciołkosza dla żony

Państwu Lidii Ciolkoszowej
właścicielki książki, która
porozwiała już tylko i w
pomieszczeniu nowego pokolenia
- z uprzejmą i głęboką
i przyjaźnią
M. Czapska

Grudzień 1970.

Fot. 10. Dedykacja Marii Czapskiej dla Lidii Ciolkoszowej w książce
Europa w rodzinie (Paryż 1970)

Bardzo Kochanym Lidii
Adamowi C. z
najczulszą przyjaźnią i oddaniem
Gustaw

Warszawa 20 stycznia 64

Fot. 11. Dedykacja Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w książce *Drugie
przyjście oraz inne opowiadania i szkice* (Paryż 1963)

KSIĘGOZBIÓR
ADAMA I LIDI CIOLKOSZÓW

KTO RATUJE JEDNO ŻYCIE...
POLACY I ŻYDZI
1939-1945

*Adamowi i Lidii Ciolkoszom
z całym podziękowaniem za
pomoc przy opracowaniu książki
i za udostępnienie swego archiwum.*

Kazimierz Iranka-Osmecki
Warszawa, 3. IX. 1968.

Fot. 12. Dedykacja Kazimierza Iranka-Osmeckiego dla Adama Ciolkosza

Kierownictwu na emigracji
Polskiej Partji Socjalistycznej
której autor współczuje
i
Jan Karski
N.Y. 12.14.1944 r.

Fot. 13. Dedykacja Jana Karskiego w książce *Story of a Secret State* (Boston 1944)

Drogiej, Kochanej Pani Lidii
ze »Towarzystwa przyjaźni religiozników« za
wierne przyjęcie charakteru mi, udziałem
w chwilach ciężkich, przez Pana Adama
z Pamią i ze wielkim wkładem w zbliżony
uspiszek wojny i eterne
Odezwany
Jan Nowak-Jeziorański.

1 w numerze 1987.

**Towarzyszom pracy radiowej, którzy
wspólnym wysiłkiem służyli Polsce
Walczącej wolną myślą i słowem.**

Fot. 14. Dedykacja Jana Nowaka-Jeziorańskiego dla Lidii Ciołkoszowej
w książce *Wojna w eterze* (Londyn 1985)

13

Zdzisław Peszkowski
Książki Zdzisław Peszkowski

Czwaj
**WSPOMNIENIA
JEŃCA
Z KOZIELSKA**

*Dostaję Pani / i /
Ciołkoszowej
z serca i wdzięku*

5.11.1990

Jul

Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej 1989

L. Wajda

Fot. 15. Dedykacja Zdzisława Peszkowskiego dla Lidii Ciołkoszowej

WACŁAW ZAGÓRSKI
WOLNOŚĆ
W NIEWOLI

Lidzie i Adamowi Ciolkonom,
z najwspanialszą przyjaźnią i najbliższą
rodzinną miłością mi tylko za niezłomną postawę
w pracy nad tą księgą, lecz także
i przedmyślnie za to, że gdyby tak
nie było - nie byłoby talerzy, jako jestem

Wacław Zagórski

11 grudnia 1971 r.

Fot. 16. Dedykacja Wacława Zagórskiego

„O BRON I ORŁY NARODOWE...“

Drożej Pani H. Lidii
Czerkowskiej z podziwaniem
za dalsze poszukiwania
na temat „Kiedy królowa?” Pano

Aleksander Bluma

4/IV/1990

Fot. 17. Dedykacja Aleksandra Bluma

Wojna i konspiracja
 6. Lutowa 1940
 12/9 - 400 ob. na kraj
 13/9 - 400 ob. na kraj
 WOPR
 1000
 1000

- 3 R symbolizacja organizacji
- 7 Rada
- 1 23/9
- 10 Lutowa
- 11 do 20
- 13 P
- 14 WPS
- 104

Fot. 19. Uwagi do książki Wojna i konspiracja Z. Zaremby (Londyn 1957).

konstytucyjny u karyce, Kulczy
i ostawa, dyktando; karyca 1965,
dosta, "renowacji" jako "wiarozna" z
najbardziejym obrem "wgladzie"
(str. 7) bdi to, podawicem rewolucyjnym
organizacjom europejskim, na którego wale
stata organizacja "wglady" (str. 34),
a nawet wjez do wale do "renowacji"
jako obz katowarow (str. 57). Co
wtedy, bdy wjez, i powstaje "bylo wyrotane pres
kara wgladzie, z zasady wjez religii
katolickiej" (str. 148) i i, w tym sprawowal
u Polce z jedyntym katowarow, a z
dwyj masno" (str. 148). Narzeta z
powstaje "wgladzie rubawka" (str. 149).
- do wjez w gladzie Targowka -) Co wjez,
wjez, ze d do wjez to ale wjez wjez
jednie pot powiade przy wjez organizacji
"pobudzenie" i "pobudzenie", przy karyce przy
dnie karyce wjez wjez - w. in. wjez
wjez, wjez wjez wjez wjez, wjez
wjez, wjez wjez wjez, ale wjez wjez
wjez, wjez wjez wjez wjez (str. 233)

Fot. 20. Uwagi do książki *Historia dwudziestolecia* P. Zaremby (Paryż 1981)

Spis treści

Wstęp	5
1. Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie – historia, działalność, zbiory	11
1.1. Powstanie i rozwój biblioteki	11
1.2. Obecna struktura organizacyjna i formy działalności	16
1.3. Najcenniejsze zbiory	21
2. Życie i praca Adama i Lidii Ciołkoszów	25
2.1. Działalność polityczna i społeczna	25
2.2. Publikacje	35
2.3. Książki w życiu Adama i Lidii Ciołkoszów	42
3. Zakres tematyczny księgozbioru Adama i Lidii Ciołkoszów w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. J. Słowackiego w Tarnowie . . .	53
4. Analiza zasięgów formalnych księgozbioru	
4.1. Zasięg językowy	75
4.2. Zasięg chronologiczny	75
4.3. Zasięg topograficzny	79
4.4. Zasięg typograficzny	82
	86
5. Cechy indywidualne książek zgromadzonych przez Adama i Lidie Ciołkoszów	
5.1. Znaki własnościowe	99
5.2. Dedykacje	99
5.3. Notatki i uwagi	103
	112
Zakończenie	117
Spis wykorzystanych źródeł i opracowań	127
Indeks nazwisk	135
Spis tabel i wykresów	142
Aneks – Księgozbiór Lidii i Adama Ciołkoszów przekazany Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie	143
Fotografie	165

Contents

Foreword	5
1. The J. Słowacki Municipal Public Library in Tarnów – history, activity, collections	11
1.1. The foundation and further development of the Library	11
1.2. The present organization structure and forms of activity	16
1.3. The most precious collections	21
2. Life and work of Adam and Lidia Ciołkosz	25
2.1. Political and social activity	25
2.2. Publications	35
2.3. Books in lives of Adam and Lidia Ciołkosz	42
3. Thematic scope of Ciołkosz's collection in The J. Słowacki Municipal Public Library	53
4. Analysis of collection formal ranges	75
4.1. Language range	75
4.2. Chronological range	79
4.3. Topographic range	82
4.4. Typographic range	86
5. Individual features of books collected by Adam and Lidia Ciołkosz	99
5.1. Proprietary signs	99
5.2. Dedications	103
5.3. Notes	112
Conclusion	117
List of used sources and studies	127
Index of names	135
Register of tables and diagrams included in the text	142
Annex – Register of books from collection of Adam and Lidia Ciołkosz	143
Illustrations	165

ISBN 978-83-89316-80-6

WYDAWNICTWO
SBP

